

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

Árpád-ház Program

Scientia et fidalitate

„Hadak útján”

A népvándorlaskor fiatal kutatóinak
XXIX. konferenciája

29th Conference of Young Scholars on the Migration Period

Absztraktkötet

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Volume 15

Bölcészettudományi Kutatóközpont

Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok

Volume 6

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
Nemzetközi szerkesztőbizottság /
International Advisory Board

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen, D)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology of NUAS (Kiev, Ua)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus, Syr)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff, UK)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara, Ru)

BTK MŐT
sorozatszerkesztők

Fodor Pál
BTK
főigazgató

Vásáry István
BTK MŐT
elnök

„HADAK ÚTJÁN”
A NÉPVÁNDORLÁSKOR
FIATAL KUTATÓINAK
XXIX. KONFERENCIÁJA

Budapest, 2019. november 15–16.

29TH CONFERENCE OF YOUNG SCHOLARS
ON THE MIGRATION PERIOD

November 15-16, 2019, Budapest

Absztraktkötet

Szerkesztők

SUDÁR BALÁZS – TÜRK ATTILA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Régészettudományi Intézet

Martin Opitz Kiadó

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténelmi Témacsoport

BUDAPEST 2019

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

A kötet a

támogatásával valósult meg

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

A kötet az Árpád-ház Program támogatásával készült
(IV.1. Keleti örökség – Keleti kapcsolatok. Írott források és kiadványok
IV.2. Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszere)

A kötet szerkesztése az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Munkatársak

Ambrus Edit – Budai Dániel – Füredi Ágnes

© szerzők

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet

© Martin Opitz Kiadó

ISBN 978-963-9987-57-9

HU-ISSN 2064-8162

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Kiadja:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport –
Martin Opitz Kiadó – PPKE BTK Régészettudományi Intézet

Nyomda: Pauker Nyomdaipari Kft.

TARTALOM

VITALIE SINICA – NICOLAI TELNOV – MAKSYM KVIŤNYTSKYI: Венгерские памятники IX – первой половины X в. в Северо-Западном Причерноморье – Archaeological sites of the Subbotsy horizon (legacy of the 'Etelkoz') in the Northwest Black Sea Region (9–10 th cc.).....	7
ZÁGORHIDI CZIGÁNY BERTALAN – IGOR PROHNENKO – TARAS VERBA – OLEG FJODOROV – TÜRK ATTILA: Honfoglalás kori magyar jellegű sír Rovanci (Ua) határából. Adatok a 10. századi veretes készenléti íjtartó tegezék kelet-európai elterjedéséhez	11
BALOGH BODOR TEKLA: Gömbsorc süngös fülbevalók a 10. századi Kárpát-medencében és kelet-európai kapcsolatrendszerük.....	18
POLÓNYSI EMESE – TÜRK ATTILA: A Kárpát-medence 10. századi lemezes hajfonatkorongjainak klasszifikációja és a hajfonat díszítésének kora középkori kelet-európai kapcsolatrendszere	20
HARANGI FLÓRIÁN – E. NAGY KATALIN – BERTA NORBERT – TÜRK ATTILA: Honfoglalás kori temető Derecske határából. Adatok a 10. századi magyar külkapcsolatok kérdéséhez az import selyemleletek kapcsán	30
FLESCH MÁRTON – STROHMAYER ÁDÁM – TÜRK ATTILA: A honfoglalás kori tegezöv egy új rekonstrukciója a karosi II/52. sír íjászfelszerelésének átdolgozása és keleti analógiák nyomán.....	34
B. SZABÓ JÁNOS: Honfoglalás anatómia: Anonymus honfoglalás történetének e gy eddig ismeretlen keleti párhuzama	42
FEHÉR BENCE: Modern filológiai teendők a magyar őstörténet középgörög forrásai körül	43
KÁPOLNÁS OLIVÉR: A magyar eredetmonda szerkezetének mongol és mandzsú párhuzamai.....	45
SUDÁR BALÁZS: Madzsarok Anatóliában: kora újkori magyar bevándorlók vagy nomád törökök?.....	47
SZEBENYI TAMÁS: Megjegyzések a szarmata Barbaricum pecsételt kerámiájához az újabb Pest megyei leletek kapcsán.....	49
MASEK ZSÓFIA – SERLEGI GÁBOR – VÁGVÖLGYI BENCE: A jászalsószentgyörgyi késő szarmata – hun kori halomsíros temető újraértékelése	51
PIROS RÉKA ÁGNES – MOZGAI VIKTÓRIA – BAJNÓCZI BERNADETT: Hun kori lószerszamos leletegyüttesek roncsolásmentes archeometriai vizsgálatának új eredményei	53
MOZGAI VIKTÓRIA – HORVÁTH ESZTER – BAJNÓCZI BERNADETT: Archeometriai vizsgálatok 5. századi gránát- és niellóberakásos aranyozott ezüst övcsatokon.....	54
PROHÁSZKA PÉTER: Aranyérmek késő római és kora népvándorlás kori sírokban	55
RÁCZ RITA: Kronológiai kérdések, külkapcsolatok, viselet Újabb megfigyelések a jutasi 196. sír és a langobard továbbélés kérdésében, a női viselet tükrében.....	57
ZÁGORHIDI CZIGÁNY BERTALAN – KENÉZ ÁRPÁD – TÜRK ATTILA: Tiszakürt–Sziki-Kisföldek 32. objektum honfoglalás kori sír. Adatok a 10. századi hurkos végű bronzdrótok értékeléséhez, valamint a lovaglóostorok és fémszerelések faedények elkülönítéséhez a korszak hagyatékában.....	59
JANCSIK BALÁZS – GULYÁS ANDRÁS – STROHMAYER ÁDÁM – SZIGETI JUDIT – TÜRK ATTILA: A Jászság honfoglalás kori régészeti kutatásának új eredményei. Adatok a 10. századi poncolt süvegsúcsok és a csövecskés merevítésű tarsolyok elterjedéséhez	68

LANGER DÁNIEL – LÖRINCZY GÁBOR – TÜRK ATTILA: Szeged-Szabadkai út, Négyhalom dülő honfoglalás kori leletei. Adatok a 10. századi rozettás lószerszámveretek értékeléséhez és elterjedéséhez az új keleti analógiák fényében	77
TOMPA BALÁZS – ZÁGORHIDI CZIGÁNY BERTALAN: 9–10. századi egyenes pengéjű szablyák és szablamarkolatú kardok a Kárpát-medencében.....	84
TAKÁCS RICHÁRD – PUSZTAI TAMÁS: A Hernád-völgy 10–11. századi településtörténetéhez.....	86
SZÉCSÉNYI-NAGY ANNA – MENDE BALÁZS GUSZTÁV: Mire jó az archeogenetika és hogyan használjuk?	88
CSÁKY VERONIKA – GERBER DÁNIEL – KONCZ ISTVÁN – CSIKY GERGELY – SZEIFERT BEA – EGYED BALÁZS – PAMJAV HOROLMA – MENDE BALÁZS GUSZTÁV – SZÉCSÉNYI-NAGY ANNA – VIDA TIVADAR: Az avar kori elit eredetének és rokoni szerveződésének paleogenetikai vizsgálata.....	92
NÉMETH ENDRE – FEHÉR TIBOR: Az apai vonalú N haplocsoport szerepe a mai baskírok, tatárok és magyarok genetikai kapcsolatrendszerében	95
GERBER DÁNIEL – CSÁKY VERONIKA – MENDE BALÁZS GUSZTÁV – SZEIFERT BEA – EGYED BALÁZS – SZÉCSÉNYI-NAGY ANNA – TÜRK ATTILA: Betekintés az Urál vidéki népeiségek első évezredbeli genetikai összetételébe	97
SZEIFERT BEA – CSÁKY VERONIKA – GERBER DÁNIEL – EGYED BALÁZS – STÉGMÁR BALÁZS – TÜRK ATTILA – MENDE BALÁZS GUSZTÁV – SZÉCSÉNYI-NAGY ANNA: Korai magyarsággal kapcsolatba hozható oroszországi lelőhelyek csontanyagának archeogenetikai vizsgálata.....	100
MAÁR KITTI – NEPARÁCZKI ENDRE – MARÓTI ZOLTÁN – KALMÁR TIBOR – NAGY ISTVÁN – LATINOVICS DÓRA – KUSTÁR ÁGNES – PÁLFI GYÖRGY – RASKÓ ISTVÁN – TÖRÖK TIBOR: Honfoglalás kori köznépi temetők anyai vonalainak jellemzése, archeogenetikai módszerekkel.....	104
SZÜCS MELINDA: Meroving-kori lovas temetkezések a Dunántúlon.....	106
BEDE ILONA: Lótemetkezés és temetési folyamat elemzése tafonómiai elváltozások megközelítéssel és a funkcionális anatómia segítségével	108
ZBIGNIEW ROBAK: The Early Medieval stronghold Bojná-Valy – a seat of the elites or a garrison?	110
SZÜCSI FRIGYES: „Az ismeretlen ismerős.” Új eredmények a csákberény-orondpusztai avar kori temető kutatásából.....	112
POSZTERELŐADÁSOK	
LIBOR CSILLA: A gyermekek bioarchaeológiai kutatásainak lehetőségei.....	113
GULYÁS GYÖNGYI – GALLINA ZSOLT – TÜRK ATTILA: Újabb régészeti adatok a Duna–Tisza köze honfoglalás kori településtörténetéhez és a 10. századi bolgár–magyar kapcsolatok kérdéséhez egy tázlári sír kapcsán.....	115
A KONFERENCIA ELŐADÓI	122

ARCHAEOLOGICAL SITES OF THE SUBBOTSY HORIZON
(LEGACY OF THE 'ETELKOZ') IN THE NORTHWEST BLACK SEA REGION
(9–10TH CC.)

Венгерские памятники IX – первой половины X в. в Северо-Западном
Причерноморье

VITALIE SINICA – NICOLAI TELNOV – MAKSYM KVITNYTSKYI

Одной из сложных и давно изучаемых исторических проблем является проблема происхождения и миграции древних венгров (мадьяр) из Приуралья в Карпатскую котловину (Комар 2011; 2019). Если письменные источники и археологические памятники, освещающие появление и пребывание древних мадьяр на территории самой Венгрии (X в. и позже), достаточно информативны, то изучение ранней истории венгров еще далеко от своего завершения.

Обращение к этой проблематике связано с исследованиями Днестровской археологической экспедиции у с. Глиное Слободзейского района на левобережье Нижнего Днестра в 2018 г. В ходе изучения курганной группы «Водовод» было выявлено средневековое погребение. Погребальный обряд и инвентарь указывали на принадлежность данного комплекса к ранне-средневековым кочевникам. Поиски аналогий и анализ синхронных древностей позволили атрибутировать это погребение как венгерское.

Погребение 2 кургана 14 группы «Водовод» принадлежало взрослому мужчине, лежавшему в вытянутом положении на спине, головой на запад-юго-запад. Под костями отмечен тонкий слой древесного тлена, возможно, от подстилки. У левого плеча лежала плечевая кость крупного рогатого скота. За теменем, у висков, под затылком, между челюстями было найдено не менее шести фрагментов золотой фольги. Ещё четыре фрагмента золотой фольги (с изображением штампованных розеток) располагались правее крестца, и три фрагмента – у правого тазобедренного сустава (рядом с острием боевого ножа). Вдоль левого предплечья, предположительно, был уложен колчан с набором из семи стрел. От них сохрани-

лись железные наконечники над левым плечом и мелкие фрагменты древков. Выше правого локтя найден железный топор. Его рукоять была обёрнута двумя полосками серебряной фольги. Между правым крылом таза и правой кистью находился железный боевой нож, ножны которого были обложены серебряной фольгой. На правом крыле таза лежали железные шило и нож. У правого бедра зафиксировано железное кресало. Между правой кистью и стенкой ямы найдены две костяные накладки на лук.

Тщательное рассмотрение археологических материалов позволило датировать погребение второй половиной IX – рубежом IX–X вв. Независимо проведенное в 2019 г. в лаборатории Isotoptech Zrt. (Дебрецен, Венгрия) радиоуглеродное датирование антропологического материала из погребения Глиное/Водовод 14/2 указывает, что захоронение, скорее всего, было совершено в интервале 850–860-х гг.

По совокупности набора погребального инвентаря и деталей погребальной практики комплекс Глиное/Водовод 14/2 соотносится с захоронениями, которые исследователи атрибутируют как венгерские.

Венгерскими элементами погребальной практики принято считать: грунтовые захоронения с западной ориентировкой; прямоугольные могильные ямы (с вариантами в виде заплечиков); вытянутое положение на спине с вытянутыми вдоль туловища руками; наборы оружия в воинских захоронениях; наличие погребальных лицевых покрытий, помещение в могилу частей коня (головы и костей ног) у ног погребенного (Белавин–Крыласова–Данич 2018, 9). Кроме того, для венгерских погребений также отме-

чается присутствие мясной жертвенной пищи (кости барана, быка, коня) (Комар 2011, 63). В археологическом аспекте это ярко выражено в находках единичной плечевой либо бедренной кости крупного рогатого скота/лошади, как правило, расположенной в верхней зоне костяка. В частности, такая особенность прослежена на материалах венгерских могильников Больше-Тиганский в Поволжье (Халикова 1976, 160: рис. 2) и Уелга в Южном Зауралье (Грудочко–Боталов 2013, 125–127: рис. 16; 18: 1; 19: 3).

Большое значение для общего понимания проблематики ранневенгерской истории имеют исследования А. В. Комара. Его монография, посвященная истории и археологии ранних венгров перед обретением родины (Комар 2018), позволила найти ответы на ряд вопросов, связанных с культурной атрибуцией погребения из Глиного, и дала возможность увидеть тот культурный феномен, речь о котором пойдет далее.

Анализ археологических памятников Северного Причерноморья позволил А. В. Комару выделить 34 венгерских погребальных комплекса, 25 из которых были исследованы археологически, а 9 – являлись разрушенными (Комар 2018, 95). Наибольшая их концентрация была отмечена в Среднем и Нижнем Поднепровье: в Днепропетровской области – 12, в Полтавской области – 4, в Кировоградской области – 3, в Черкасской – 1. На значительном удалении от большей части памятников в Поднепровье располагался Слободзейский могильник, где было раскопано 26 средневековых погребений, из которых 14 были отнесены к венгерским. Таким образом, представленная в работе А. В. Комара база венгерских комплексов в Северном Причерноморье позволяет видеть два массива венгерских погребений. Они были атрибутированы А. В. Комаром как памятники субботцевского типа (Комар 2018, 96).

В ходе изучения комплекса из Глиного авторы настоящей работы обратили внимание на ряд других средневековых захоронений, исследованных в Северном Причерноморье на протяжении последних 60 лет. Эти погребения, с учётом элементов погребального обряда и сопровождающего инвентаря, в большей или меньшей степени аналогичны средневековому захоронению, исследованному в 2019 г. у с. Глиное на левобережье

Нижнего Днестра. Предварительный анализ выявленной группы погребений позволяет считать их венгерскими либо со значительной долей вероятности предполагать их венгерское происхождение.

Основаниями для подобного заключения являются особенности погребальной практики (помещение плечевой/бедренной кости лошади либо быка в могилу) и инвентарь, имеющий аналогии в венгерских памятниках IX–X вв. Кроме того, для выделения венгерских погребений мы стали использовать находки в комплексах золотой или серебряной фольги от обкладок различных предметов и одежды (Фокеев и др. 2019, 337–338). Этот маркер культурной принадлежности был проверен на значительной серии погребений, где золотая/серебряная фольга сочетается с находками бедренной/плечевой кости коня/быка, металлопластики, выполненной в венгерском изобразительном стиле, а также со штампованными изображениями на фольге. Отметим, что находки золотой фольги известны в венгерских погребениях Среднего и Нижнего Поднепровья: Дмитровка 1/2 (Супруненко 2011, 110–122), Коробчино (Чурилова–Ходас 2011, 102), Новокаиры 2/8 (Тощев–Самар 1990, 42–43, рис. 7: 1–7). В парном древневенгерском погребении Старая Катериновка 31/1 (правобережье Нижнего Днестра) 23 фигурные пластинки из золотой фольги составляли набор портупей сабли, своей формой имитируя литые поясные бляшки (Разумов и др. 2017, 337, рис. 10: 14–16).

Кроме этого, в ряде венгерских погребений фиксируется серия боевых ножей с длиной лезвия более 20 см.

В итоге, к настоящему времени, помимо погребения у Глиного, нами выявлены не менее 40 средневековых погребений, не учтённых А. В. Комаром, которые в настоящее время можно считать венгерскими. 34 из них расположены в Северо-Западном Причерноморье (Попрутье, левобережье Нижнего Дуная, Дунай-Днестровское междуречье, левобережье Днестра). Четыре захоронения выявлены в Поднепровье (одно в Херсонской области (Новокаиры), одно – в Николаевской области, два – в Запорожской области Украины). Два комплекса расположены в Северо-Западном Крыму.

Выборочно назовем комплексы с венгерскими признаками:

Помещение плечевой/бедренной кости быка/лошади в могилу: Траповка 1/17; Старые Бедражи 3/7 (ошибочно отнесены А. В. Комаром по поясному набору к печенежским: Комар 2018, 215, 217, рис. 82: 5–7); Струмок 5/9; Плавни II 1/2; Пуркары 2/11; Оланешты 13/1; Окница 3/11; Маркулешты 1/3; Петрешты 2/1; Белолесье 3/2.

Размещение черепа коня в ногах умершего, с расположением морды в сторону головы погребенного, отмечено в комплексе Пробота 7.

Вещи, выполненные в орнаментальном стиле ранневенгерского изобразительного искусства: Старые Бедражи 10/10; Тецканы 2/1; Мреснота Могила 1/10; Дойбаны-2 3/1; Бучумены.

Золотая/серебряная фольга от обкладок предметов и нашивок на одежду: Балабаны II 6/4; Белолесье 3/2; Струмок 5/9; Плавни II 1/2; Плавни 13/13; Пуркары 2/11; Севирова 2/9; Оланешты 13/1; Маркулешты 1/3; Фрикацей 8/2. Примечательно, что в большинстве погребений с находками золотой фольги присутствовала плечевая/бедренная кость коня/быка либо на отдельных фрагментах фольги прослежен штампованный орнамент, характерный для ранневенгерской металлопластики.

Помимо названных выше погребений, к венгерским можно отнести комплексы Чокылтяны 2/1, Фрумушика, Владычень 12/2, Петрешты 1/11, Костешты 14, Костешты 1/10. Эти комплексы не имеют признаков, перечисленных выше. Вместе с тем, заметные отличия от типичных печенежских погребений, а также вещевые наборы, характерные для рубежа VIII–IX – первой половины X в., позволяет с большой долей вероятности относить перечисленные комплексы к венгерским.

Кроме этого, важно отметить, что в настоящее время в Нижнем Поднестровье известны 4 пункта, откуда происходят бляшки ременной гарнитуры и матрица, имеющие аналогии исключительно среди венгерских древностей (Слободзея, Парканы, Терновка, Хаджимус).

Отметим, что наличие венгерских компонентов в материальной культуре населения Прутско-Днестровского междуречья уже отмечалось. В 2007 г. С. С. Рябцева и Р. А. Рабинович выска-

зали предположение о расположении Этелькёз (Ателькузы) в Карпато-Днестровских землях. Авторы обратили внимание на находки (предметы вооружения, ювелирные украшения, предметы декора костюма) венгерского происхождения из Карпато-Днестровского региона (Рябцева–Рабинович 2007). В 2012 г. Е. Ю. Зверев и М. Е. Ткачук выделили ряд вещей из могильников Кэпрэрия, Лимбарь и Бранешты, имеющих аналогии исключительно среди венгерских древностей (Зверев–Ткачук 2012, 138–144). Годом позже С. В. Черой при изучении коллекции наконечников стрел с городищ Екимаяуцы и Алчедар были сделаны выводы, что 43 % из них связаны с финно-угорскими древностями, а 10 % – исключительно с венгерскими. Такое соотношение находок, по мнению автора, позволило подтвердить венгерское присутствие на территории Молдовы в IX–X вв. (Чера 2013). В последующее время С. С. Рябцевой и Р. А. Рабиновичем были опубликованы работы, где на основании анализа предметов материальной культуры обосновывается присутствие венгров в Дунай-Днестровском междуречье (Рябцева–Рабинович 2014; 2018; Рабинович 2018). Здесь следует также отметить, что при выделении венгерских элементов в материальной культуре Северо-Западного Причерноморья исследователям долгое время оставался не до конца понятным феномен Слободзейского могильника. Датированный концом VIII – первой половиной IX в. (что в настоящее время требует коррекции), он был ошибочно интерпретирован как «праболгарский». Такая же проблема, возникла и с пониманием комплекса в Бучуменах (Рябцева 2018).

Опираясь на результаты исследований, проведенных А. В. Комаром, а также на собственные выводы, полученные при анализе погребений Глиное/Водовод 14/2 (Квитницкий и др. 2019) на левобережье Нижнего Днестра и Плавни II 1/2 (Фокеев и др. 2019) на левобережье Нижнего Дуная, предварительно отметим следующие моменты.

Слободзейский могильник, погребение Глиное/Водовод 14/2, Плавни-II 1/2, и серия перечисленных выше, в большинстве своём давно изученных и введенных в научный оборот, но неверно атрибутированных комплексов из Северо-Западного Причерноморья, открывают ранее

не понятый культурный феномен, а главное, существенно меняют картину пребывания венгров на этой территории.

К учтённым А. В. Комаром ранее венгерским комплексам (34) по результатам наших исследований можно добавить еще 41. Насыщенность Северного Причерноморья древностями этого времени (погребальными комплексами и отдельными находками) в настоящее время очевидна. При этом необходимость тщательного анализа каждого погребального комплекса на предмет его венгерской культурной принадлежности не подлежит сомнению.

С учётом материалов Слободзейского могильника, где, по нашему мнению, следует говорить не о 14, а о 26 комплексах, количество венгерских погребений в Северо-Западном Причерноморье может достигать 59 (26 захоронений Слободзейского могильника и 33 иных). В любом случае, количество выявленных в этом регионе венгерских погребений превышает количество таковых в Поднепровье (20).

Несколько обособленно от массива венгерских погребений Среднего Поднепровья расположены захоронения в Нижнем Поднепровье и в Крыму. Эти комплексы, представляя собой субботцевский тип, несколько отличаются от указанного массива древностей Северо-Западного Причерноморья.

Спецификой венгерских погребений Дунай-Днестровского междуречья является отсутствие во многих из них предметов металлопластики с традиционными элементами раннего венгерского изобразительного искусства, которые, наряду с прочими характеристиками, стали основой выделения субботцевского типа.

Отметим, что венгерские захоронения из Северо-Западного Причерноморья, в которых находились металлопластика и штампованная фольга (Старые Бедражи 3/7, Тецканы 2/1, Костешты 14), заметно отличаются от погребений субботцевского типа. Металлопластика из этих памятников более соответствует морфологии вещей X–XI вв. из погребений, исследованных в Венгрии и Словакии. В частности, ремennую garnитуру из Старых Бедражей 3/7 можно соотнести с морфологически идентичным набором из Нитры (László 1988, 67, № 45). Штампован-

ная бляшка из Тецкан схожа с бляшками – обкладками колчана из погребения 11 могильника Карош-Эперьессег III (*The Ancient Hungarians* 1996, fig. 40). Щиток обломанной пряжки из комплекса Костешты 14 имеет морфологическое сходство с аналогичным изделием из Тарцаль (*The Ancient Hungarians* 1996: 123, fig. 7).

При этом характерные черты субботцевской группы встречены в единичных комплексах Северо-Западного Причерноморья. Например, в погребениях № 18, 29, 37 Слободзейского могильника и в захоронении у с. Бучумены.

Комплексы Глиное-Водовод 14/2 на левобережье Нижнего Днестра, Плавни-II 1/2 на левобережье Нижнего Дуная, Маркулешты 1/3 в Прутско-Днестровском междуречье и другие, по всей видимости, представляют собой абсолютно другой тип погребений, который можно назвать Плавни-Глиное. В этих комплексах нет ярких предметов металлической ремennой и одежной garnитуры. Последнюю постепенно, но полностью заменили имитации из золотой и серебряной фольги. Так, в парном погребении субботцевского типа Старая Катериновка 31/1 в Нижнем Поднепровье 23 фигурные пластинки из золотой фольги составляли набор португепи сабли, своей формой имитируя литые поясные бляшки (Разумов и др. 2017б 337, рис. 10: 14–16). Большинство захоронений Северо-Западного Причерноморья, судя по набору вещей, принадлежали воинами-лучникам, во многих могилах погребальный инвентарь становится менее выразительным по сравнению с памятниками субботцевского типа, а в ряде случаев почти полностью исчезает.

Таким образом, венгерские погребения, тяготеющие к Поднепровью и Крыму, и захоронения Дунай-Днестровского междуречья, на наш взгляд, образуют две группы памятников, различные по инвентарю.

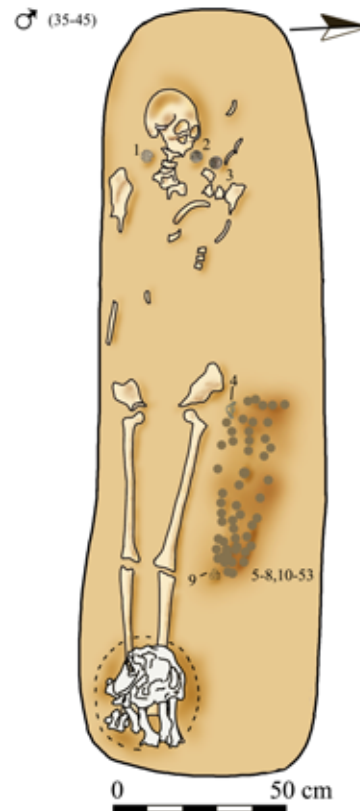
В настоящее время одной из важнейших задач в изучении венгерских памятников Северного Причерноморья является определение хронологии комплексов субботцевского типа и погребений типа Плавни-Глиное. Вероятно, что комплексы обоих типов датируются одинаково (IX – первой половиной X в.), и их различия в инвентаре отражают, прежде всего, социальный статус погребённых.

HONFOGLALÁS KORI MAGYAR JELLEGŰ SÍR ROVANCI (UA) HATÁRÁBÓL Adatok a 10. századi veretes készenléti íjtartó tegezok kelet-európai elterjedéséhez

ZÁGORHIDI CZIGÁNY BERTALAN – IGOR PROHNENKO – TARAS VERBA – OLEG FJODOROV – TÜRK ATTILA

2014-ben Ukrajna területén olyan újabb temetkezés került elő, amely kapcsolatot mutat a Kárpát-medence honfoglalás kori régészeti hagyatékával. A lelőhely Ukrajna ÉNy-i csücskében, a lengyel-belorusz hármashatár közelében fekszik, a Voliny megyei Rovanci település közelében. A temető feltárását a „Volinyi régiségek” állami vállalat végezte (ásatásvezető régész Mihail Vaseta). A lelőhely a falu nyugati részén, a Styr folyó első ártér feletti teraszának magas partján található, ahol a terasz ártéri feletti magassága eléri a 10–12 métert. A kutatás a nagyméretű domb északi lankáján folyt, ahol az 5. számú temetkezésben összesen 56 db, többségében jellegzetes formájú apró aranyozott háttérű ezüstveret került elő. A leletek a Volinyi Helytörténeti Múzeum gyűjteményében találhatóak. Az előadás ennek a sírnak a leletanyagát és a leletekből kirajzolódó rekonstrukciót, egy veretes készenléti íjtartó tegezok mutatja be, amely jelenleg az első ilyen biztosan ismert 10. századi lelet a korabeli Kárpát-medencén kívül. A közelmúltban Illés-Muszka Andrea skandináviai formai analógiák kapcsán felvetette, hogy a birka helyőrség területén előkerült veretek egy része is rekonstruálható veretes készenléti íjtartótegezok díszeként. Itt ugyan jóval kevesebb veret került elő a teljes készletekhez képest, azonban megfigyelését a rovanci temetkezés alátámaszthatja, mivel az egyértelműen bizonyítja, hogy a tárgy típus a korokban a Kárpát-medencén kívül is előfordul.

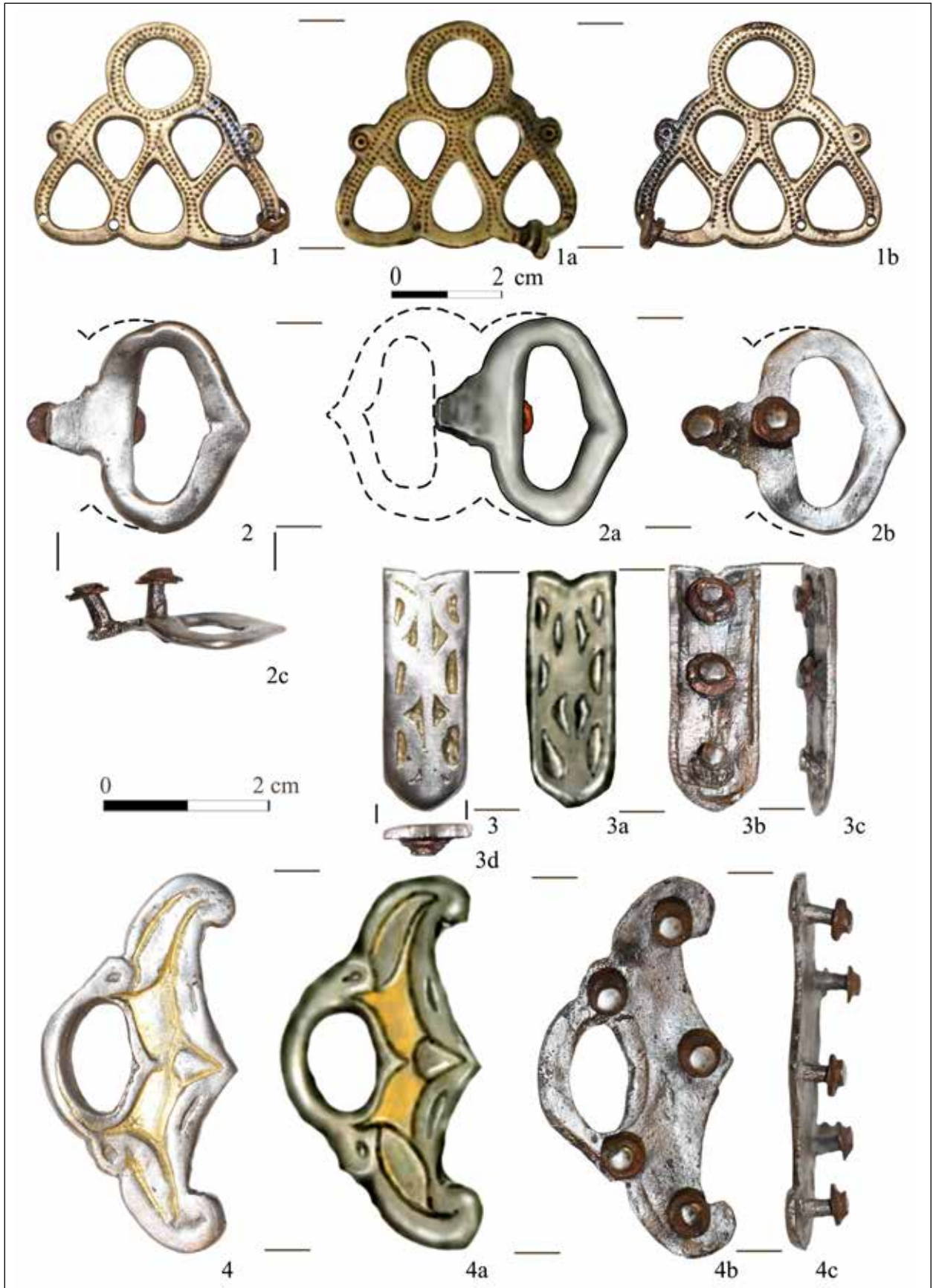
Az 5. számú temetkezés a 8 × 8 méteres szelvény nyugati részén helyezkedett el. A lekerekített sarkú téglalap alaprajzú gödröt 0,3 m-re mélyedt az altalajba. A 35–45 éves felnőtt férfi csontváza háton, nyújtva feküdt, karjai teste mellett párhuzamosan feküdtek. Tájolása arccal keletnek, némi eltéréssel észak felé. A halott lábai felett egy ló végtagjai és koponyája (részleges lovastemetkezés) került elő. A mellékletek derék tájon, illetve a bal combcsont külső oldalán helyezkedtek el. Sajnos itt csak a tegezok függesztőfülének, illetve a sír egyedi bronz-

1. kép. A rovanci temető 5. sírja

tárgyának, egy másodlagosan felhasznált, balti eredetű fibula lánctartó részének a helyzetét rögzítették pontosan a dokumentációban.

A temetkezés kiemelkedően fontos három pénzérme lelete (2 db Számánida dirhem és egy volgai bolgár dirhemutánzat) pedig a nyak körül feküdtek, melyek közül mindegyik két helyen át volt fúrva. A sír numizmatikai leletanyagának elemzését Dorota Milarczik lengyel kutató végezte: Naszr Ibn Ali, Nisapur (919–920); Al-Mamún (Abu l-Abbász Abdalláh) kalifa (826–827); továbbá egy arab dirhem volgai bolgár másolata 950 körüli valószínűsíthető keltezéssel. A három pénzérme eredete összefüggés-

2. kép. 1–4: Leletek a rovanci temető 5. sírjából

ben lehet a Kárpátok külső vonala mentén Prága irányába húzódó kereskedelmi útvonal közelségével.

A jellegzetes kialakítású apró aranyozott veretek, valamint a szárnyas függesztőveret, mely a megoldás kulcsát jelentette a sír leleteinek rekonstrukciójához. Ez ugyanis egyértelműen készenléti íjtegez függesztővereteként határozható meg. Jóllehet, a korábbi kutatásban felmerült ennek a verettípusnak a tarsolyfüggesztőként való értelmezése is, azonban az újabb leletek alapján ez elvethető. A rovanci példányon is jól megfigyelhető az a féloldalas kopás, ami egyértelműen ferdén viselt tárgyra utal, míg tarsoly esetében annak viselete szimmetrikus kopást okozna. Hasonló függesztőket már korábban is ismertünk a Rusz területéről.

A rekonstrukciót segítette továbbá egy eredetileg 8-as alakú, de törötten is (szegecsléssel) felhasználható ezüst alapú ötvözetből készült kettőscsat. A rekonstrukciós rajzon látható, hurkolós megoldásra utal a csatpecsek teljes hiánya, illetve a csaton megfigyelhető, nagymértékű aszimmetrikus kopás. A készenléti tegez mellett szól az üvegbetétes négyzetes veret is, és a veretek elrendezés nagy pontossággal kirajzolja a Kárpát-medence 10. századi hagyatékában elsőként Révész László által kimutatott készenléti íjtartótegez. A veretek alakja, típusai és darabszáma, a függesztőfél kopásnyomai, illetve a 8-as alakú, pecek nélküli csat, véleményünk szerint egyértelműen utalnak a leletegyüttes funkciójára, elsősorban a karosi II. temető 11. sírjának lelete alapján. A négyzetes, középen üvegbetéttel díszített veret valószínűleg a veretes tegezt díszítő napsimbólum központi helyét foglalta el. A két eltérő formájú szoknyásveret valószínűleg az e köré rendeződő, kör alakú kompozíciót alkotta. Ezek egymással csaknem teljesen megegyeznek, a hegy nélküli példányokat már eleve így öntötték, ez indokolja egy elemként való értelmezésüket. Mivel a rovanci feltárás dokumentációja sajnos erősen hiányos ebben a tekintetben, ezért elképzelhető, hogy nem pontosan az eredeti darabszám áll rendelkezésünkre. Mivel a rovanci sírban veretes övre utaló egyéb lelet nem került elő a temetkezésből, azért meglátásunk szerint a kisszíjvég és a három „lyukvédő” veret is a tegez függesztőszíján helyezkedhetett el. Ezeknek ugyan a félkörös „lyukvédő” kialakítása nélküli párhuzamát ismerjük a közeli analógiaként említett karosi temetkezésből. Ott a Szerző ezeket a tegez

3. kép. A rovanci temető 5. sírjában feltárt veretes készenléti íjtartótegez elméleti rekonstrukciója

testére helyezte rekonstrukcióján, azonban a rovanci sírban az övviselőre utaló, fekvő- és állóveretek valamint az övcsat hiánya, továbbá a tegezdíszként értelmezett veretkészlet komplexitása számunkra valószínűbbé teszi a függesztőszíjas verziót.

Érdekes új megfigyelés azonban, hogy a 8-as alakú, vagy kettős-, pecek nélküli csat mind a négy honfoglalás kori veretes készenléti íjtartótegez-lelet esetében szintén előfordul. Ennek funkciója valószínűleg a tegez övhöz való rögzítésénél a függesztőszíj áthúzásában, „hurkolásában” lehetett. Valószínűleg ugyanúgy, mint az Oleg Fjodorov által a karosi III/11. számú sír készülő újrafeldolgozásához a keleti analógiák alapján összeállított (és az Elit alakulta kiállításon már korábban is megtekinthető) rekonstrukciójánál. Ezt a megoldást a veretes készenléti íjtartó tegezek esetében következetesen megfigyelhető 8-as alakú csatok, illetve szíjvégek alapján immár a rovanci lelet is megerősíti. Hasonló csatokat Bulgária ÉK-i részének 9–10. századi valamint keleten a kimekek hagyatékaként meghatáro-

zott szrosztki kultúra szintén hasonló korú emlékei között ismerünk.

A temetkezés másik érdekes lelete a bronzból készült, jellegzetes viking/északi eredetű teknősbéka fibula egyik lánctartója. A lelőhelyhez legközelebb eső analógiái a Baltikumban fordulnak elő, és a 10. század második felére keltezhető korai típusok tartozéka Robert Spirgis 2006-os összefoglalása alapján (I–II. kronológiai csoport). Az a felvetés, mely szerint a viszonylag nagyméretű kerek áttörésekkel rendelkező tárgy esetleg másodlagosan szíjelosztó funkcióban kapcsolódhatott a tegezhez, még további vizsgálatokat igényel.

A tárgyalt rovanci temető másik kora középkori sírja, a 12. számú, ugyancsak a szelvény nyugati részében került elő. A téglalap alakú sírgödröt 0,2 méter mélyre ásták az altalajba, a Ny-K tájolású váz szintén a hátán feküdt, karjait könyökben behajlítva a medencére hajtották. A koponyától balra a sírgö-

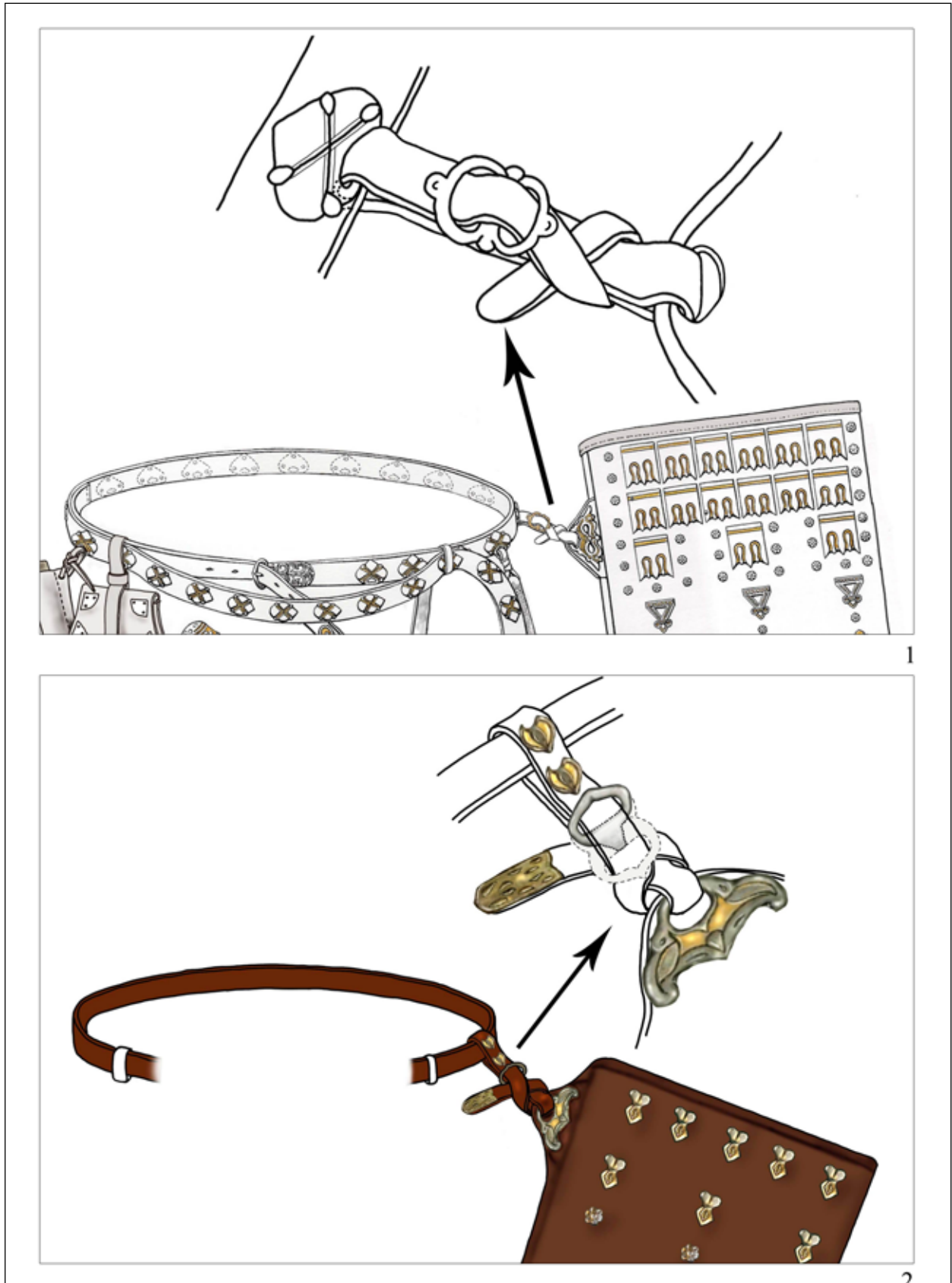
dörbe két edényt helyeztek. Az első korongolt fázék „mandzsetta” szerű peremmel, jellegzetes helyi 10–11. századi készítmény, azonban a másik, egy gömbös testű, szűk nyakú fényezett felületű edény déli, sztyeppi eredetű importtárgy lehet, amelynek kiváló párhuzamait ÉK-Bulgária 10–11. századi hagyatékából ismerjük.

A rovanci 5. sír tovább bővíti azon temetkezések sorát, amelyek a Kárpátok ÉK-i előterében, illetve a Rusz állam egykori területéről ismerünk. Közös jellegzetességük a 10. századi keltezés mellett, hogy szinte mindig íjászfelszerelést tartalmaznak, továbbá, hogy többnyire nagyobb sírszámú helyi temetők részei, de a bennük feltárt leletanyag nem kevert, hanem valamennyi jellegzetessége, sőt még a temetkezési szokások jó része is egységesen „magyar jellegű”.

A rovanci lelet természettudományos kormeghatározása és archeogenetikai vizsgálata folyamatban van.

BIBLIOGRÁFIA

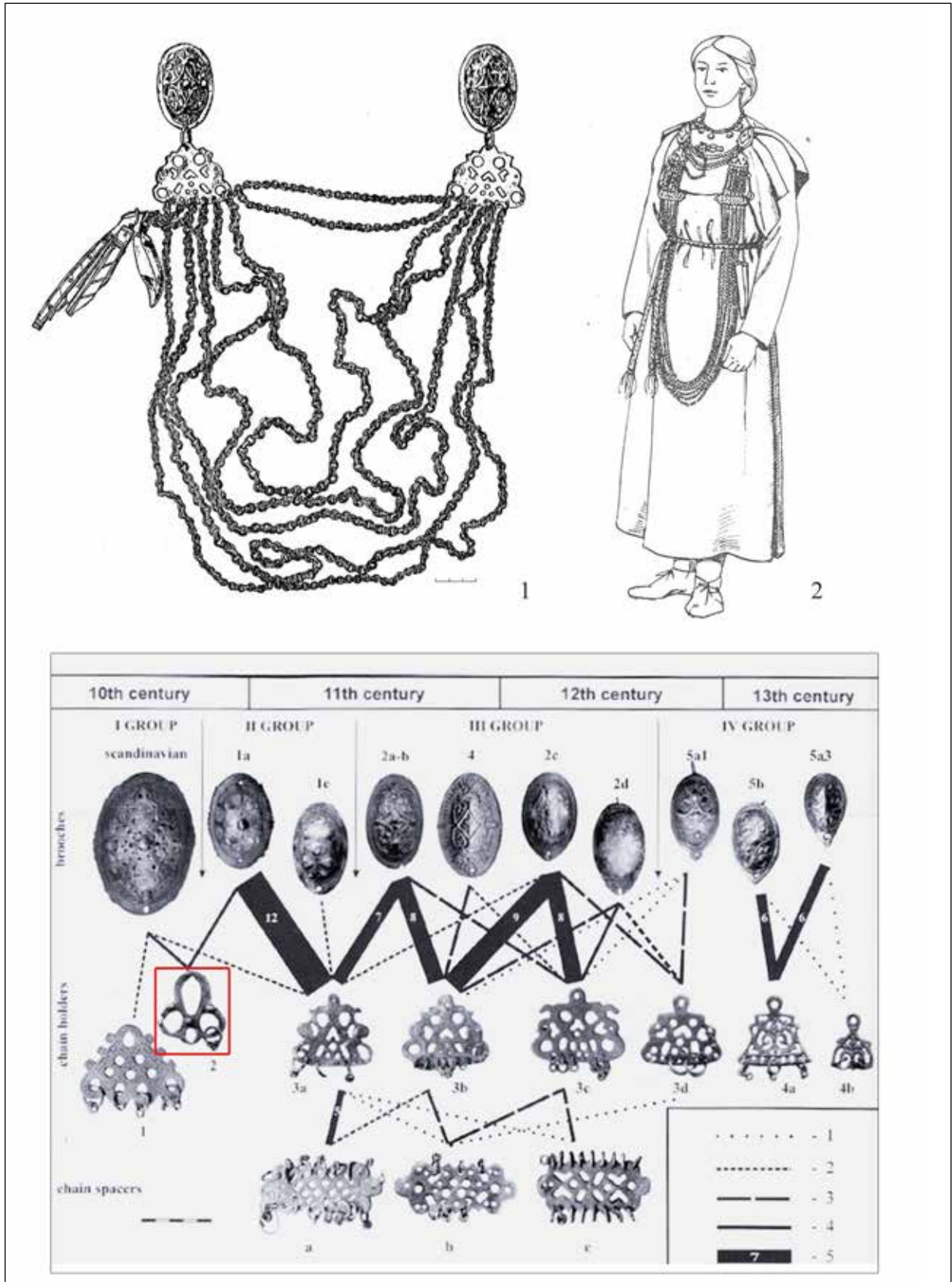
- Illés-Muszka A.: A birikai helyőrség Kárpát-medencei kapcsolatai. *Acta Iuveum Sectio Archaeologica* 4 (2019) Szeged, 77–185.
- Révész L.: Készenléti íjtartó tegezsek a magyar honfoglalás kori sírokban. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 28–29 (1991) 31–50.
- Spirgis, R.: Chain ornaments with tortoise brooches of the Daugava Livs in the 10th–13th century. *Suomalaisen Tiedeakateman Toimituksia Humaniora* 336. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Rituals and relations. Studies on the society and material culture of Baltic Finns. Saarijärvi: Academia Scientiarum Fennicae* 2005, 84–104.
- Türk A. – Fjodorov, O. – Strohmayer Á. – Flesch M. – Csedreki L.: Régészeti, kísérleti régészeti és természettudományos adatok Karos-Eperjesszög III. temető 11. sírjának értékeléséhez. Kézirat
- Zariņa, A.: *Salaspils Laukskolas Kapulauks: 10.–13. gadsimts*. Riga 2006.
- Златогорський, О. Є. – Верба, Т. В.: Дослідження у селі Рованці на Волині. *Археологічні дослідження в Україні* 2014. Київ 2015, 29–30.

4. kép. A Karos-Eperjesszög III. temető 11. sír (1; Oleg Fjodorov nyomán) és a rovanci 5. sír (2) készlelti íjtartótegez függesztésének rekonstrukciója

5. kép. Kettőscsatok a várnai Old Bulgaria Museum Collection (1–4) gyűjteményéből és a tobolszki ortodox egyházi gyűjteményéből (5–8)

6. kép. 1–3: Az ún. teknősbéka alakú fibulák viselete és időrendje Robert Spirgits összefoglalása nyomán

GÖMBSORCSÜNGŐS FÜLBEVALÓK A 10. SZÁZADI KÁRPÁT-MEDENCÉBEN ÉS KELET-EURÓPAI KAPCSOLATRENDSZERŰK

BALOGH BODOR TEKLA

Előadásomban a 10. századi Kárpát-medence gömbsorcsüngős fülbevalóival foglalkozom. A régészeti kutatás viszonylag hamar felismerte és osztályozta ezt a tárgytypust, amely gyorsan a gazdag női sírok egyik meghatározó leletévé vált. A rozettás lószerszámdíszeket, lábbeli vereteket, hajfonatkorongokat tartalmazó, gazdag síroknak meghatározott, honfoglalás kori női sírokban sokszor kapnak helyet a gömbsorcsüngős fülbevalók is. Ezt a tárgytypust is egyértelműen keletről hozták magukkal a magyarok elődei, a térségben egészen a honfoglalók megjelenéséig ismeretlen.

Jelenlegi ismereteim szerint 119 olyan sír található a Kárpát-medencében, amelyben a vizsgált tárgytypus előfordul (egy sír a Kárpátokon kívülre esik). Az összegyűjtött leletek felső tagjának vizsgálatakor (85 eset volt vizsgálható) kilenc különböző formai csoportot lehetett elkülöníteni. Anyagukat tekintve ezek bronzból, ezüstből és aranyból készültek, túlnyomó többségben ezüst alapú ötvözetből. A karikákat olykor öntéssel készítették, de előfordulnak nemesfém huzalból kialakított formák is, melyeknél egyes elemeket forrasztással illesztettek a karikákhoz. A fülbevalók alsó tagjának vizsgálatakor négy formai csoportot tudtam elkülöníteni. A csüngőket nagyrészt nemesfém huzalra felhúzott, két félből álló, préselt nemesfém gömbök alkotják. Ritkábbak az öntéssel készült darabok, ezeknél a csüngők nemesfém gömbökből állnak, közöttük bordázott elemek alkotnak elválasztó részt, olykor csepp alakú elemek között figyelhetők meg rövidebb szakaszok.

Kilenc gömbsorcsüngős fülbevalót láncsal kötötték össze. E megoldás a hellenisztikus időszakra vezethető vissza, jelen van a kései antikvitás idején, megtaláljuk Bizáncban és a Kárpát-medencei avar leletek között is. Hozzátartozik a steppei népek hagyatékához, a magyarok elődeihez köthető temetőkben is előfordul elsősorban a Volga és a Káma vidékén a 8–10. században. A Kárpát-medencei darabok viseleti módja bizonytalan, a bolygatások

és pontos megfigyelések hiányában, illetve néha a temetkezési szokás miatt nem lehet eldönteni, hogy a fülbevalókhoz kapcsolt láncok elől vagy pedig hátul, a tarkónál futottak.

A gömbsorcsüngős fülbevalókkal rendelkező sírok általam elkészített elterjedési térképe részben tovább árnyalja a korábbi kutatások során felvázolt képet. A Kárpát-medencén belül nem mutatható ki jól megfogható, kizárólagos elterjedési terület, azonban a fülbevalók sűrűbben jelentkeznek a Felvidék területén, Nógrád megyében, a mai Magyarország északi térségében és a Felső-Tisza vidékén. A déli területeken a Maros–Körös–Tisza közén és a Kiskunság területén mutatható ki jelentősebb koncentrációjuk. A tárgytypus klasszifikálása során kialakított csoportok közül egy esetben mutatható ki, hogy a típus egy bizonyos térségre jellemző.

Sajnos a gömbsorcsüngős fülbevalók pontos keltezése a 10. századon belül egyelőre nem lehetséges, a különböző formai csoportokat párhuzamosan használták. A felgyűjtött sírok közül hat sírban volt pénzérme, ezek a 10. század első felére datálják a tárgytypust.

Habár a fülbevaló konkrét előzménye ismeretlen, egyes formai elemei visszaköszönek a késő antik, a bizánci és az avar leletanyagban is. Ilyen elemek a fülbevaló karikáján a karika felső hajlítása alatt megjelenő nyúlványok vagy tüskék, amelyekre egyes esetekben gyöngyöt, nemesfém gömböt húztak, illetve forrasztottak, továbbá a fülbevaló karikák alsó hajlításánál kialakított két megvastagított rész, amelyek közé illeszkedett a fülbevaló csüngőrésze.

A gömbsorcsüngős fülbevalók tárgytypusát a honfoglalók keletről hozták magukkal. Párhuzamaik ismertek a 9. századi szubbotci lelethorizontban (Szlobodzeja), valamint a keleten maradt magyarokhoz köthető Bolsije Tyigani temetőből. Az Észak-Kaukázus térségéből több változatuk is ismert a kora középkori alán lelőhelyekről.

IRODALOM

- Bosselmann-Ruickbie, A.: *Byzantinischer Schmuck des 9. bis frühen 13. Jahrhunderts. Untersuchungen zum metallenen dekorativen Körperschmuck der mittelbyzantinischen Zeit anhand datierter Funde*. Berlin 2011.
- Garam É.: *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*. Budapest 2001.
- Garam É.: Avar kori női fejdíszek. *Zalai Múzeum* 14 (2005) 169–182.
- Horváth C.: Lánccszerek a honfoglalás kori leletanyagban (Kettenschmucksachen in dem landnahmezeitlichen Fundmaterial). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei – Studia Archaeologica* 10 (2004) 459–479.
- Иерусалимская, А. А.: *Мощевая Балка: необычный археологический памятник на Северокавказском шелковом пути*. Санкт-Петербург 2012.
- Ungermaň, Š.: Frühmittelalterliche Schlaufenohrringe mit Drahtanhängern oder Kettchen. In: *Menschen, Bilder, Sprache, Dinge. Wege der Kommunikation zwischen Byzanz und dem Westen 1: Bilder und Dinge*. Hrsg.: Daim, F. – Heher, D. – Rapp, C. Mainz 2018, 9–44.
- Révész L.: Gömborscsüngös fülbevalók a Kárpát-medencében (Ohrgehänge mit Kugelreihenanhänger im Karpatenbecken). *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 25–26 (1988) 141–159.
- Schulze, M.: Frühmittelalterliche Kettenohrringe. *Archäologisches Korrespondenzblatt* (1984) 325–335.

A KÁRPÁT-MEDENCE 10. SZÁZADI LEMEZES
HAJFONATKORONGJAINAK KLASSZIFIKÁCIÓJA
ÉS A HAJFONAT DÍSZÍTÉSÉNEK KORA KÖZÉPKORI KELET-EURÓPAI
KAPCSOLATRENDSZERE

POLÓNYI ÉMESE – TÜRK ATTILA

A lemezes és az áttört hajfonatkorongok a honfoglalás kori női viselet legjellegzetesebb darabjai közé tartoznak. A két tárgytypust kezdetben élesen elkülönítette a kutatás, mert úgy vélték, hogy egykori rendeltetésük eltérő volt. A későbbi eredmények világítottak rá a lemezes és az áttört korongok női viseletben betöltött azonos szerepére, azonban a

két tárgytypus mind kialakítása, mind pedig eredete szempontjából jól elkülönül egymástól. A korábbi kutatások által sok esetben továbbörökített téves eredmények kijavításával és a tárgytypus teljességre törekvő feldolgozásával ma már a korábbiaknál jóval részletesebb kép áll rendelkezésünkre. A korábbi adatgyűjtések például olyan, kialakításukban

1. kép. Az Andrejevskaja scsel lelőhelyről előkerült lemezes korong (1) és a 10. századi Kárpát-medencéből ismert legközelebbi párhuzamai Ipolykiskeszi (2) és Csengele (3) lelőhelyekről

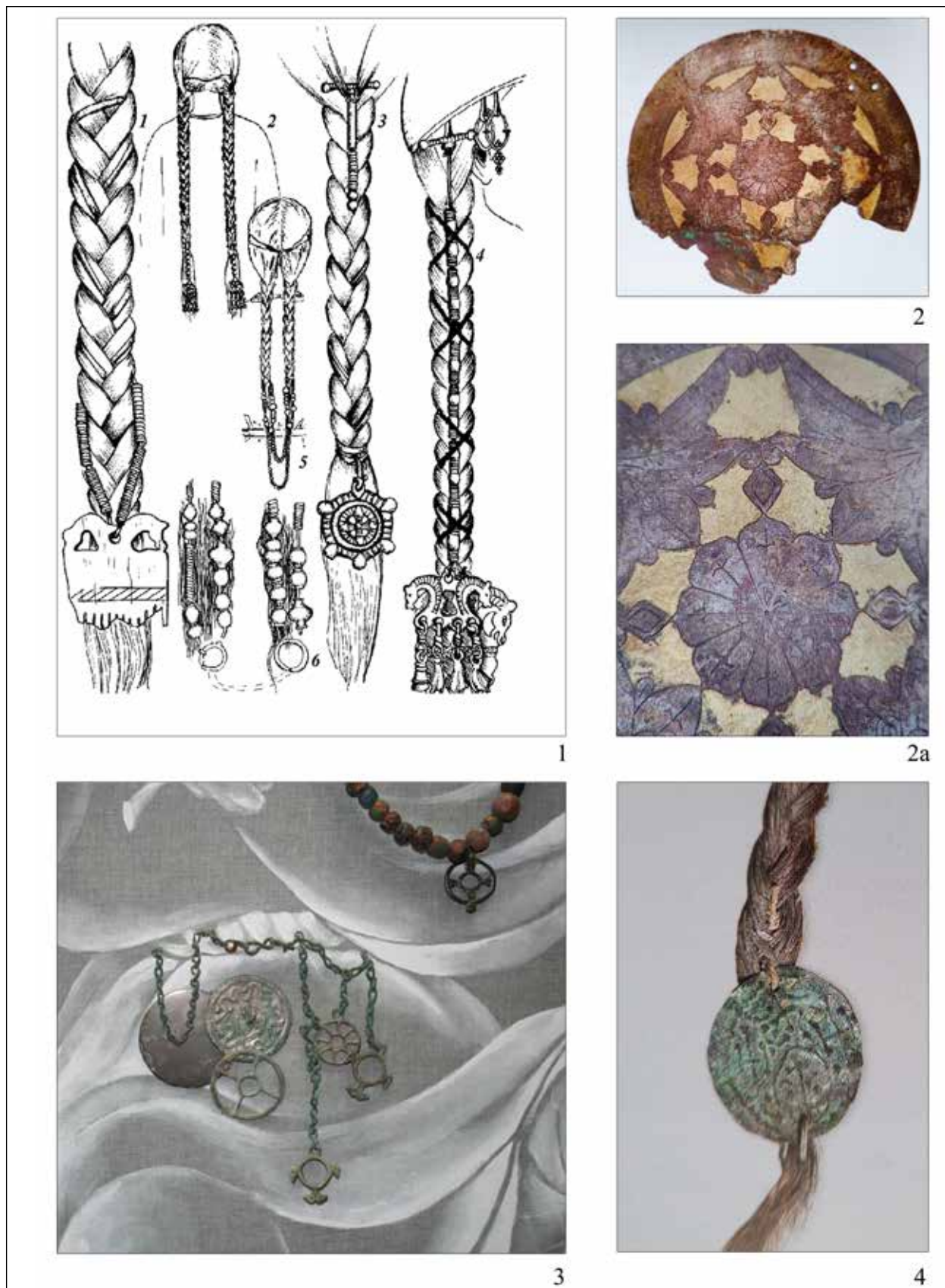
2. kép. Az egykori Kazár Kaganátus leletanyagához kötött, a 9. század végére–10. század elejére keltezett mitikus állatalakot ábrázoló csésze (1) és elnövényiesedő állatalakkal díszített hajfonatkorongok Balatonújlak-Erdő-dűlő (2), Ibrány-Esbóhalom (3) és Karos-Eperjesszög (4) lelőhelyekről

hasonló, párban előforduló lemezes díszeket is a hajfonatkorongok közé soroltak, amelyek Kürti Béla ásatási megfigyelései szerint a női ruházat nyakát díszítették, ezek kialakítása azonban jóval egyszerűbb, méretük pedig kisebb a lemezes hajfonatkorongokénál.

A lemezes hajfonatkorongok keleti párhuzamaként meghatározható tárgy eddig két lelőhelyről ismert. Karanajevo 3. kurgánjának 32. sírjából egy aranyozott felületű, ezüst alapú ötvözetből készült lemezkorong került elő, amely a sírban megfigyelt helyzete alapján az elhunyt hajfonatdíszeként szolgálhatott. A Kárpát-medencéből napjainkig előkerült leletek jelenleg ismert egyetlen analógiája az Észak-Kaukázus területéről, Andrejevskaja scsel lelőhelyről került elő, amely feltehetően a két terület közti, vagy az etelközi szállásként azonosított szubbotci horizont 9–10. századi hatása, esetleg a

kereskedelem bizonyítéka lehet. A tárgy legközelebbi párhuzamai a klasszifikáció 3. főcsoportjába sorolt Kiskeszi 104. sírból ismert lemezes hajfonatkorongok. A Kárpát-medencétől keletre eső, korai magyar szállásterületek leletanyagának tanúsága szerint pedig a hat lelőhelyről ismert, elnövényiesedő állatalakkal díszített lemezes hajfonatkorongok ábrázolásainak gyökerei a honfoglalást megelőző időkre vezethetők vissza.

A lemezes hajfonatkorongok darabjai mind egyedi alkotások, ezért a tárgyak klasszifikációja az ábrázolások főbb jellegzetességeinek figyelembevételével történt, s így kilenc főcsoportba és több alcsoportba sikerült besorolni a leleteket. A feldolgozott adatok alapján elmondható, hogy egyes típusok esetében megfigyelhető egy adott területi egységre vonatkozó elterjedés a Kárpát-medencén belül, itt említhetők például a kettős körárkolással

3. kép. 1–4: A hajfonat viselete és díszei, valamint a szaltovói bronzkorongok Kelet-Európa kora középkori régészeti hagyatékában

4. kép. 1–2: A hajfonat viselete és díszei a Volga-Urál térségének középkori régészeti hagyatékában

díszített korongok, amelyek a tiszántúli területeken belül egy kivétellel a Körös-vidéken és a Nagykun-ságban találhatóak.

A viselettel kapcsolatos elképzeléseket sokáig befolyásolták a honfoglalás korban elterjedt temetkezési szokások, melyek során az elhunyt viseleti elemeit az eredeti helyzettől eltérően helyezték a sírba. Ebből kifolyólag a bolygatatlan sírok esetében is több téves viseleti rekonstrukció látott napvilágot. Révész László által a karosi II. temető 47. sírjában megfigyelt függesztőszíj veretek rendkívüli jelentőséggel bírtak, segítségükkel lehetőség nyílt a felfüggesztés módjának pontos rekonstrukciójára, amely megfigyelés az újabban előkerült leletek feldolgozásánál is alapvető szempont. A lemezes hajfonatkorongok viseletének szempontjából igen lényeges Dienes István megfigyelése, aki azokat a középtengely mentén illetve körben felerősített darabokra osztotta. Az elemzett adatok szerint kis számban fordulnak elő egy hajfonatkorongot tartalmazó sírok, amelyek egytől eltekintve bolygatottak voltak, így a lemezes hajfonatkorongok egyenkén-

ti viselésének szokása véleményünk szerint erősen kérdéses. A tárgy típus a közölt antropológiai adatok alapján nem határozható meg egy adott korosztály viseleti darabjaként, 6 éves kislány és *maturus* (40–60 év) korú nő sírmellékleteként egyaránt előkerült. A tárgy típus keltezését segítő kísérőleletek közt előfordul néhány, 10–11. századból egyaránt ismert tárgy típus, azonban e tárgyak többségükben a 10. századra való keltezést erősítik. Földrajzi elterjedés szempontjából elsősorban a Tisza-völgyére és a Felső-Tisza-vidékre jellemzőek, de elszórtan a Kárpát-medence egyéb területeiről is ismertek.

A lemezes hajfonatkorongok tárgy típusának kialakulása a jelenlegi ismeretek szerint a honfoglalást követő időszakra tehető, a 10. században pedig már a módosabb női viselet legszebb darabjai közt említhetők, néhány esetben magas művészeti színvonalon megjelenítve őseink hitvilágának meghatározó elemeit.

Az előadás részletesen áttekinti a kelet-európai kora középkori régészeti hagyatékban az orosz és ukrán nyelvű szakirodalom alapján ismert hajfonat-

díszítési szokásokat és párhuzamokat. Ennek analógiáit elsősorban a Volga és a Káma folyók vidékén találjuk a népvándorláskor végétől egészen a néprajz által vizsgálható időszakig. Az áttört bronzkorongok kapcsán röviden kitérünk a szaltovói régészeti kultúrkör formailag hasonló leleteire, valamint a Kaukázus északi előteréből ismert alán kultúra hajfonatleleteire.

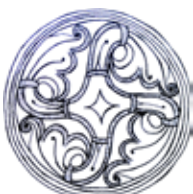

IRODALOM

- Dienes I.: Opponensi vélemények Bálint Csanád: Dél-Magyarország a X. században c. kandidátusi értekezéséről. *Archaeologiai Értesítő* 105 (1978) 107–127.
- Комар, А.: *История и археология древних мадьяр в эпоху миграции – A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*. Eds.: Türk, A. – Budai, D. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 11. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Budapest 2018.
- Kürti B.: Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn (Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1978–79/1 (1980) 323–347.
- Мажитов, Н. А.: *Курганы Южного Урала VIII–XII вв.* Москва 1981.
- M. Lezsák, G. – Novichikhin, A. – Gáll, E.: The analysis of the discoid braid ornament from Andreyevskaya Shhel (Anapa, Russia) (10th century). *Acta Archaeologica Carpathica* 53 (2018) 143–168.
- Polónyi E.: *Lemezes hajfonatkorongok honfoglalás kori Kárpát-medencében. Adatok a 10. századi női viselet egyik elemének kérdésköréhez a keleti párhuzamok tükrében*. Szakdolgozat. Piliscsaba 2019.
- Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im X. Jahrhundert)*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Szerk.: Fodor I. – Veres L. – Viga Gy. Miskolc 1996.
- Révész L.: Honfoglalás kori női sír Békéscsaba-Erzsébethelyen (Ein landnahmezeitliches Frauengrab in Békéscsaba-Erzsébethely). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 3 (1997) 169–195.
- Руденко, К. А.: Великая Венгрия и Леведия: Венгры в Хазарии. In: *Путешествие Ибн Фадлана: Волжский путь от Багдада до Булгара. Каталог выставки (Ibn Fadlan's Journey: Volga Route from Baghdad to Bulghar. Exhibition Catalogue)*. Ред.: Торгоев, А. И. – Ахмедов, И. Р. Москва 2016, 334–347.

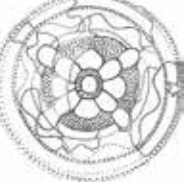

<i>1. Elnövényiesedő állatalakat ábrázoló korongok</i>			
1. alcsoport			
	Balatonújlak-Erdő-dűlő 15. sír	Ibrány-Esbó-halom 197/a sír	Karos-Eperjesszög II. temető 47. sír
2. alcsoport			3. alcsoport
	Aldebrő-Mocsáros 20. sír	Jánosszállás-Katona-part 2. sír	
			Zemplén-Szélmalom-dombok
<i>2. Heraldikus pózban ábrázolt madáralakkal díszített korongok</i>			
1. alcsoport		2. alcsoport	
	Rakamaz-Túróczi-part (Gyepiföld)		Zemplén-Szélmalomdombok
<i>3. Tengelyszimmetrikusan szerkesztett palmettafával díszített korongok</i>			
1. alcsoport		2. alcsoport	
	Anarcs		
		Csengele-Gyarmati-tanya	Kiskeszi 104. sír
3. alcsoport		4. alcsoport	
	Rakamaz-Fő u. (Belterület)		Tiszaeszlár-Vörösmarty utca 2. sír
<i>4. Háromosztatú, középpontosan szimmetrikus motívummal díszített korongok</i>			
1. alcsoport			
	Csólyospálos-Csólyosi szőlő	Derecske-Földesi út	Tiszabercel-Ráctemető 4. sír

5. Négyosztatú mintával díszített korongok

1. csoport: A középpontból négyfelé ágazó forgómintával díszített korongok

1. alcsoport				
	Biharkeresztes-Bethlen G. u. 25. 1. sír			
2. alcsoport				
	Dunaalmás-Tatai út 1. sír	Szolnok-Szanda, Beke Pál halma 7. sír	Tiszadob-Sós-szék 8. sír	Törökkanizsa
3. alcsoport			4. alcsoport	
	Csekej 579. sír			Csekej 376. sír
5. alcsoport				
	Gyula-Téglagyár 34. sír (?)	Tápé-Malajdok B. temető 6. sír		
2. csoport: A középpontból négyfelé ágazó palmettacsokrokkal díszített korongok				
1. alcsoport				
	Dunaszekcső-Tüskehegy	Eperjes-Kiskirályság	Solt-Tételhegy	
2. alcsoport			3. alcsoport	
	Nemeskosút			Tiszadob-Sós-szék 5. sír

4. alcsoport			
	Mór	Dormánd-Hanyipusztá 1. sír	
<i>3. csoport: Középpontos szimmetriával szerkesztett négyágú levélalakkal díszített korongok</i>			
			
	Balatonújlak-Erdő-dűlő 17. sír	Ismeretlen lelőhely	
<i>4. csoport: Középpontos szerkesztésű négyosztatú korongok</i>			
1. alcsoport		2. alcsoport	
	Sárbogárd-Tringer-tanya 24. sír	Tiszaeszlár-Dióskert I. sír	3. alcsoport
			
			Kecskemét-Csongrádi utca
<i>5. csoport: Középen bemélyített, körülötte négy irányban csúcsos motívummal díszített korongok</i>			
1. alcsoport			
	Karos-Eperjesszög II. temető 72. sír	Kiszombor B. temető 127. sír	Magyarhomorog 107. sír
			
			Sárrétudvari-Hízóföld 102. sír
2. alcsoport			
	Ibrány-Esbó-halom 206. sír		
			3. alcsoport
			
			Szob-Ipoly-part 13. sír
<i>6. Bemélyített körárkolással díszített korongok</i>			
1. csoport			
	Győr-Víztorony	Sárrétudvari-Hízóföld 118. sír	

2. csoport	 Gyula-Téglagyár 13. sír (?)	 Mezőtúr-Dohányosgerinc	 Nagyrev/1.
	 Püspökladány-Eperjesvölgy 17. sír	 Sárrétudvari-Hízóföld 32. sír	 Szentcsanak-Derekegyházi oldal 5. sír
3. csoport	 Nádudvar-Mihályhalom 1. sír	 Nagyszalonta-Halom-domb 1. sír	4. alcso Algyő 105. sír
	<i>7. Szírommintával díszített korongok</i>		
<i>1. csoport: Középső kör alak köré szerkesztett szíromminta</i>			
1. alcsoport	 Gyulavarsánd-Laposhalom 48. sír	 Gyula-Téglagyár 2. sír (?)	 Ibrány-Esbó-halom 206. sír
	2. alcsoport Harta-Freifelt 3. sír	 Szőreg-Homokbánya A sír	
<i>2. csoport: Középről kiinduló öt- vagy hétágú csúcsos szírommintával díszített korongok</i>			
1. alcsoport	 Kiskeszi 269. sír	 Sárbogárd-Tringer-tanya 29. sír	2. alcsoport Gyula-Téglagyár 34. sír (?) Nagypeszék

8. Felerősítésük alapján ruhaveretként funkcionáló lemezes korongok

 <p>Sárrétudvari-Hízó föld 262. sír</p>	 <p>Szob-Kiserdő 37. sír</p>	 <p>Tiszavasvári-Aranykerti tábla C sír</p>
--	---	--

9. Egyedi díszítésű, négyosztatú és középpontos szerkesztésű korongok

<p>1. csoport</p>	 <p>Sóshartyán-Hosszútető 30. sír</p>	<p>1. csoport</p>	 <p>Harta-Freifelt 3. sír</p>	 <p>Tiszaeszlár-Vörösmarty utca 2. sír</p>
-------------------	--	-------------------	---	---

HONFOGLALÁS KORI TEMETŐ DERECSKE HATÁRÁBÓL

Adatok a 10. századi magyar külkapcsolatok kérdéséhez az import selyemleletek kapcsán

HARANGI FLÓRIÁN – E. NAGY KATALIN – BERTA NORBERT – TÜRK ATTILA

Derecske-Nagymező-dűlő lelőhelyen 2016 szeptemberében, az M35 autópálya Debrecen és Berettyóújfalú közötti szakaszának építését megelőző feltárása során háromsíros honfoglalás kori temető került elő. A feltárást a Salibury Kft. és a Debreceni Déry Múzeum együttműködésében került sor, míg a feldolgozásba bekapcsolódott a PPKE BTK Régészettudományi Intézete és a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Restaurátor és Restaurátorképző Központja.

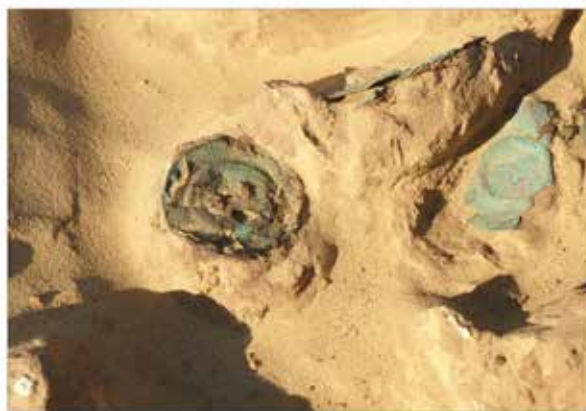
A kiemelkedő leletanyaggal bíró 643. számú objektum egy női sír volt, amelyben nagyszámú textiltörödékek kerültek feltárással az ezüst veretekhez korrodálva, fémsókkal átítatott állapotban. A sír

textilleletei főként a felsőtesten előkerült nagyméretű ezüstkorongok által védve maradtak meg. Jó megtartásuk mellett a gyors és szakzerű textilrestaurátori beavatkozásnak köszönhetően arról leválaszthatók és megmenthetők voltak. A korongok által konzervált selyemmaradványok közt az ún. vetülék kompozitkötések mindkét fajtája megtalálható: a honfoglalás kori sírok meghatározható selyemmaradványainak jó részét képező ún. *samit* (vetülék kompozit-sávolykötés) mellett a kuriózumnak számító *taqueté* (vászon-vetülék kompozit kötés) is.

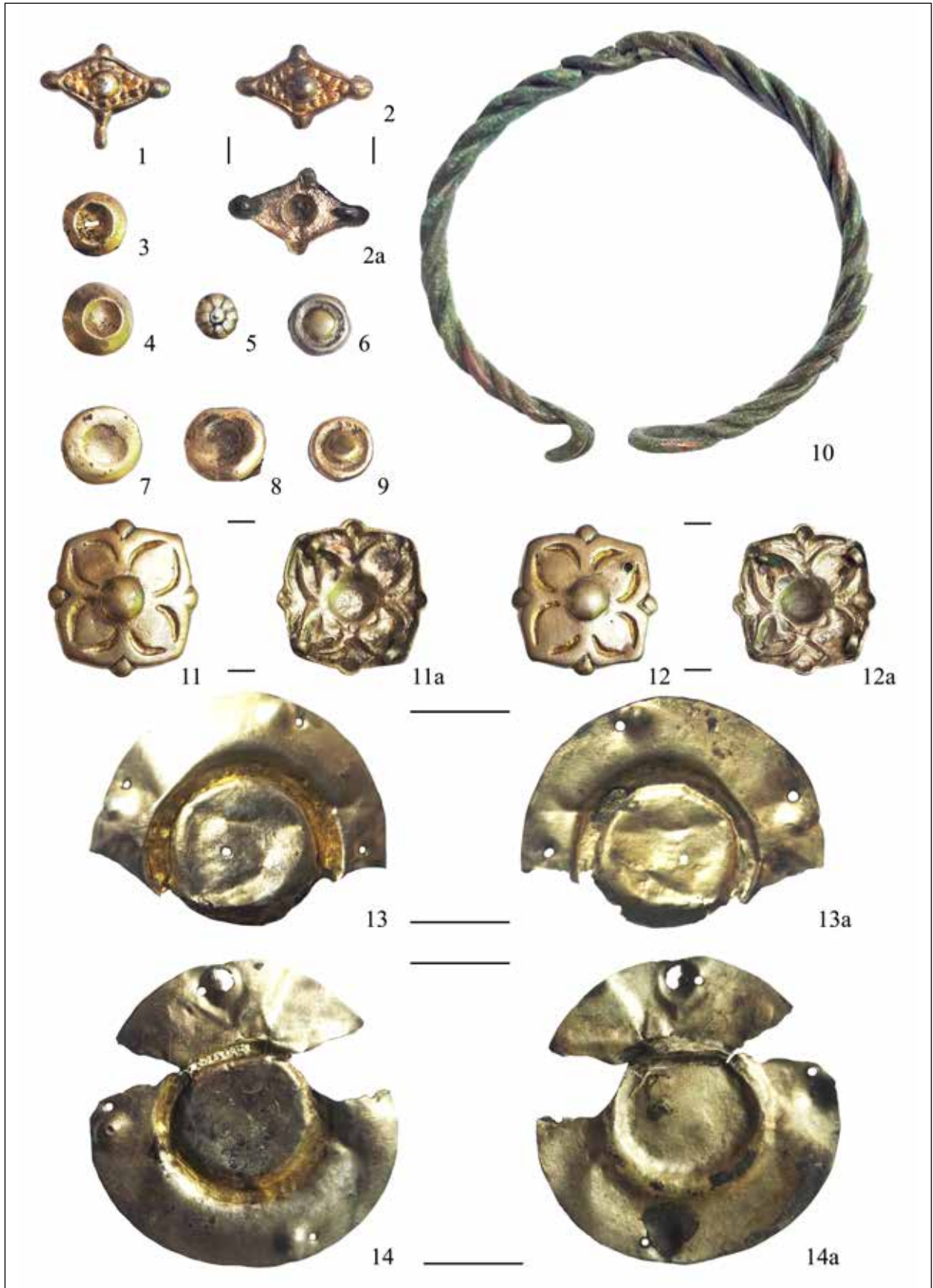
A derecskei sírban feltárt *taqueté* selyemlelet párhuzamai Iránból, illetve a Közel-Keletről ismertek, előfordulásuk a *samit* típushoz képest is jóval

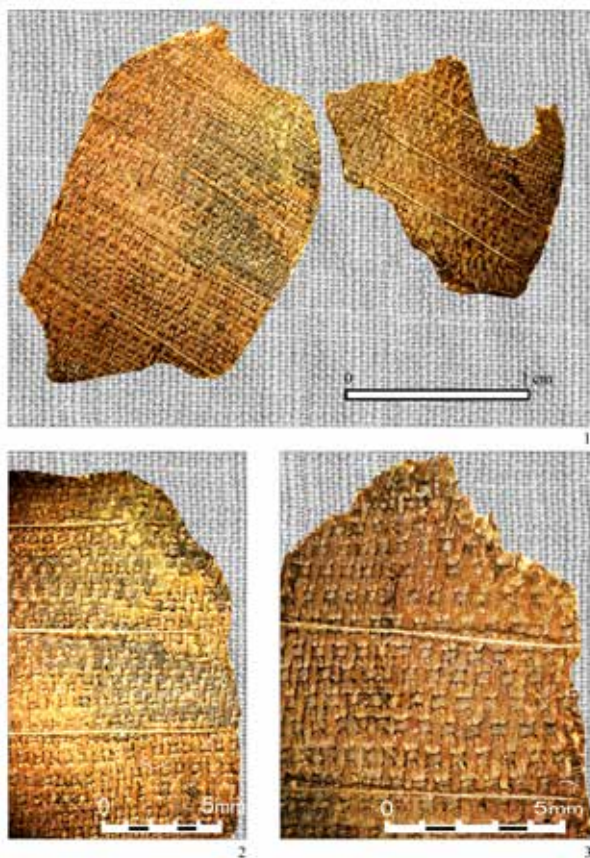
1. kép. Derecske-Nagymező-dűlő 643. objektum

2. kép. 1–2: Derecske-Nagymező-dűlő 643. objektum selyemleletei feltárás közben

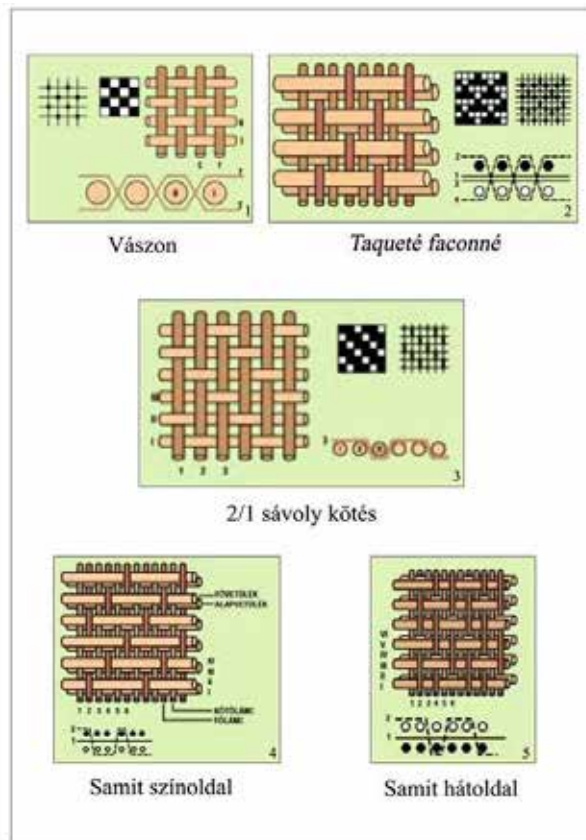

3. kép. Jellegzetes leletek Derecske-Nagymező-dűlő 643. objektumból

4. kép. 1–3: Derecske-Nagymező-dűlő 643. objektum selyemeletei restaurálás után

ritkább. Ez a típusú textil az kínai ún. Jin-selymeket másolja, amelyek a Selyemút mentén mind a steppén, mind a Kelet-Mediterráneum területén a Kr. e. 5. századtól elterjedtek voltak. Ezeket a selymeket feltehetően már az Kr. u. 3. században elkezdték másolni Nyugat- és Közép-Ázsiában, majd később a hellenizmus által érintett területeken, például Baktriában is. A legkorábbi selyem *taqueté* lelet a 3. századból, Dura-Európoszból (Szíria) származik. Turfánból pedig számos *taqueté* lelet ismert az 4–7. századból. Majd a teljes Kelet-Mediterrán térségben meghatározóvá váltak a gyapjú *taqueték*, ezeket első sorban a mai Egyiptom területéről ismerjük. Ezek azonban – néhány kivételtől eltekintve – gyapjúból készültek, amelyek a kutatás mai állása szerint Közép-Ázsia vagy Irán területéről származhatnak. Szíriában már a Bizánci-korban kialakulnak azok a szövőközpontok, amelyekben még az iszlám hódítás után is készülhettek *taqueté* kötésű selymek egészen a 13. századig. Továbbá Irán területéről is ismertek hasonló textilek a kor-

5. kép. 1–5: Kötéstani összefoglaló

szakból (Kr. u. 10–12. század). Így azt gondoljuk, hogy a kelet-magyarországi *taqueté* leletek jól mutatják a honfoglalás kori magyarság széleskörű kapcsolatrendszerét, mivel *taqueté* kötésű selyem nem ismert sem Nyugat-Európában, sem pedig a híres északi viking leletek között. Ez arra utalhat, hogy a 10. századi magyarság más selyemforrásokkal is rendelkezhetett, hiszen jelen ismereteink alapján ezt nem hozhatták például az itáliai kalandozó hadjáratokból vagy Bizáncból. A lelettípus provenienciájának feltárásában a folyamatban lévő szín- és festékazonosítási kémiai vizsgálatok nagy előrelépést fognak nyújtani.

A lelettípus tisztántúli előfordulása kapcsolatban állhat azzal, hogy egyes vélemények szerint a 10. század első felében a transzeurópai kereskedelmi út egyik, Prágába tartó ága érinthette a Kárpát-medence területét, vagy annak közvetlen közelében haladt. Ennek másik végpontja Közép-Ázsiában volt, s a dirhemek mellett immár ezek az új típusú selyemmaradványok is bizonyí-

tékként szolgálnak ezen kereskedelmi kapcsolatok egykori meglétére.

Egyértelmű, hogy ehhez az úthoz a Felső-Tisza vidék és a Bodroghöz területe feküdt a legközelebb, amely egyben így más magyarázattal is szolgálhat az ezen a területen előforduló nagyszámú fegyveres temetkezés történeti háttérének magyarázatára. A térségben áthaladó igen jelentős kereskedelmi utak miatt ugyanis éppen ehhez hasonlóan, egy erősen militarizált társadalom képét mutatja a Kaukázus északi előterének, vagy a viking területek selyem- és dirhemleleteinek temetkezési környezete is.

Az új eredmények további hasonlóságokat mutattak ki az Észak-Kaukázus közismert 8–10. századi textilleleteivel, amely arra utal, hogy a nagynak vélt távolság ellenére mégis mind megalapozottabban használhassuk a Selyemút észak-kaukázusi alán régiójának vonatkozó leleteit viselettörténeti párhuzamként a honfoglalás kori hagyaték értékelésénél és rekonstruálásánál.

6. kép. 1–4: Textilmaradványok a Derecske-Nagymező-dűlő 643. objektumból származó fémleleteken

IRODALOM

- Berta N. – Harangi F. – E. Nagy K. – Türk A.: Újabb adatok a 10. századi textilleletek kutatásához. Honfoglalás kori temető Derecske–Nagymező-dűlő lelőhelyről. *Magyar Régészet. E-Journal. 2018 Ősz* http://files.archaeolingua.hu/2018O/Upload/Turk_H183.pdf
- Berta, N. – Harangi, F. – E. Nagy, K. – Türk, A.: New data to the research on the 10th century textiles from the Hungarian Conquest period cemetery at Derecske-Nagymező-dűlő Hungarian Archaeology. *E-Journal. 2018 Autumn.* http://files.archaeolingua.hu/2018O/Upload/Turk_E183.pdf
- E. Nagy K. – Bíró Á. – Bollók Á. – Költő L. – Langó P. – Türk A.: Bizánci selyemruha töredéke egy fonyódi 10. századi sírból. Újabb adatok a Kárpát-medence 10. századi viselettörténetéhez. In: *Studia et Experientia Docent. Tanulmányok László Emőke tiszteletére.* Szerk.: Szegzárdy-Csengery K. – Szilágyi A. – E. Nagy K. Budapest, 2010. 11–26.
- Bollók, Á. – T. Knotik, M. – Langó, P. – E. Nagy, K. – Türk, A.: Textile Remnants in the Archaeological Heritage of the Carpathian basin from the 10th–11th century. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 60 (2009) 147–221.
- Иерусалимская, А. А.: *Мощевая Балка: необычный археологический памятник на Северокавказском шелковом пути.* Санкт-Петербург 2012.

A HONFOGLALÁS KORI TEGEZÖV EGY ÚJ REKONSTRUKCIÓJA A KAROSI II/52. SÍR ÍJÁSZFELSZERELÉSÉNEK ÁTDOLGOZÁSA ÉS KELETI ANALÓGIÁK NYOMÁN

FLESCH MÁRTON – STROHMAYER ÁDÁM – TÜRK ATTILA

Egy lovas harcos számára életbevágó jelentőséggel bírt hadi felszerelésének praktikus felfüggesztése. Az határozta meg ugyanis, hogy milyen gyorsan volt képes az éppen használni kívánt fegyvereinek elővételére, a fegyverek váltására. Fontos volt továbbá az is, hogy a lovon magánál tartott fegyverei és egyéb használati tárgyai a lehető legkevesbé akadályozzák mozgásában a különböző harci cselekmények során.

A régészek és a (lovas)hagyományörzők véleménye számos részletkérdést illetően sokáig összeegyeztethetetlennek tűnt a honfoglalás kori fegyverzettel kapcsolatban. Ennek egyik oka, hogy a rekonstrukciós rajzok megalkotóinak (régészek és rajzolóik) a legtöbb esetben hiányzott a megfelelő gyakorlati tapasztalata az adott tárgytypus elkészítése és használata terén. Ebből következően az általuk készített rajzok alapján újjáalkotott felszerelések az esetek többségében egyszerűen használhatatlannak bizonyultak. A másik ok a gyakorlati oldal képviselőinek hiányosságaiból eredt, mivel nem rendelkeztek kellő régészeti (anyag-, forrás- és szakirodalmi) ismerettel annak eldöntéséhez, hogy mely egzakt tényeket vegyék figyelembe az adott tárgytypus rekonstrukciója során. Sokan közülük elkövették azt a hibát is, hogy berögzült módszereikhez görcsösen ragaszkodva gyakran elvetettek olyan gyakorlati megoldásokat, amelyek egy másik, eltérő harci rendszer részeként működőképesebbek lettek volna.

A fent bemutatott szemléletbeli hiányosságokat remekül szemlélteti mindkét oldalról a következő példa. Révész László 1999-ben megjelent monográfiájában színes grafikát közölt karosi II-I/11-es sír viseleti rekonstrukciójáról. Kelemen Zsolt lovasíjász 2005-ben megjelent munkájában ezt a rekonstrukciót teljesen használhatatlannak ítélte meg. A 10. századi fegyverek lovas tesztelése során nyert tapasztalataink szerint, ha az említett ábrázolásnak megfelelően kelne életre az egykori előkelő harcos, az első vágtaugrásnál kifordulnának és összeakadná-

nak az övére függesztett fegyverek és egyéb felszerelési tárgyai. A Kelemen Zsolt által megoldásként kínált alternatíva viszont régészeti oldalról értékelhetetlen. A sírokból előkerült leleteknek és megfigyeléseknek ugyanis számos ponton ellentmond a rekonstrukciója, önkényesen megváltoztatva az ásatási megfigyeléseket és a konkrét adatokat.

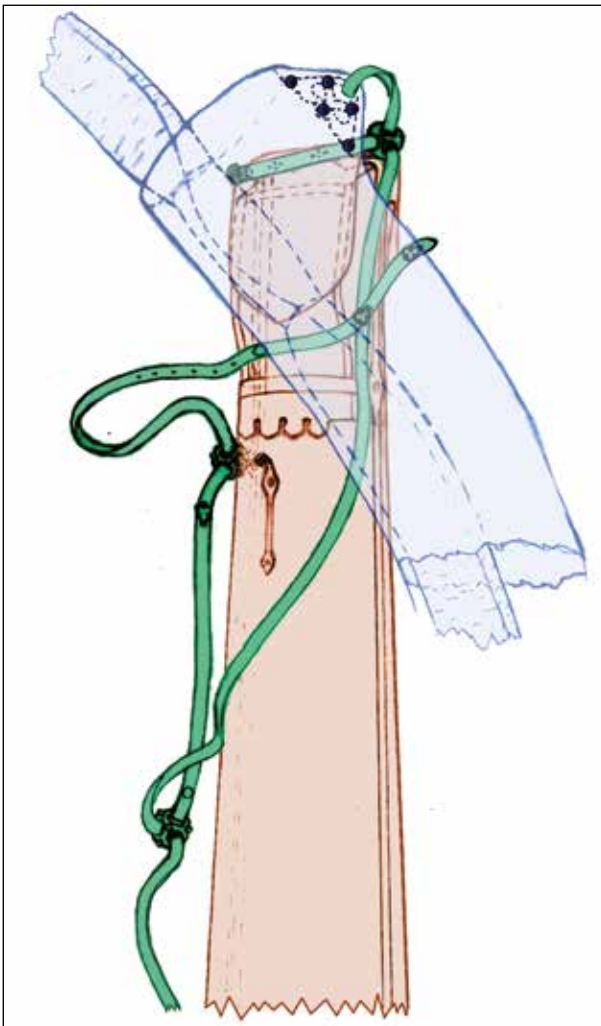
A fenti ellentmondás áthidalásához interdiszciplináris szemléletű kutatásra van szükség. Az egzakt régészeti adatoknak való megfelelés és a gyakorlati használhatóság egyszerre és egyaránt követelmény. Az egyes felszerelési tárgyak viselési helyzetét meghatározta a többi eszköz és fegyver elhelyezése, illetve a használatuk során alkalmazott mozdulatsorok egyaránt. A karosi sír leleteinek kísérleti régészeti szempontú vizsgálata során az alábbi módszertani szabályok szerint dolgoztunk:

- 1) A rendelkezésünkre álló sírfotókat, továbbá a kézből is megvizsgált leleteket tekintettük csupán egzakt kiindulási alapnak. Ugyanakkor a sírrajzokat és a leleteken alkalmazott restaurátori pótlásokat is kellő forráskritikával kezeltük, mivel a régészeti dokumentáció (sírrajz és sírleírás) bizonyíthatóan tartalmazott hibákat.
- 2) Minden, a leletek *in situ* helyzete alapján felmerülő lehetőséget igyekeztünk a releváns régészeti, képi és írott források tükrében megvizsgálni.
- 3) A sírrajzok és sírfotók alapján kirajzolódó fegyvereket és szíjrendszereket lemodellezve kipróbáltuk, hogy együttesen használva miként működnek lóháton.
- 4) A lovas teszt során beállított (a képi ábrázolásokkal is összhangban lévő) felszereléssel hanyatt fekve kipróbáltuk, hogy behelyezhető-e úgy a tárgyak a „sírba”, amint a sírfotókról és sírrajzokról ismerjük. Kiemelt figyelmet fordítottunk e fázisban arra, hogy a lóháton beállított, ideálisnak vélt szíjhosszokon ne állítsunk a tárgyak könnyebb elhelyezése végett.

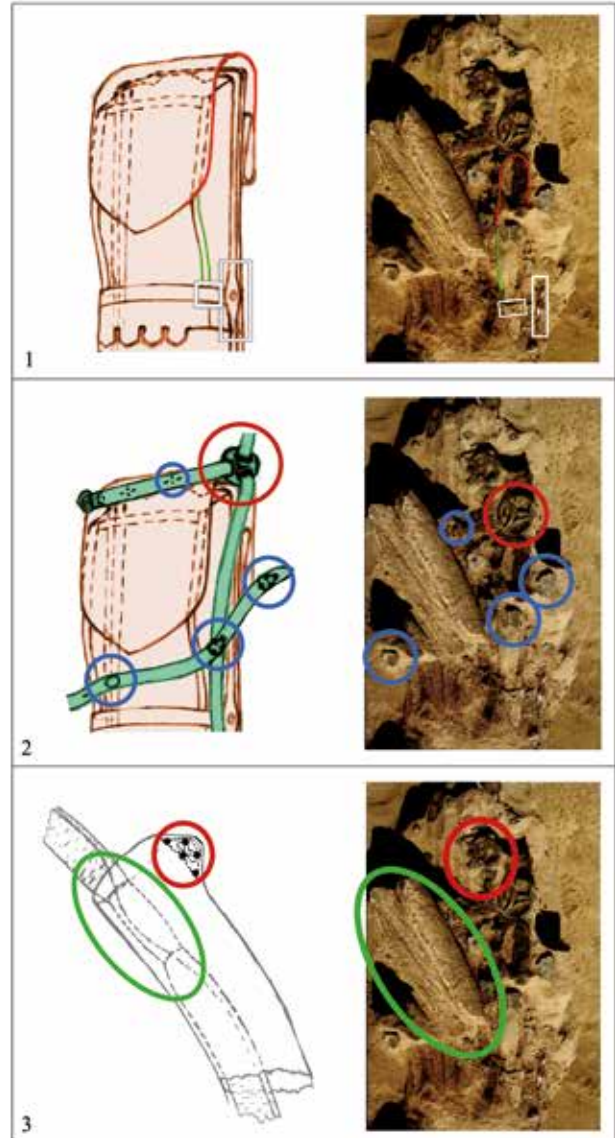
1. kép. 1–4: Karos-Eperjesszőg II/52. és III/11. sírokban feltárt szablyák sírban való elhelyezésének lehetséges gyakorlati magyarázata a hitvilági okok helyett

Ahogy azt már a feltárást végző régész is leírta, mindkét vezéri sírban (Karos II/52, III/11) a sírrajz és sírfotók alapján megfigyelhető volt, hogy a tarsoly és kés mellett a szablya, illetve a készenléti tegez is a csatolószíjjal záródó, ezüstveretes övre volt függesztve, azokat az övre felcsatolt állapotban helyezték a sírba. A fentebb számba vett módszertani felsorolás 4. pontjának alkalmazása egy közkeletű régészeti toposz kísérleti régészeti módszerekkel alátámasztott cáfolatához vezetett. A hegygel a koponya felé fordított szablyák helyzetét korábban László Gyula nyomán az ún. 'tükrös' túlvilághittel magyarázták. A kísérleteink tanulsága szerint azonban sokkal gyakorlatiasabb oka lehetett. A szablya – a lecsatolható készenléti tegezgel ellentétben – az öv állandó tartozéka volt, ezért függesztőszíjainak hosszát sem volt szükséges rendszeresen állítani.

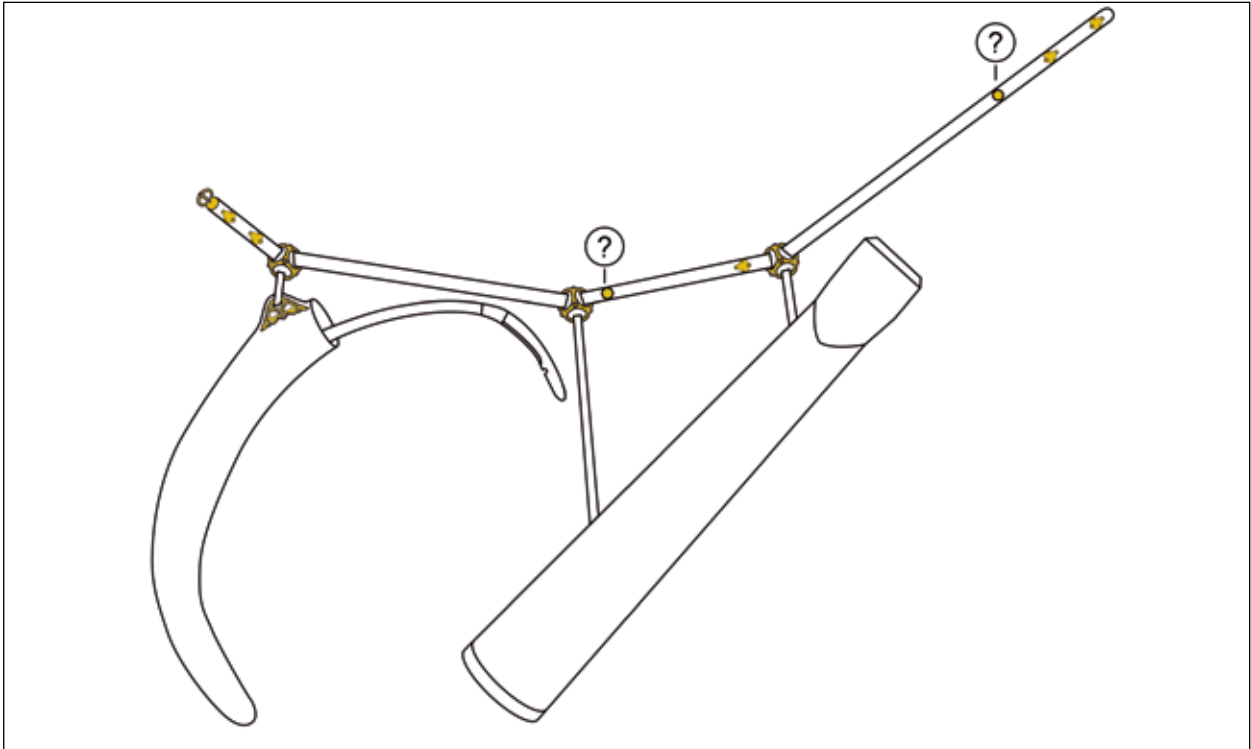
2. kép. Karos-Eperjesszög II/52. sír tegezövének sírban, egymáson több rétegben való elhelyezkedésének rekonstrukciója

Ebből következően csatot sem használtak hozzá (legalábbis a karosi III/11. sírban bizonyosan nem), stabilan volt az övre rögzítve. A függesztőszíjak ideális hosszaránya viseleti helyzetben azonban nem teszi lehetővé, hogy a felövezett, háton fekvő elhunyt szablyáját hegygel lefelé, szorosan a váz mellé fektessék anélkül, hogy a fegyver élére vagy hátoldalára ki ne fordulna. Ahhoz ugyanis a felső függesztőszíj túl rövid. Heggyel felfelé fordítva

3. kép. Karos-Eperjesszög II/52. sír tegezövének tartozékai rétegenként összevetve a sírfotóval.

- 1: A tegezszájat fedő bőrtakaró tegezfej mögé hajló ívével (piros), az oldalsó vasalat-és nyakpánttöredék (fehér) és a tegezszáj agancslemez borításának részletei (zöld);
 2: A hordtegezt tartó szíjelosztó karika (piros) és a tegezövéreteinek a tegezfej környékére eső darabjai (kék);
 3: A hordtegeztben nyugvó íj markolata és a tegez függesztőfüle

4. kép. Karos-Eperjesszög II/52. sír tegezövének rekonstrukciója. Kérdőjelekkel jelöltük a sírfotók, sírrajz és az analógiák alapján valószínűsíthetően a tegezövet díszítő elemeket

azonban ilyen probléma nincs, díszes oldalával felfelé a halott sírba helyezése során stabilan megáll.

A nyíltegezt mindkét karosi vezéri temetkezés esetében lecsatolva helyezték a sírba. A hozzájuk tartozó mellékletek, illetve azok *in situ* helyzete azonban arra engednek következtetni, hogy nem a függesztőszíjakat oldották le. A nyíltegezt és a hordtegezt egy, a veretes övtől független, szíjelosztó karikákkal tagolt tegezövön viselték, amelyet így egy mozdulattal le is tudtak csatolni.

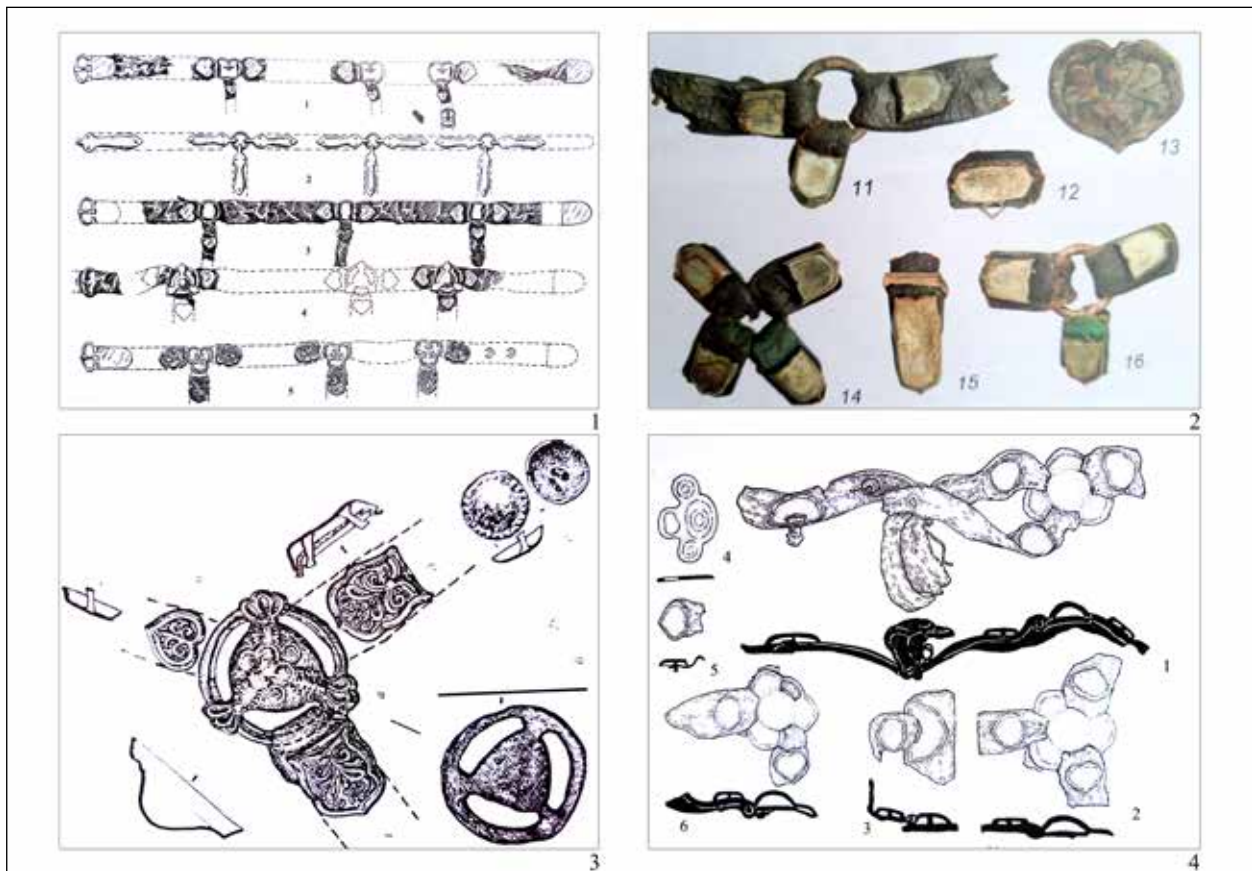
A 10. századi Kárpát-medencei tegezövek, vagyis az elsősorban nyíltegez viselésére szolgáló, a veretes övtől független taktikai szíjak vizsgálata a hazai régészeti szakirodalomban eddig nem kapott megfelelő hangsúlyt. A kérdéssel foglalkozó lovas hagyományörzők azonban a 2010-es évektől kezdve egyre nagyobb számban alkalmazták e tárgyat. Ennek segítségével lényegesen stabilabban hordható a nyíltegez, mint egy, a derékon vízszintesen viselt övről lelógatva. Ennek oka, hogy a ferdén csatolt tegezöv nagyobb felületen fekszik fel a testre. Így rövidebb függesztőszíjakra van szükség a tegez megfelelő magasságban történő viseléséhez. A harmadik karika szerepe a lovas tesztek ellenére is tisztázatlan maradt. Főként a készenléti tegez

függesztésére használták a hagyományörzők, ennek azonban a karosi vezérsírok leletei ellentmondanak.

A Karos II/52. sír tegezöve jól rekonstruálható, mivel egykori sírbeli helyzetének alapos megfigyelése és elemzése alapján kirajzolódik egykori szerkezete. A csaton és a 3 db küllős szíjelosztó-karikán kívül veretek is díszítették az övet. Noha a veretek némelyikének pontos elhelyezkedése ma már nem határozható meg egyértelműen, azonban a tegez szerkezeti elemei egzakt módon azonosíthatók. A három karikából kettő a gyakorlati tapasztalatok alapján a várt távolságban helyezkedik el a nyíltegez függesztőfüleitől, azok szerepe első ránézésre is teljesen egyértelmű. A harmadik karika közvetlenül a készenléti tegez aljának és a nyíltegez szájának fedésben lévő szakasza mellett, jobb oldalt helyezkedett el, hátlapjával felfelé. Az egyik, egyértelműen e karikából kiinduló szíj a tegezszájon keresztbe futott és a bronzcsatban végződött. E szakasz veretevé is volt, a veretek és a csat is hátlapjukkal felfelé helyezkedtek el. A sírban nyugvó harcos jobbkezes volt, erre utal egyértelműen a tarsoly és a kés helyzete, illetve az, hogy a szablya melyik oldala volt díszítve. Ebből következik, hogy a csatnak nagyjából a köldök vonalától kellett a bal csipő felé tartania,

5. kép. Jó állapotban fennmaradt 9–10. századi szórvány hordtegez lelet íjjal a Kaukázus északi előterében Nyizsnij Arhiz térségének alán hagyatékából

6. kép. Tegezöv részletei és rekonstrukciói az Altaj térségének késő türk kori, illetve a szroszti kultúra (Kr. u. 9–10. század) hagyatékából

ahol a 3. számú karika lehetett. A 3. számú karikából a szíj tovább futott a medencén a 2. számú (az alsó függesztőfűlőhöz csatlakozó) karikához, ami egy rövidebb szíjtaggal csatlakozott az 1. számú (a felső függesztőfűlőhöz csatlakozó) karikához. Innen az öv kapcsolószíj-szakasza futott körbe vissza a csatba, viseleti helyzetben. Ezt logikusan végiggondolva már csak a 3. számú karika egyetlen nyílásának kellett funkciót találni. A készenléti tegez függesztésével nem számolhattunk, mivel az a veretes övről csüngött alá, *in situ* helyzetben. A karika fölött néhány cm-re, szintén hátlappal felfelé feküdt azonban egy, a készenléti tegezével megegyező alakú és díszítésű, de bronzból öntött palmettás függesztőfűlő. A tárgyat Révész László a készenléti tegezre rekonstruálta, azonban nem ismerünk olyan sírt a Kárpát-med-

céből, ahol e verettípusból kettő, vagy több darab látott volna napvilágot. A lovas gyakorlati tesztek szerint még szerencsésebb is egy ponton függeszteni a készenléti íjtegez, mivel ezáltal forgatható, ami megkönnyíti az íj kivételét és berakását.

A bal csípő tájékán elhelyezkedő karikába rövid szíjon csatolt, bronzfüles tárgy funkcióját a tegezszájra simuló veretes bőrtakarón fekvő íjmarkolatcsontpár adta meg.¹ A készenléti tegezével egyező típusú függesztőfűlőn viselt tárgy az íjcsontok tanulsága szerint a leajzott íjat magába foglaló nyugalmi íjtegez lehetett. E tárgy típus jelenlétét eddig csak olyan sírokban tudták kimutatni, ahol előkerült az azt díszítő/merevítő csontlemezpár. A vizsgált karosi temetésnek köszönhetően azonban a nyugalmi íjtegezek viselési módjáról is pontos képet kaphatunk, melynek

¹ Strohmayer Ádám 2012-ben a miskolci Herman Ottó Múzeum számára készített készenléti tegez rekonstrukciójának aljára helyezte a tegezszájon talált veretcsontpárt annak a publikációban sírrajzon látható elhelyezkedéséből kiindulva. Ez azonban a további sírfotók áttekintése nyomán tévesnek bizonyult, mivel a veretekkel díszített bőrmadarvány szegélye a tegezfej alá hajlik (vö. 3. kép 1).

1

2

3

4

7. kép. A tegezöv képi ábrázolásai kínai és közép-ázsiai kora középkori festményeken és szobrokon

egykori alkalmazását képi források is alátámasztják. Az egyik penjikenti freskón ábrázolt lovas derekát övfogja körül. Kardját – az előkelő karosi sírok szabványának *in situ* megfigyeléseivel összhangban – a felső övén, két függesztőszíjon megdőntve hordja. Az alsó (tegez)övén viseli egy ponton függesztve a leajzott íjai tárolására szolgáló, a készenléti tegezokról ismert formájú függesztőfüllel ellátott hordtegezt. A hordtegezek jelenlétéről eddig csak az azok száját/végét borító csontlemezek árulkodtak, e karosi *in situ* példány dokumentációjának köszönhetően azonban megismerhettünk egy csontlemezekkel nem, de a készenléti tegezekkel egyező típusú, fémből készült függesztőfüllel szerelt típust is.

A Kaukázus északi előterében ismert híres Nyizsnij-Arhizban múzeumának gyűjteményében ismert egy kivételesen jó állapotban fennmaradt bőrből készült, fém függesztőfüllel ellátott nyugalmi íjtegez. Találtak benne egy vászonhuzatba helyezett, a honfoglalás kori magyar íjleletekkel közeli rokonságot mutató íjat, így véleményünk szerint megalapozottan tekinthetjük e hordtegezt a karosi példány általunk javasolt rekonstrukciójának párhuzamaként. Az eurázsiai kora középkori nomádok hagyatékában elsősorban az Altaj térségének türk kori, illetve a többnyire a kimekekhez kötött szrosztki kultúra (Kr. u. 9–10. század) körében találunk közeli analógiákat.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönetet mondunk Pusztai Tamásnak, hogy a sírfotókat, rajzokat és ásatási dokumentációkat rendelkezésünkre bocsátotta a publikáció értelmezéséhez.

A rajzokat Strohmayer Ádám készítette, a digitális utómunkát Ambrus Edit, Faragó Péter, Flesch Márton és Füredi Ágnes végezte, melyért köszönetet mondunk.

IRODALOM

- Kelemen Zs.: Lóháton, fegyverben. Szentendre 2005.
- Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez.* Miskolc 1996.
- Révész L.: *Emlékezzetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában.* Budapest 1999.
- Türk A. – Fjodorov, O. – Strohmayer Á. – Flesch M. – Csedreki L.: *Régészeti, kísérleti régészeti és természettudományos adatok Karos-Eperjesszög III. temető II. sírjának értékeléséhez.* Budapest 2019. Kézirat.
- Алтай в кругу евразийских древностей.* Отв. ред.: Деревянко, А. П. – Молодин, В. И. Новосибирск 2016.
- Тихонов, Н. А.: *Археологическая коллекция Нижне-Архызского музея.* Нижне-Архыз 2010.
- Худяков, Ю. С.: *Древние тюрки на Енисее.* Новосибирск 2004.

HONFOGLALÁS ANATÓMIA

Anonymus honfoglalás történetének egy eddig ismeretlen keleti párhuzama

B. SZABÓ JÁNOS

Anonymus szövegének filológia vizsgálata a magyar medievisztika egyik legtradicionálisabb kutatási témája, strukturális vizsgálata viszont újkeletű és manapság nem túl népszerű megközelítési mód. Az előadás arra tesz kísérletet, hogy egy valós történeti eseménysor, a kara-kitáj állam létrejöttének felvázolásával – és párhuzamba állításával – tartson egy új „strukturalista” tükröt Anonymus szövegének.

A magyar koratörténet szempontjából a kitan/kitaj nép 10–12. századi történelmének jelentőségére már a kiváló orientalista, Sinor Dénes felhívta a figyelmet. Ezeknek az Észak-Kínát is legyűrő sztyepei hódítóknak a birodalmát ugyan 1125-ben megdöntötték a Mandzsúriában élő dzsürcsik, de egy részük – a mai Mongólia területén élő mintegy 20 ezer fős népesség – az uralkodó dinasztia egyik hercegének irányításával nem törődött bele a bukásba, s a behódolás helyett inkább nyugati irányba elvándoroltak a birodalom területéről.

Ezt a folyamatot, illetve az új belső-ázsiai birodalom kialakulását kiválóan összegezte 2005-ben a rendelkezésre álló kínai és muszlim források alapján Michal Biran „The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History: Between China and the Islamic World” című könyvében. Az általa leírt, új állam alapításában torkolló, s a belső-ázsiai térség hatalmi viszonyait alaposan átrendező kisebb népvándorlás pedig páratlan lehetőséget kínál arra, hogy új szempontból vizsgáljuk meg Anonymus nem sokkal később keletkezett, a magyar honfoglalásról szóló narratíváját.

Ez a vizsgálat meglepő módon számos egybeesésre, illetve hasonlóságra világíthat rá:

- Mindkét esetben hasonló módon írták le a két nép vándorlását.
- A vándorlás célterülete egy politikailag erősen megosztott régió volt: Belső-Ázsiában az egykori, két részre szakadt Karahanida Birodalom. A Kárpát-medencében pedig Attila egykori birtokain Anonymus szerint szintén két jelentősebb halom osztozott, a tiszántúli Biharban élő Mén-Marót és a Duna-Tisza közén regnáló Salán.
- Kezdetben, az első konfliktus után, a Jelu-Tasi vezette kitajok a Karhanidák szolgálatába léptek

azok lázadó alattvalói ellenében, de végül szembeálltak a befogadó hatalommal, és megszerezték a keleti Karahanida birodalom magterületeit. A kezdeti konfliktus után Árpád népe Salán északi területein kapott szállásterületeket, s csak utóbb kerültek nyílt konfliktusba a jövevények egyre növekvő hatalmától megrettenő Salán vezérrel.

- A legyőzött keleti Karahanida dinasztia birtokai egy része fölött megtarthatta uralmát, s az új birodalom urai rendszeresen össze is házasodtak a Karahanidák hercegnőivel. Árpád is legyőzte ugyan a bihari Mén-Marót, de fia Zolta a bihari vezér lányát vette feleségül.
- Amikor fenyegetővé vált a kitajok térnyerése, a nyugati Karahanidák hűbéruruktól, a nagyszeldzsuk szultántól kértek segítséget Jelü Tasi és népe ellen. Salán szintén hűbérurához, a görög császárhoz fordult segítségért, s görög és bolgár segédhaddal támadt Árpádék ellen.
- Miután 1141-ben Szamarkand mellett, Katvánál Jelü Tasi hada döntő győzelmet aratott a térség addigi vitathatatlan nagyhatalma, Szandzsár szeldzsuk szultán fölött is, Belső-Ázsiában megszilárdult a Kara-Kitajnak nevezett birodalom, ami azonban nagyobb részben nem gyakorolt közvetlen fennhatóságot a legyőzött, behódolt, külön-külön gyöngébb népek és dinasztiák területein, amelyek gyűrűként övezték a kitajok által megszállt központi magterületet. Anonymus szerint Árpád honfoglalói is hasonló módon, különféle függőségi viszonyokat kialakítva gyakorolták az uralmat például Biharban vagy a Temes és az Al-Duna mentén, Galád esetében, a ténylegesen megszállt területeken messze túl terjesztve Árpád leszármazottainak főségét.

Ezen hasonlóságok értékelése – a további és igen szerteágazó kutatások szükségességét látva – egyelőre még nem lehet az előadás célja. Jelen esetben így csupán egy, a modern tudományosság által megtörténtnek minősített, 12. századi eseménysor, és az Anonymus „regényes gesztájában” szereplő honfoglalás-narratíva szemléletének szembeötlő ronkon vonásaira kívánunk rámutatni.

MODERN FILOLÓGIAI TEENDŐK A MAGYAR ŐSTÖRTÉNET KÖZÉPGÖRÖG FORRÁSAI KÖRÜL

FEHÉR BENCE

A magyar őstörténet fogalmát lehet szűkebben és tágabban is értelmezni; akármennyig terjesztjük is ki azonban a téma határait, mindenképp igaz, hogy a korszakban és térségben (mindenképp az I. évezred 2. felének Kelet-Európájáról beszélünk) a legfejlettebb és legelterjedtebb írásbeliséggel a görög nyelv rendelkezett. A görög források nélkül tehát kis híján írásos források nélkül marad őstörténetünk; a görög források értelmezéséhez pedig az e korban használt görög nyelvváltozatot, leegyszerűsítve középgörög nyelvet kell figyelembe vennünk. Ehhez azonban egy erősen klasszicizáló irodalmi nyelv tartozik, amely egyes szerzőknél (például Menandrosnál) az érthetlenségig antikizál, másoknál egyszerű, áttekinthető, az antikizálást feladja (például a *Continuatio Georgii Monachiban*), és egy attól annyira eltérő népnyelv, ami már diglossziának mondható. A kettő közt számtalan átmenet van, és ennek a hatása nem csak abban mutatkozik meg, hogy egy kifejezést hogyan értsünk, hanem abban is, hogy egy szót (akár egy idegenből átvett nevet) hogyan ejtsünk.

Noha kevésbé köztudott, de minden görög írott forrástípus hordoz információkat eredetünkkel kapcsolatban. Alig tartjuk számon, hogy görög nyelvű feliratos források is folyamatosan vannak Kelet-Európában, ezen belül a Kárpát-medencében is; s nem csak arra gondolok, hogy a keletrómai területeken azok végső elveszéséig folyamatosan írtak – így például Sirmiumban szó szerint a város 585-ös bukásáig folyamatosan ismertek feliratok –, hanem a «barbár» területen is. Általában csak két különleges példa közismert, a két nagy barbár kincslelet görög felirata: a nagyszéksósi és a nagyszentmiklósi. Annál szomorúbb, hogy még ez a két felirat sincs a mai napig megnyugtatóan értelmezve! A nagyszéksósi gyakorlatilag a legmodernebb közlés sem tudja értelmezni, a másiktól pedig (bár a betűk jól olvashatók!) kétszáz év után is még többféle olvasat forog. Ezek közül kettő tűnik legalább részeiben közel állni a valósághoz, Fehér Gézáé 1950-ből, és

Vékony Gáboré – de nem az, amelyet a szerző publikált is, hanem egy bővebb, meg nem jelentetett kéziratban olvasható! Érdekes módon ez a két kutató az, aki a kincset szorosán a magyar őstörténethez kapcsolta. Érvelésüket kritikusan megvizsgálva azonban az derül ki, hogy úgy, ahogy ők értették, ebben nincs igazuk, az csak egy bizonyíthatatlan konstrukció. Vékony publikálatlan olvasata azonban, ha igaznak fogadjuk el, valóban kapcsolódik a magyar őstörténethez, de nem úgy, ahogy ő gondolta, tehát nem a kincs magyar tulajdonlását igazolja, hanem azt, hogy a kincs tulajdonosai és honfoglaláskori utódaik közt valószínűsíthető a kontinuitás. Másfelől fel kell ismernünk, hogy ezek a feliratok nem egyedi produktumok, hanem annak a nyomai, hogy a korszakukban létezett köznépi görög írásbeliség is. Ezt egyébként két mindeddig félreértelmezett avar temetőlelet példájával illusztrálhatjuk, vagy egy erdélyi töredékkel, amely arrafelé gyakorlatilag egyedülálló.

A szépirodalmi források köre szinte áttekinthetetlenül tág: egy-egy mondatnyi adat a legváratlanabb helyen is felbukkan (például a 12. századi mitográfus-filológus, Tzetzés írásaiban). Ezek közt azonban régóta Bíborbanszületett Konstantin császárt tekintjük a legfontosabbnak, és ez nem is cáfolható, legfeljebb kiegészíthető: a császár életműve akkor teljes, ha az *Excerpta*-kötetekkel, tehát történelmi szöveggyűjteményeivel együtt vizsgáljuk. Az *Excerpta* legfőbb érdeme, hogy megőrzött régebbi írókat, akik szintén fundamentálisak számunkra, Menandros protector műve például 95%-ban csak az *Excerpta*-ból ismert! Természetesen felmerül a kérdés: a szöveg pontos-e, vagy Konstantin beavatkozásának nyomait viseli, vagy fordítva: az *Excerpta*-források hatottak-e Konstantin fogalmazására. Az előbbi kérdésre a válasz valószínűleg nem (Menandros olyan szinten érthetetlen helyenként, amely alapján bizonyosnak látszik, hogy soha nem volt javítva), az utóbbi viszont

sajnos szinte kutatatlan probléma, pedig befolyásolja a kérdést, hogy Konstantint szó szerint értjük-e, vagy a hagyomány diktálta kifejezéseket át kell fordítanunk valós nyelvre. Ezek az egyenetlen Excerpta-szövegek szinte megoldhatatlan filológiai problémákat vetnek fel, ezt legyen elég két példával illusztrálni: Menandrosnak egy megjegyzésével a türk–hephtalita háborúról, és eggyel a sirmiumi háborúról, amelyek jelenthetnek valamit és annak épp az ellenkezőjét is. Konstantin jóval egyenletesebb szövegében az ilyen típusú problémák sokkal ritkábbak, de a görög nyelv alaptermészetéhez tartozik, hogy az összetett mondatok és participiumos szerkezetek többértelműek lehetnek benne, ráadásul ezt a tendenciát felerősíti, ha nem anyanyelvi beszélők használják, márpedig a 9–10. századi diglosszia idején az irodalmi görög nyelvet már

nem tekinthetjük funkcionális anyanyelvnek, csak tanult nyelvnek. Egy ilyen, magyar őstörténettel kapcsolatos szöveghelyre már felfigyelt a kutatás, Olajos Teréz 1995-ös cikke óta. Minden pro és kontra érvelés dacára e szövegrész jelentése soha nem lesz egyértelműen eldönthető, még akkor sem, ha az eredeti szövegezést olvasnók, de az irodalmi görögöt szintén tanult nyelvként használó másoló által hátrahagyott kéziratban duplán nem, hiszen az alapbetűsoron kívüli elemekről az sem zárható ki, hogy a kézirat interpretációját tartalmazzák. Fontos feladata lenne a kutatásnak az ilyen, potenciálisan többértelmű szövegrészek összegyűjtése, lehetséges értelmezéseik egybevetése, és (filológiai és filológián túli eszközökkel) annak megállapítása, hogy melyekben lehetséges a valószínű értelem feltárása, s melyekben nem.

A MAGYAR EREDETMONDA SZERKEZETÉNEK MONGOL ÉS MANDZSU PÁRHUZAMAI

KÁPOLNÁS OLIVÉR

Az elmúlt években a magyar őstörténeti kutatásokban szinte példátlan pezsgés vette kezdetét, az eddigi eredményekből úgy tűnik, hogy egyre több szál vezet keletre, a nagy füvespuszták világába. A régészeti leletek és a csontokból kinyert információk nagyon fontosak, azonban egy dolgot nem tudnak: beszélni. Ezekből sosem fogjuk megtudni, hogy valójában mit is gondoltak a leletek és a DNS-ek korábbi tulajdonosai. Az írott források e téren jobban szóra bírhatóak, bár ezeknek is megvannak a korlátai.

Amennyiben elfogadjuk, hogy Árpád (és népe?) keletről jött, akkor okszerű megvizsgálni az ott birodalmat alapító népek – ha egyáltalán népnek lehet őket nevezni – írásbeli hagyományát. Elvben múltképüket ők is hasonló struktúrák, modellek és gondolatmenetek mentén alkották meg, mint őseink.

Amennyiben megvizsgáljuk a mongol és mandzsu eredetmonda, és a múltról alkotott képek változását, akkor egy világos rendszerrel fogjuk magunkat szembetalálni, melyből levonhatóak bizonyos következtetések. A mongol és a mandzsu eredetmondán látszik, hogy a mondájuk nem valami múltból hozott családi örökség, hanem az éppen aktuális politikai helyzetre reagáló szülemény, mely az alattvalók számára készült. A mandzsu eredetmonda kapcsán egy forrás például azt állítja, hogy azt egy leigázott/behódolt törzstől adoptálták: ennek célja nyilván valamiféle legitimáció megszerzése volt. Szintén a mandzsuk példáján látszik, hogy az eredetmondájuk egyik eseményét éppen akkor lokalizálták egy konkrét helyre, amikor olyan népcsoportok kerültek hatalmuk alá, amelyek pontosan azt a helyet tartották kultikus tiszteletben, s a sort még lehetne folytatni.

Manapság a hun rokonság kérdése kiemelt, és egyben kényes terület is. A mongol krónikákban is megtaláljuk a hun–mongol rokonság képzetét, amelynek azonban a kialakulása is nyomon követhető: nem régről hozott hagyomány volt, hanem csak a 18. században bontakozott ki, amikor egyes

szerzők a kínai krónikákban olvastak az akkori mongol területeken korábban lakó hunokról, akikkel így – területi alapon – összekapcsolták magukat. Ugyanez történt a mandzsu birodalom esetében is, ők szintén területi alapon kapcsolták össze magukat

1. kép. A mandzsu eredetmonda 18. századi ábrázolása.

Három égi tündér fürdött egy tóban, a legkisebb ruhájára egy szarka piros gyümölcsöt helyezett. Ezt a legfiatalabb lány óvatlanul bekapta és lenyelte, terhes lett, és megszülte a mandzsu őst. Valójában a mondát a mandzsu uralkodócsalád egy korábban ellenséges népcsoporttól vette át. Mongol krónikában olyan változatot is olvashatunk, hogy a legfiatalabb leányzó nem piros gyümölcstől, hanem egy éppen arra járó embertől, neki erőszak révén került áldott állapotba

a korábban ugyanott dinasztiát alapító dzsürcsikkel. Egyik esetben sem mutatható ki a leghaloványabb mértékben sem ezeknek a rokonításoknak az ősi volta. Ennek fényében mit kellene gondolnunk a krónikáinkban található hun ősookról?

A mongol eredetmonda esetében találunk vallási vonalat is: a buddhizmus hatására Dzsingisz kán családfáját Buddha családfájához kapcsolva vissza-

vezették az első indiai uralkodóhoz. A mandzsuknál hiányzik ez a vonal, de könnyen tetten érhető a magyar változatban, mikor Árpád családfáját bibliai időkre vezetik vissza.

A mongol és mandzsu eredetmonda analizálásának tehát segítséget nyújthat ahhoz, hogy jobban megértsük mindazt, ami krónikáinkban az Árpádot megelőző időszakról olvashatunk.

MADZSAROK ANATÓLIÁBAN: KORA ÚJKORI MAGYAR BEVÁNDORLÓK VAGY NOMÁD TÖRÖKÖK?

SUDÁR BALÁZS

A magyar és a török sajtóban időről-időre felelevenedik a téma: madzsarok élnek Dél-Anatóliában, ahol egy Macarköy ('Magyarfalva') nevű település is létezik. Általános a vélekedés, hogy az ottani madzsarok magyar leszármazottak: a hódoltságból elhurcolt rabszolgák, esetleg a Thököly-emigráció letelepített tagjai. Az utóbbi időben komoly kritikák érték e nézeteket, egyrészt azért, mert az elképzelések mögött semmiféle írott vagy szóbeli forrás nem áll, másrészt e madzsarok jól láthatóan a nomád török (türkmen) törzsi-nemzetségi struktúra részét képezik, és így eléggé nehezen elképzelhető, hogy kései magyar betelepülők leszármazottai lennének. Vajon a két elképzelés közül melyik realisabb, esetleg más megoldás is létezik? Az előadás e kérdéseknek ered a nyomába.

1. Egyértelmű, hogy a ma Gebiznek nevezett falu magukat madzsarnak nevező lakói a közelmúltban megtelepedett állattartó nomádok, s mint ilyenek a türkmének, lényegében az anatóliai nomádok körébe tartoznak. Ez a közösség az, amely törökként költözött Anatóliába, s a letelepedett társadalomtól való viszonylagos elszigeteltsége révén leginkább őrzi a hagyományait.
2. Nem egyszerűen egy falu viseli e nevet – mint nálunk a számos -csehi, -németi, -oroszi vagy -tóti –, hanem egy nomád nemzetség. Ennek helye kijelölhető a hierarchiában: a 20. században kilenc nemzetségből álló Gebiz altörzs legnagyobb, 50–80 családot tömörítő nemzetsége. Erejét mutatja, hogy időnként az egész altörzset Gebiz-Madzsarnak hívják, ahogy a központi falu neve is e kettő között ingadozik. Fogós kérdés, hogy a Gebiz melyik törzs része volt: mivel ezek politikai és katonai szerepe megszűnt, fontosságuk elenyészett, s egy idő után kevésbé tartották őket számon. A Gebizt ma a Teke-türkmenek között tartják számon, de ez valószínűleg egyszerűen terület alapú besorolás, lévén lakóhelyü-

ket Teke ilinek, azaz 'Teke ország'-nak nevezik. A Gebiz több nemzetsége is a hajdani 24 oguz törzs egyikéhez, a Jivához kapcsolódott.

3. Bármilyen erős is a madzsar nemzetség, a forrásokban csak 1831-ig követhetjük vissza biztonsággal őket mai lakóterületükön, és a Gebiz altörzs is csak az 1720-as évektől adathozható, igaz, ekkor egyik nemzetségének vezetőjét éppen Madzsar Haszannak hívták. Mindemelllett a Gebiz nemzetségnevei – köztük a madzsar is – nagyrészt az archaikus gyakorlatot tükrözik, így könnyen lehet, hogy azért nem szerepelnek a korábbi forrásokban, mert még nem itt éltek. A közösség hagyományai is tudni vélnek egy költözésről.
4. Madzsar elnevezésű falvak, nemzetségek, családok Anatólia számos pontján felbukkannak, de csak egyetlen helyen sűrűsödnek: Észak-Anatóliában, Csorum és Kasztamonu környékén, nem lehetetlen, hogy innen indult a délre vándorlás. Mindemelllett a 16–17. századi, hihetetlen mennyiségű adatot rögzítő összeírásokban a Gebiz, a Madzsar vagy a többi nemzetség neve alig fordul elő, amiből arra következtethetünk, hogy ekkoriban nem lehettek komolyabb számban jelen, vagy még nem ezen a néven léteztek.
5. Végezetül érdemes kitérni a nemzetségek névhasználatára is, amelynek jellegzetes típusaik vannak. Míg a törzs- és altörzsnevek viszonylag szilárdabbnak tűnnek, a nemzetségek nevei sokkal sérülékenyebbnek látszanak. Nagyon sok közöttük a személynévi eredetű, könnyen létrejönnek és könnyen eltűnnek. E tekintetben a Madzsar lehetne éppen viszonylag új fejlemény is. Csakhogy ezek a nevek mindig értelemmel bírnak, személyre, tulajdonságra vagy földrajzi egységre utalnak, ezzel szemben a madzsar szónak nincsen a török nyelvben más értelme, mint az, hogy „magyar”.

Összefoglalva a fentieket: Anatóliában a Madzsar nevek felbukkanása a nomádok körében nehezen volna magyarázható koraujkori, újkori (kényszer)migrációval, ennek az időrend és a szociális helyzet is ellentmondani látszik. Ezzel szemben a nemzetségnév jól illeszkedik az anatóliai nomád törzsi rendszerbe, nincs okunk kételkedni benne, hogy annak szerves része, ahogy abban sem, hogy magyart jelent. Így feltehetőleg valóban van valami

közük a magyarsághoz, de nem a Kárpát-medencébe települtekhez, hanem inkább a „keleti” magyarokhoz. Azt azonban nem tudjuk, hogy mikor kerültek Anatóliába, akár a legkorábbi oguz bevándorlások is magukkal sodorhatták őket, de érkezettek évszázadokkal később, akár a szafavida háborúk idején is. Érdemes tehát figyelni rájuk, lehetséges, hogy a keleten maradt magyarság kései leszármazottait tisztelhetjük bennük.

IRODALOM

Ak, M.: *Teke yörükleri (1800–1900)*. Ankara 2015.

Halaçoğlu, Y.: *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453–1650)*. I–VI. Ankara 2009.

MEGJEGYZÉSEK A SZARMATA BARBARICUM PECSÉTELT KERÁMIÁJÁHOZ AZ ÚJABB PEST MEGYEI LELETEK KAPCSÁN

SZEBENYI TAMÁS

Az összefoglaló kifejezéssel pecsételt kerámiaként emlegetett (valójában igen heterogén összetételű) leletcsoport a szarmata Barbaricum kerámiaanyagának egyik legproblematisabb rétegét képezi, hiszen továbbra is számos kérdés merülhet fel mind származása, mind korhatározása tekintetében. A kétségek eloszlatására minden bizonnyal csak egy átfogó elemzés lehet alkalmas, amelynek szükségessége a rohamosan gazdagodó leletanyag miatt mindinkább időszzerűvé válik. Jelen előadásomban, az elkészítendő szintézis előtanulmányaként a szakirodalomból ismert 141 töredéket egészítem ki közel száz újabb darabbal, amelyek eddig közöletlen Pest megyei szarmata települések anyagaiból származnak (Ecser 6., Ecser 7., Maglód 1., Vecsés 67., Vecsés 83. lelőhelyek).

A provinciális eredetű kerámiával kapcsolatos legizgalmasabb kérdéseket kétségtelenül a kónikus aljú edények kapcsán tehetjük fel. A Korom Anita által már 2014-ben a térség egyik jellemző pecsételt díszű edénytípusaként azonosított tálak Ecser 6. és Ecser 7. lelőhelyeken nagy mennyiségben képviseltetik magukat. Az újonnan megismert darabok a korábban a Dél-Pesti síkságról közölt esetekkel mind formai jellemzőik, mind díszítésük motivisztikája alapján szoros rokonságot mutatnak, bár ezúttal csak oxidatív égetésű darabokat lehetett azonosítani. Az Üllő 5–9. lelőhelyről származó leletek újraértékelése során nyilvánvalóvá vált a kónikus aljú tálak területi elkülönülése a településen belül, amely az edények használatát a *terra sigillata*kkal jól datálható korábbi, 3. századi települési fázishoz köti.

A szarmata–római kereskedelem működésére vonatkozóan fontos megfigyelés, hogy a kónikus aljú tálak lelőhelyein a Dél-Alföldön egyeduralgó félgömbös pecsételt tálforma minden esetben erősen alárendelt szerepet kap csupán, illetve egyáltalán nem is jelenik meg. A jelenség magyarázatát talán az egymással versenyben álló római műhe-

lyekben/kereskedőkben láthatjuk, amelyek/akik mikroregionális szinten érvényesítették érdekeiket.

A bemutatásra kerülő leletek meghatározó része anyagminősége és díszítése alapján is a barbár másolatok körébe tarthat. Növekvő mennyiségük alkalmat nyújt tipológiai besorolásukhoz. Munkahipotézisként felállítható egy olyan fejlődési sor, amelyet elfogadva a díszítések elhelyezése és típusa alapján a szarmata pecsételt edények előképeit egyértelműen a 3. századi *terra sigillata* anyagban kell keresnünk. Az Ecser 7. lelőhelyről származó festett, simított, lépcsősen tagolt oldalú, pecsételt tojásfüzér alatt figurális és geometrikus elemekkel díszített edény mindenképpen *terra sigillata* tál imitációja lehet. Ettől eltérő tipológiai csoportba eshetnek a továbbra is két sávban pecsételt darabok, amelyeknél a kezdősáv továbbra is tojástagokból

1. kép. Barbár eredetű pecsételt edény Ecser 7. lelőhelyről (4787. objektum)

áll össze, ám a „képmezőben” már csak egyszerűbb girlandok kapnak helyet. A legegyszerűbb variánst az egy sávban pecsételt edények alkotják, ezek dísz-e a legtöbb esetben már csak a magasság felező-vonalára lehúzódo tojásfüzér. Sajnos a fentiekben említett típusok egymáshoz viszonyított kronológiai helyzete csak kevés esetben vizsgálható, emellett az edények dísz-e is csupán kevés esetben ismerhető meg teljes egészében.

Továbbra is alapkérdés marad a szarmata pecsételt kerámiát gyártó műhelyek lokalizálása. Az Ecser 7. lelőhelyről előkerült egyszerű, kisebb elemekkel kitöltött rombusz mintájú pecsétetekkel talán az első olyan motívumot lehetett azonosítani, amely

az Üllő 5., illetve a Budapest, XVII. Péceli út lelőhelyről származó ugyanilyen darabokkal együtt közös pecsétlővel készülhetett.

Összességében a bemutatott publikálatlan, Pest megyei szarmata településekről származó pecsételt díszű töredékek kiegészítik eddigi ismereteinket a témában. A leletanyag mennyiségének robbanásszerű növekedésével alkalom nyílik egy olyan alap kutatás megkezdésére, amely a későbbiekben az edények provinciális eredetű csoportján belül kijelölheti az import főbb irányait, a helyi gyártású darabok között pedig stílusokat, edénytípusokat, szerencsés esetben megközelítőlegesen műhelykörzete ket határozhat meg.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretnék köszönetet mondani Kulcsár Valériának, Patay Róbertnek, Soós Eszternek és Jászberényi Mónikának, akik ásatásvezetőként vagy a

települések feldolgozását végző régészekként lehetőséget biztosítottak a pecsételt edények bemutatására.

IRODALOM

- Korom A.: A Pesti-síkság barbaricum-i lelőhelyeinek pecsételt kerámiatípusai (Stamped pottery types from the Barbaricum sites of the Pest Plain). In: *Hadak Útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4–6. 1. kötet.* Szerk.: Türk A. – Balogh Cs. – Major B. Budapest–Esztergom 2015, 165–203.
- Maróti É.: Római kori pecsételt díszű edénytöredékek Pest megyéből (Römerzeitliche Gefässfragmente mit Stempelmuster aus dem Komitat Pest). *Studia Comitatusia* 17 (1985) 97–157.
- Maróti É.: Újabb római kori pecsételt edénytöredékek Pest megyéből (Neue gestempelte Gefäßfragmente der Römerzeit aus dem Komitat Pest). *Studia Comitatusia* 28 (2004) 199–245.
- Szebenyi T.: Pecsételt kerámia Üllő 5. lelőhely szarmata telepéről (Bowls with stamped ornamentation at site Üllő 5). *Acta Iuvenum Sectiones Archaeologica* 1 (2013) 9–31.

A JÁSZALSÓSZENTGYÖRGYI KÉSŐ SZARMATA – HUN KORI HALOMSÍROS TEMETŐ ÚJRAÉRTÉKELÉSE

MASEK ZSÓFIA – SERLEGI GÁBOR – VÁGVÖLGYI BENCE

A Jászalsószentgyörgy-Borsa-halmi temető a késő római kori Alföld egyik legjelentősebb temetkezési helyszíne. Feltárására 1899 novemberében került sor. A feltárásról részletgazdag megfigyelések és rajzos dokumentáció állnak rendelkezésünkre, amelyek a kor magyarországi dokumentációs szokásait messze meghaladták. A lelőhely egyedisége, különleges jegyei miatt azonban a következtetésekkel óvatosan kell bánnunk.

A feltárások anyaga a Magyar Nemzeti Múzeumba került. A lelőhellyel a 20. század során kutatóink közül Párducz Mihály és Vaday Andrea foglalkozott részletesebben, de mindketten csak a régi ásatási anyag újraértékelését tűzhatték ki célul. A leletegyüttesek vizsgálata helyett csak néhány kiragadott tárgytípus elemzését végezheték el.

A lelőhelyet régészeti kutatás a 20. században egyáltalán nem érintette. A Borsa-halmot és a környező kisebb halmokat a feltárás is erősen rongálhatta, majd a temető területét teljesen szétszántották. A mai térképek a halmok nevét már nem őrzik, a temető azonosítása archív térképek és légifotók, adattári anyagok, és műholdfelvételek segítségével volt elvégezhető.

Az előadás első része a temető régészeti anyagának rövid bemutatását célozza meg. 1899-ben négy halomsírt kutattak meg. Az akkor megfigyelt halomsírok a legnagyobb, 6–7 m magas Borsa-halom köré rendeződtek, és annál jóval kisebbek voltak. A helyszín egyik érdekessége, hogy a legkülönlegesebb leletek egy részét nem a Borsa-halom teljesen kifosztott központi sírkamrájában, hanem az egyik kisebb (3.) halomban találták meg. Ez a korábban nem hangsúlyozott tény már önmagában sokat elárul a temető szerkezetéről és az elhunytak társadalmi helyzetéről is. A leletanyag tág kapcsolatrendszere néhány tárgyon keresztül is érzékelhető (több száz apró felvarrható aranydís, római bronzkandeláber, becsiszolt díszű üveg pohár stb).

Az előadás második részében a lelőhely modern, roncsolásmentes régészeti kutatását mutatjuk be. A szarmata kori temetőket Párducz Mihály halmos, valamint halom nélküli sírmezőkre osztotta. Néhány évvel később közölték az első körárkos szarmata temetkezéseket. A temetőket azóta hagyományosan halmos temetkezésekre, körülárkolt temetkezésekre és sírjelölés nyomaival nem rendelkező temetőkre osztjuk. A vita folyamatos arról, hogy a körárkos

1. kép. A jászalsószentgyörgyi késő szarmata – hun kori halomsíros temető geofizikai kutatása

2. kép. Válogatás a 19. századi feltárás leletanyagából

sírok halomsíroknak tekinthetők-e, illetve hogy a halomsírok körül minden esetben található-e körülárkolás, s hogy milyen jelentősége van a különböző megjelenési formájú kerítőárkoknak.

A kérdés kutatása eddig azért sem zárulhatott le, mert a római császárkori halomsíros temetők feltárása jobbára a 19. században és a 20. század elején történt meg, amikor a halmok körüli esetleges kerítőárkok feltárása még nem merült fel (Jászal-

sószentgyörgyön sem). Az elszántott halomsírok a halmok környezetének roncsolásmentes kutatására ma már kiválóak alkalmasak. Jászsószentgyörgyön 2019 tavaszán magnetométeres kutatást végeztünk, amelyet drónfelméréssel egészítettünk ki. A kutatás nem várt eredményeket hozott, amelyek egyrészt elősegítik a lelőhely megismerését, másrészt pedig új kérdéseket vetnek fel a sírszerkezetekkel kapcsolatban.

IRODALOM

Hild V.: A jász-alsó-szent-györgyi sír. *Archaeologiai Értesítő* 21 (1901) 120–138.

Szolnok megyei régészeti adatok Hild Viktor jegyzeteiből. Összeállította: Stanczik I. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 25–26. Szolnok 1975.

Masek Zs.: Attila sírjának nyomában – A jászsószentgyörgyi késő szarmata kori halomsíros temető. In: *Régészeti nyomozások Magyarországon* 2.0. Szerk.: Ilon G. Budapest 2019, 205–224.

Vörös G.: A vaskúti szarmata halmok leletei (Adatok a szarmata koporsók és gerenda-kamrák köréhez) (Die Funde der sarmatischen Hügel von Vaskút [Angaben zum Kreis der sarmatischen Säрге und Balkenkammern]). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 8 (2002) 157–176.

HUN KORI LÓSZERSZÁMOS LELETEGYÜTTESEK RONCSOLÁSMENTES ARCHEOMETRIAI VIZSGÁLATÁNAK ÚJ EREDMÉNYEI

PIROS RÉKA ÁGNES – MOZGAI VIKTÓRIA – BAJNÓCZI BERNADETT

A hun kor kései szakaszára keltezhető leletegyüttesek, amelyek közé az általunk vizsgált lévai, nyíregyháza-orosi, valamint pécsüszögi lószerszámok sorolhatók, a préselt, aranylemezes tárgyak horizontjának képviselői. Jelen kutatás fő célja az anyagösszetétel és az aranyozás technikájának megállapítása, valamint az egy leletegyüttesen belüli csoportok összetartozásának bizonyítása. Ez lehetőséget teremt arra, hogy nemcsak küllem, hanem anyagösszetétel alapján is igazolást nyerjen

a sérült, esetleg elveszett tárgyak garnitúrán belüli pótlása, javítása. Az átfogó, kézi röntgenfluoreszcens spektrométerrel (hXRF) végzett méréseket digitális mikroszkópos képek egészítik ki. A kapott eredmények alapján a tárgyak aranylemezből vagy aranyozott ezüstlemezből készültek. Kémiai összetételük változatos képet mutat, amely alapján jól elkülöníthetők az eltérő nyersanyagból készült tárgyak. A higany jelenléte tűzi aranyozás használatára utal.

IRODALOM

Alföldi A.: *Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk*. Budapest 1932.

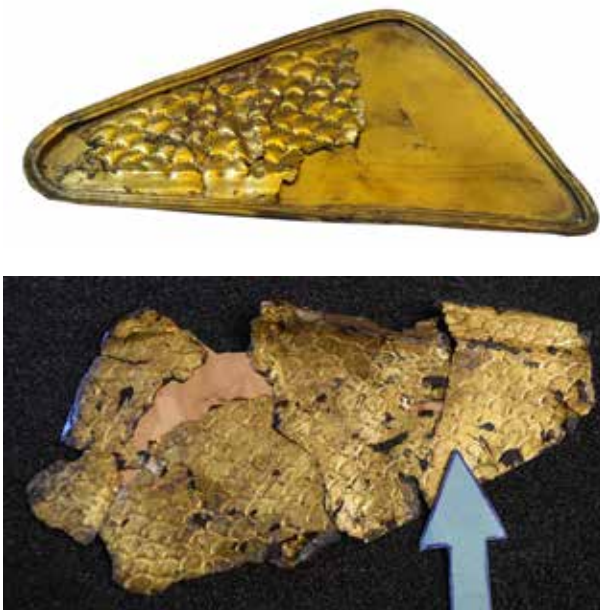
Attila und die Hunnen. Speyer 2007.

Bóna I.: *A hunok és nagykirályaik*. Budapest 1993.

Istvánovits E. – Kulcsár V.: New Find of Hun Age Saddle Plates from North-East Hungary. In: *Archäologische Beiträge – Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*. Cluj-Napoca 2014, 269–278.

Piros R. Á.: „Éjt s nappalt lovon töltötték...” a kora népvándorlás kori lószerszámok vizsgálata a keleti leletanyag tükrében. In: *Hadak útján XXIV – A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája* I. Főszerk.: Türk A. Budapest–Esztergom 2015, 447–468.

Засецкая, И. П.: *Культура кочевников южнорусских степей в гуннскую эпоху (конец IV–V вв.)*. Санкт-Петербург 1994.

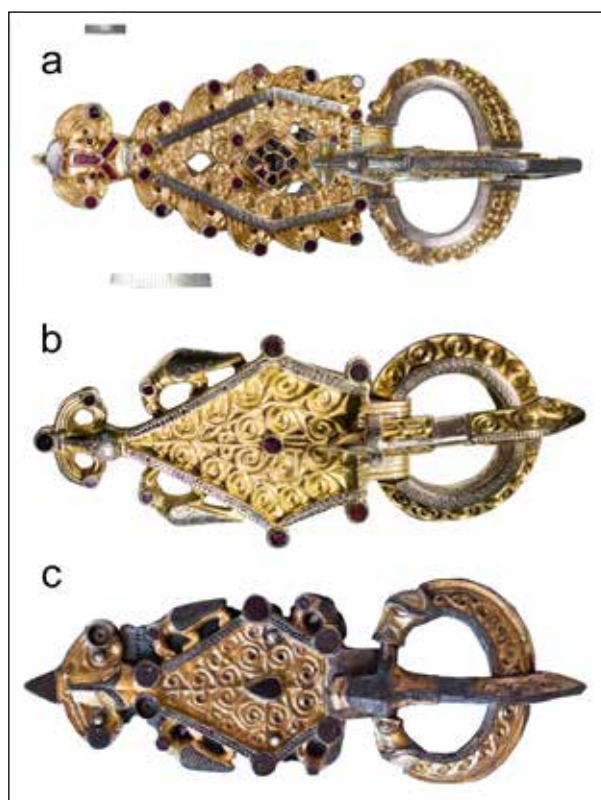
1. kép. Hun kori nyeregveretek Lévaról, Nyíregyháza-Orosról és Pécsüszögről

ARCHEOMETRIAI VIZSGÁLATOK 5. SZÁZADI GRÁNÁT- ÉS NIELLÓBERAKÁSOS ARANYOZOTT EZÜST ÖVCSATOKON

MOZGAI VIKTÓRIA – HORVÁTH ESZTER – BAJNÓCZI BERNADETT

A zсібót-domolospusztai, a bácsordasi és egy ismeretlen magyarországi lelőhelyű gránát- és niellóberakásos aranyozott ezüst övcsat részletes archeometriai vizsgálatát végeztük el. A tárgyak az 5. század második felére keltezhetők. Ez a fél évszázad átmeneti időszak a Kárpát-medencei polikróm ötvösség történetében, az egyedi kivitelezésű, elit tárgyakban bővelkedő hun kort, valamint az egyen vonásokban gazdagabb, tömegárut képviselő langobard és gepida királyságok korát választja el egymástól. A fémanyag kémiai összetételének, valamint a díszítések (nielló, aranyozás, gránát) kémiai és fázisösszetételének és szövetének vizsgálatával célunk a felhasznált fém jellegének és a gránátok származási helyének meghatározása, valamint az alkalmazott készítési technika rekonstruálása. A tárgyakat roncsolásmentesen, optikai mikroszkóppal, kézi röntgenfluoreszcens spektrométerrel (hXRF), energiadiszipatív spektrométerrel felszerelt pásztázó elektronmikroszkóppal (SEM-EDX), valamint mikro-röntgendiffraktométerrel (μ -XRD) elemeztük.

Vizsgálataink eredményeként megállapítottuk, hogy az övcsatok viszonylag jó minőségű, rézzel ötvözött ezüsből készültek (81,0–95,4 tömeg% ezüst). A három csat mellék- és nyomelemtartalma (arany, ólom, bizmut, cink) alapján elkülönül egymástól, ami eltérő nyersanyag felhasználására utal. Az aranyozott felületeken kimutatott higany tűzi

1. kép. A kutatásba bevont gránát- és niellóberakásos, aranyozott ezüst övcsatok. a: ismeretlen lelőhelyű övcsat (MNM); b: bácsordasi övcsat (MNM); c: zсібóti övcsat (JPM)

aranyozás használatát jelzi. Az övcsatokat díszítö nielló ezüst-réz-szulfid. A változatos összetételű gránátok dél-indiai és Srí Lanka-i eredetűek.

IRODALOM

- Calligaro, T. – Périn, P. – Vallet, F. – Poirot, J.-P.: Contribution à l'étude des grenats mérovingiens (Basilique de Saint-Denis et autres collections du Musée d'Archéologie Nationale, diverses collections publiques et objets fouilles récentes). *Antiquités Nationales* 38 (2008) 111–144.
- Gilg, H. A. – Gast, N. – Calligaro, T.: Vom Karfunkelstein. In: Wamser, L. (Hrsg.): *Karfunkelstein und Seide. Neue Schätze aus Bayerns Frühzeit. Ausstellungskataloge der archäologischen Staatssammlung* 37 (2010) München, 87–100.
- Horváth, E.: Gemstone and glass inlaid fine metalwork from the Carpathian Basin: the Hunnic and Early Merovingian Periods. *Dissertationes Archaeologicae* 3:1 (2013), 275–302.
- La Niece, S.: Niello: an historical and technical survey. *The Antiquaries Journal* 58:2 (1983) 279–297.

ARANYÉRMEK KÉSŐ RÓMAI ÉS KORA NÉPVÁNDORLÁS KORI SÍROKBAN

PROHÁSZKA PÉTER

Az érem/érmek mellékletként való sírba helyezése általánosan jelentkezik a római császárkorban, ugyanakkor ezen érmek legnagyobb része réz- vagy bronzveret, amelyekhez kis számban ezüstök csatlakoznak. Az arany aureusok illetve solidusok mellékletként rendkívül ritkán jelentkeznek a római temetkezésekben (ld. pl: Dunaújváros 603. sír Gallienus aureus), a Barbaricumból azonban sokkal nagyobb számban ismertek. A 3. századtól tűnnek fel a sírokban, köztük a Hassleben–Leuna–Sackrau csoport fejedelmi temetkezéseiben. A Kárpát-medencéből többek között az osztrópatai királysírban, valamint a madarasi temető 657. sírjában fordultak elő (1. kép). E melléklet adásának szokása azonban mind a 4., mind pedig az 5. században továbbra is

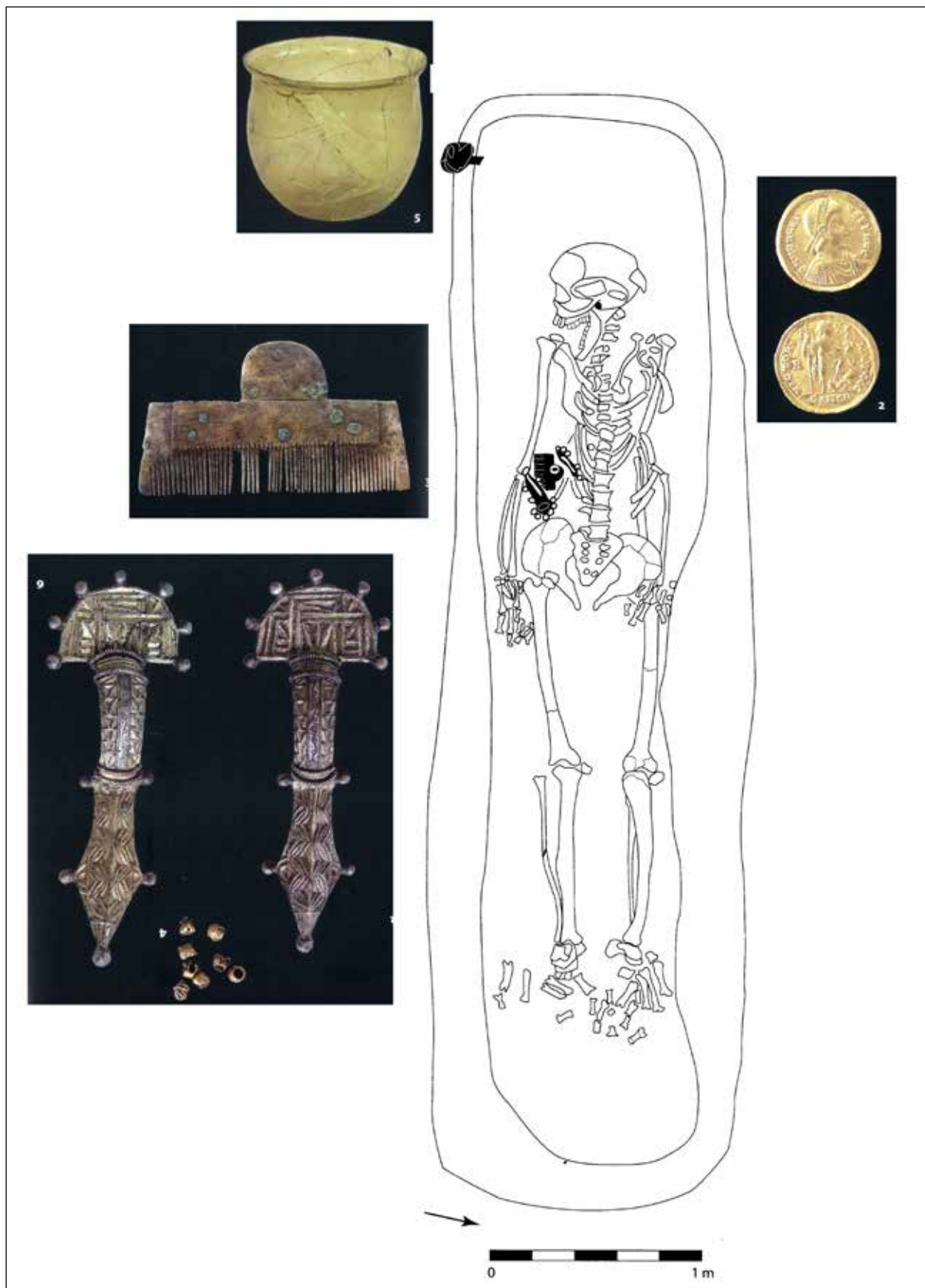
fennmaradt. Az érmek egy része lyukasztva vagy fülelve, s a nyakban hordva státuszszimbólum szereppel bírt. Más érmek az antik tradíciókban gyökeröző Kharón obolusként kerültek elhelyezésre, mint például a Szurdokpüspöki 1. sír Honorius solidusa, amely a koponya szájában volt (2. kép). Ugyanakkor sajátos jelenség, amikor több aranyérem volt a sírban. Ezen esetekben joggal feltételezhetjük, hogy erszényleletek voltak. Az értelmezésüknél többfajta lehetőséggel szükséges számolni.

Az érmek, illetve sírbeli szerepük vizsgálata egy széleskörű anyaggyűjtésen alapuló katalógus segítségével történik, amelybe a 3. századtól egészen az 5. század végéig terjedő időszak aranyérmekkel bíró temetkezései kerültek felvételre. Természetesen,

mint az más leletcsoport esetében is jellemző, a rendelkezésünkre álló adatok részletessége eltérő. Mindezek ellenére is lehetőség van az összehasonlító elemzésre, és e sajátos temetkezési szokás eredetének és változatainak vizsgálatára.

1. kép. Madaras-halmok 657. sír

2. kép. Szurdokpüspöki 1. sír

KRONOLÓGIAI KÉRDÉSEK, KÜLKAPCSOLATOK, VISELET

Újabb megfigyelések a jutasi 196. sír és a langobard továbbélés kérdésében, a női viselet tükrében

RÁCZ RITA

A langobard népek 568 utáni, a kora avar korba átívelő továbbélésének lehetősége az utóbbi évtizedben egyre nagyobb népszerűségnek örvendő kutatási téma, mind a magyar, mind a nemzetközi régészetben, amely még számos megválaszolatlan – esetenként nem is biztosan megválaszolható – kérdést hordoz magában.

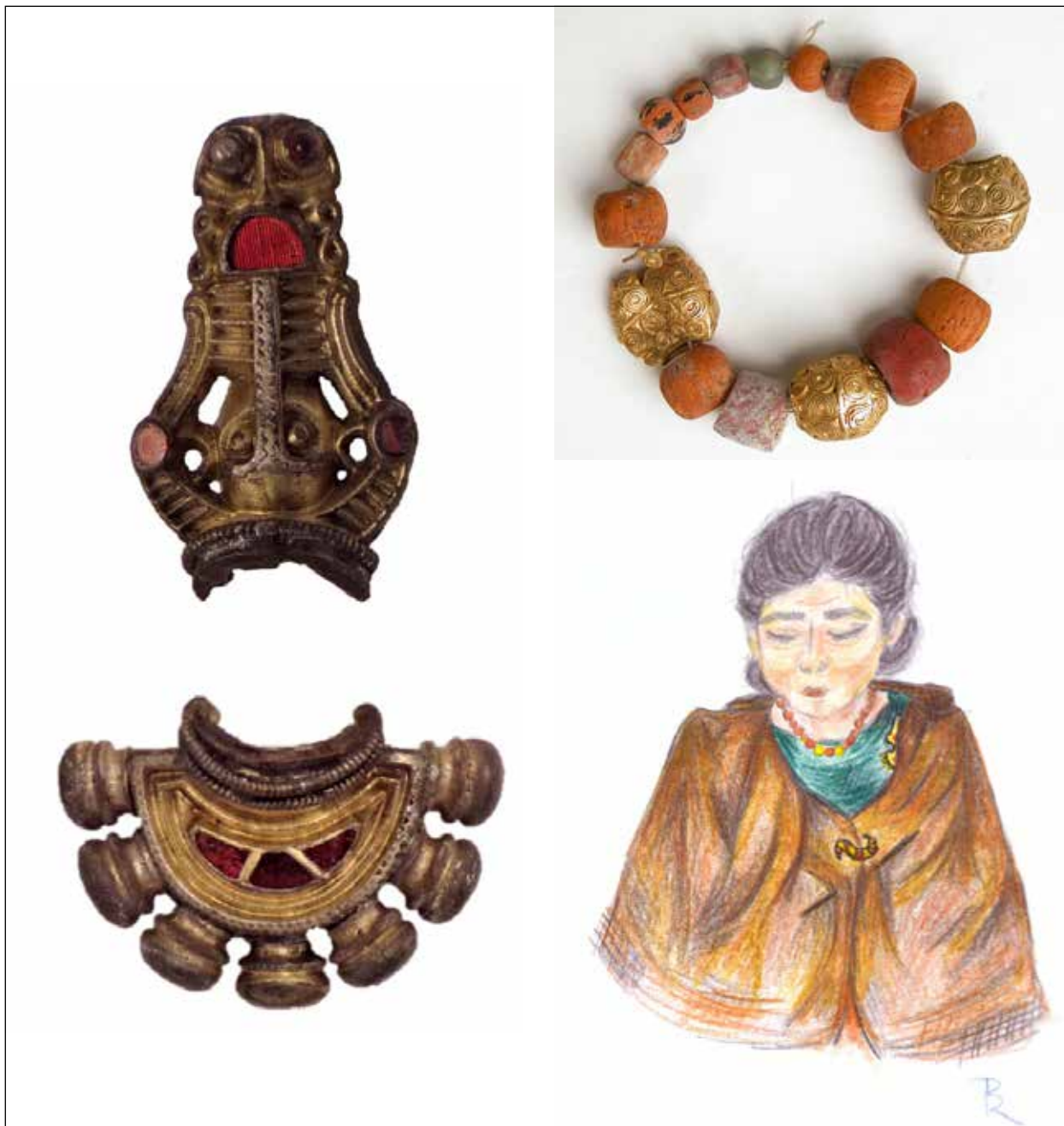
Az egykori Pannonia provincia területén, a Kárpát-medence nyugati felében, emellett a Morva-medence déli és Alsó-Ausztria északkeleti részén mára már egyre nagyobb bizonyossággal tudunk egyes leletegyütteseket a 6. század utolsó harmadára, azaz az Kr. u. 568 utáni időszakra keltezni. Alboin langobardok királynak (560–572) és kíséretének, és velük a langobard kori népek nagyobb tömegének elvándorlását követően kisebb népcsoportok minden bizonnyal helyben maradhattak, amelyek nem feltétlenül koncentráálódtak egy-egy bizonyos területre, elszórtan élhettek a Közép-Duna vidéken. Ilyen kései lelőhelyeket és leletegyütteseket ismeretett nemrégiben, 2014-ben megjelent tanulmányában Koncz István.

Előadásom középpontjába a jutasi 196. sírt és leletanyagát helyezem, amelynek egyik utolsó, részletes értékelése – Koncz István gyűjtését megelőzően – még a múlt évszázad közepéről, Bóna István és Fettich Nándor tollából származik. A jutasi avar kori temető említett leletegyüttesére a két vál-

lon fekvő kengyelfibula és viseleti helyzete hívta fel a figyelmem. A mára már igen töredékes állapotban lévő, és eddig téves tipológiai csoportba besorolt, a mai kutatás által – Fettich Nándor múlt században született leírásaitól eltekintve – eddig nem értékelt viseleti elem igen egyedülálló és fontos lelete a pannoniai langobard kori horizontnak. A fibula emellett a Kárpát-medencei langobard népek külkapcsolatainak egy igen fontos lenyomata lehet.

A fibulák mellett a sírban nyugvó nő viselete is egyedülálló Pannoniában. A korábbi, 5. századi időszakban, a két vállon fibulával zárt ruházatot a felsőtesten felváltotta a kisméretű, a medencén és/vagy a lábak között kengyelfibulákkal záródó öltözet, amely a langobardoknál is divattá vált. Ezt a viseleti módot Itáliába is „magukkal vitték”, majd a vándorlás utáni évtizedekben, a későbbi generációk körében fokozatosan újra feltűnt a „peplos”. Ebből a szempontból is különlegesnek számít a Kárpát-medence kora avar kori temetőjében, az itáliai divatnak megfelelő ruházatban eltemetett germán nő temetkezése.

Előadásom végén további, leletösszetételükben is figyelemre méltó, s már a kései horizontba sorolható leletegyütteseket mutatok be, amelyek árnyalhatják a langobardok utáni Pannonia népességéről alkotott képünket, s emellett a korszak színes külkapcsolatait tükrözik.

1. kép. A jutasi 196. számú sír langobard sír

TISZAKÜRT–SZIKI-KISFÖLDEK 32. OBJEKTUM HONFOGLALÁS KORI SÍR

Adatok a 10. századi hurkos végű bronzdrótok értékeléséhez, valamint a lovaglóostorok és fémszerelések faedények elkülönítéséhez a korszak hagyatékában

ZÁGORHIDI CZIGÁNY BERTALAN – KENÉZ ÁRPÁD – TÜRK ATTILA

A csontból készült 10. századi madárfejes botvégek értékelése kapcsán ugyan korábban is felmerült, de igazán megalapozottan egy 2010-ben közölt sír kapcsán merült fel a honfoglalás kori régészetben, hogy a 10. századi lószerszámok között lovaglóostort is valószínűsítsünk. A Zsombó határában előkerült temetkezés csavart testű, végein téglalap alakú hurkokban végződő bronzdrótból készült lelete és analógiáinak felgyűjtése nyomán. A rekonstrukciót a tárgy formai kialakítása mellett elsősorban az támasztotta alá, hogy a típus felgyűjtése során valamennyi példány a lószerszámok között került elő. Szintén a lószerszámokkal együtt kerültek elő pontosan ilyen leletek az ÉK bulgáriai kabijuki kurgán alatt feltárt 9. század első felére keltezhető dunai bolgár temetkezésben is. A háttér irányításában szerepet játszó ostorszerű tárgy pedig igen széles körben kimutatható Eurázsia régészeti és néprajzi hagyatékában. Az utóbbi években a hazai tudományos hagyományörzők el is készítették és az interneten közé is tették a működőképesnek bizonyult honfoglalás kori rekonstrukciót.

Az elképzelés a régészek körében azonban vitát váltott ki és 2018-ban Szalontai Csaba, pusztán az interneten elérhető, képek nélküli szövegvariáns alapján kritikával illette ezt a rekonstrukciós lehetőséget. Észrevételei részben jogosnak tűnnek – elsősorban a hurkok átmérőjét illetően –, azonban érvelése, amely szerint a nomád népek körében ismeretlen eszközzel lenne szó, nem állja meg a helyét. Részben hasonlóan vélekedett Wolf Mária is, amikor a borsodi földvár területén előkerült hasonló lelet bemutatása során további, általa analógiának gondolt drótlelet – sajnos szintén képek nélküli – felsorolásával utasította el az említett rekonstrukciós lehetőséget.

Az ostoralkatrészként rekonstruált csavart testű, végein szögletes hurkokkal ellátott drót lelet tipológiai kritériumainak pontos figyelembe vétele, továbbá a kelet-európai korabeli régészeti és néprajzi párhuzamok elemzése, valamint a tárgy kísérleti régészet módszerével történő újjáalkotása és tesztelése azonban, véleményünk szerint ma már jóval megalapozottabbá teszi a 2010-ben publikált álláspontot. Annak ellenére is, hogy a 2017 nyarán Tiszakürt határában előkerült újabb 10. századi drótlelet további megoldási lehetőséget is felvet.

Mindenekelőtt fontos leszögeznünk, hogy a rövidnyelű lovaglóorkorbácsok mind térben, mind időben széles határok között használatban voltak. A vizsgált kora középkorban nemcsak az eurázsiai sztyepp területén, hanem példának okáért a Baltikum és Skandinávia térségében is. A keleti lovaskultúrákban a ló irányításában fontos szerepet töltött és tölt be ma is. Ugyanakkor a gyakorlati funkciójuk mellett egyfajta jelképes szerepük is lehetett, erről tanúskodnak a fémből készült, csörgőkkel ellátott régészeti leletek az észak- és kelet-európai régióból. A 10. századi magyarság anyagi kultúrájában is felmerült már korábban a korbács szerepe, mégpedig a hosszú csőrű madárfejet ábrázoló faragott agancs/csont botvégződéses esetében. Ezek minden kétséget kizáróan jól illeszkednek a tárgy típus keleti analógiái közé.

A csavart testű, hurkos végű drótalkatrészek lovasfelszereléshez kötését továbbra is indokoltan tarjuk a sírokban dokumentált helyzetük alapján. A rekonstrukción végzett gyakorlati próbák azt igazolták, hogy a hurkos rész sarkos kialakítása nem támasztja alá, hogy ezzel valamilyen szőrt (sörény, fark, haj) rögzítettek, vagy fogtak össze. Természetesen nem is zárhatjuk ki, de ez a szögletes ki-

alakítás mindenképpen valamilyen fa, vagy más kemény anyagból készült maggal rendelkező eszközön nyer igazán értelmet. Szalontai Csaba szerint a szíj korbácsnyélhez való rögzítése „végtelenül” egyszerű folyamat. Azonban azok a lovas népek, akik a mai napig használnak ostorféléket, sosem a legegyszerűbb, hanem inkább a legerősebb-legtartósabb megoldást választják az ostor nyelének és derekának rögzítéséhez, amelyek gyakran bonyolult fonási eljárással kerülnek rögzítésre.

Azonban nagyon hasonló drótos rögzítést találunk a nagyobb erőbehataást elviselő néprajzi mezőgazdasági eszközöknél, a cséphadaróknál. Azt, hogy ezek a kisátmérőjű drótok erős rögzítést is biztosíthatnak, az elkészített lovagló ostor rekonstrukciók lovon történő használata igazolja illetve a cséphadarók igazolják. A rögzítés titka az, hogy a fanyélen kialakított rovátkákba kell a drót hurkait belesavarni a rögzítendő anyaggal együtt, így egy ellentétes irányú erőhatás (ostor, cséphadaró, lógás-csüngés), ami a drótkötést igyekszik szétoldani, lehúzni a nyélről, könnyen kiküszöbölhető. Az elkészített rekonstrukció különösen abban az esetben bizonyult tartósnak, amikor a zárt hurok felül van, a nyél tetején, míg a ráhajtott drótvégű hurok alul. A mérettel kapcsolatos problémafelvetés is áthidalható, hiszen egy vastagabb nyélnél a rovátkák miatt csökken az átmérő. Tévhit, hogy a rövid nyelű ostorok nyele mindig vastag és erős, főként kaukázusi típusok között az egészen vékony nyélfejú változatok is megtalálhatók. A szögletes hurok pedig lehet kör keresztmetszetű nyélen úgy, ha a nyélbe vésett rovátkát szögletesre faragják, vagy egy fanyelet egyik végén ívesre, míg a másikon szögletesre alakítják.

A Kárpát-medence 10. századi csavart testű, hurokos drótleleteinek sorában 2017 nyarán egy újabb példány került elő a 44-es út építésénél Tiszakürt keleti határában, az ELTE Régészettudományi Intézete által végzett ásatáson. A 32. objektum (33. stratszámom nyilvántartott) 10. századi sírban a jobb felkar külső oldalán, a feltehetően nyereg-, vagy kantárveretként meghatározható, többnyire ötszög alakú egyszerű ezüstlemezek között egy csavart testű, összesen három szögletes hurkot magába foglaló drótlelet feküdt. A korábban tárgyalt drótleletektől a hurokszám mellett abban is eltér, hogy egyik végéhez U-alakban meghajlított ezüstlemezke kapcsolódik. Ez utóbbi az eurázsiai kora középkori

régészeti hagyatékban a leggyakrabban faedények peremvereteként ismert és a tiszakürti leletben egy további hasonló tárgy is megfigyelhető. A lemez közepén átütő szegecs mentén az ívelt tárgy belső oldalán a famaradvány konzerválódott. A Kaukázus északi előterében ismert kora középkori alán temetőekben találunk olyan megrepedt faedényeket, amelyeket drótozással fogtak össze. Ilyet leletet ismerünk Moszcsevoja Balka mellett a dargavszki temető 20. számú kamrasírjából is, továbbá az északi szaltovói területek 8–10. századi hagyatékában. Ezek az adatok lehetővé tették, hogy modellezzük a fatalak repedéseinek dróttal való megerősítését. A tiszakürti példány esetében pedig az a szerencsés helyzet állt elő, hogy a repedés a peremén verettel díszített fatalon a veret mellett keletkezhetett, így azt átfúrva készítették el a javítást. A honfoglalás kori hagyatékban a Dormánd-Hanyi puszta 6. sírban megfigyelt drótlelethez szintén ezüstlemezke kapcsolódik, bár erősen töredékes.

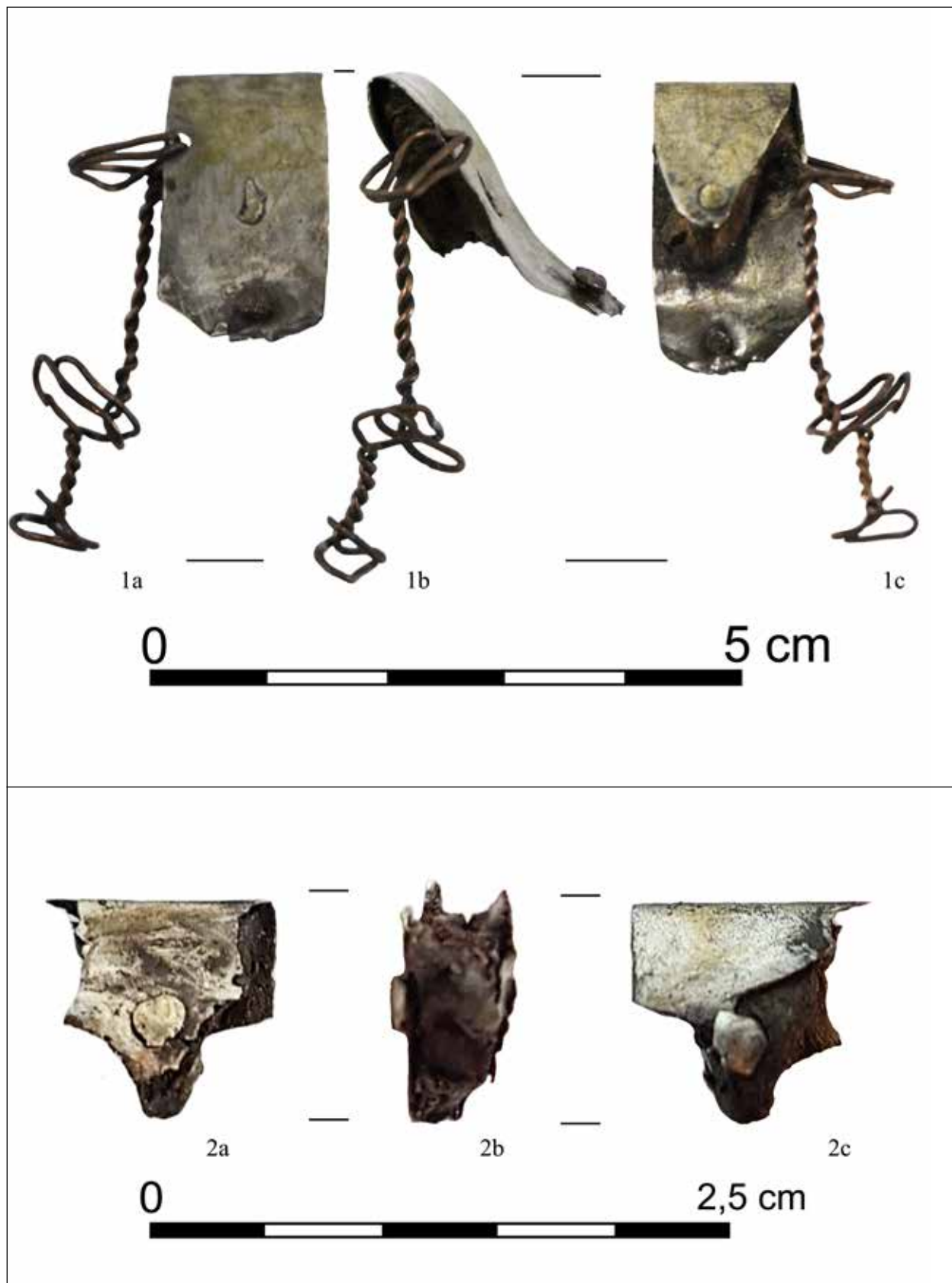
Peremveretes fatalakat pl. korábbi avar, vagy az egykorú északi viking hagyatékból nagy számban ismerünk. A tiszakürti sír esetében azonban a nyereg- vagy nyeregtakaróra rekonstruálható veretek közelsége miatt át kellett gondolni a nyereghez való tartozás kérdését is. A peremveret íve bár igen keskeny, de elvi szinten nem zárható ki, hogy a nyeregkápa peremét fedhette. Nem tartjuk valószínűnek, de teljesen nem is zárhatjuk ki, hogy a nyeregkápa repedését is javíthatták drótozással. A 19. századi néprajzi anyagból is ismerünk ugyanis olyan pásztornyergeket, ahol a nyeregkápa sérüléseit – csere helyett – vasból készült alkatrészek segítségével oldották meg.

Azokban az esetekben, ahol kettőnél több hurok van, vagy ezüsthuzal, inkább a fatalak javítására gondolhatunk, esetleg – szintén viking, illetve bulgáriai analógiák nyomán – késnyelek fa markolatának összefogására. Három hurokkal ellátott drótleletet a szeredi I. temető 15. sírjából, míg sokhurokos változatot a tiszaezslár-bashalmi I. temető 21. sír sírjából ismerünk. Sajnos ez utóbbiról épp munkánk során derült ki, hogy a lelet nem később vészett el, hanem már múzeumi gyűjteménybe sem került.

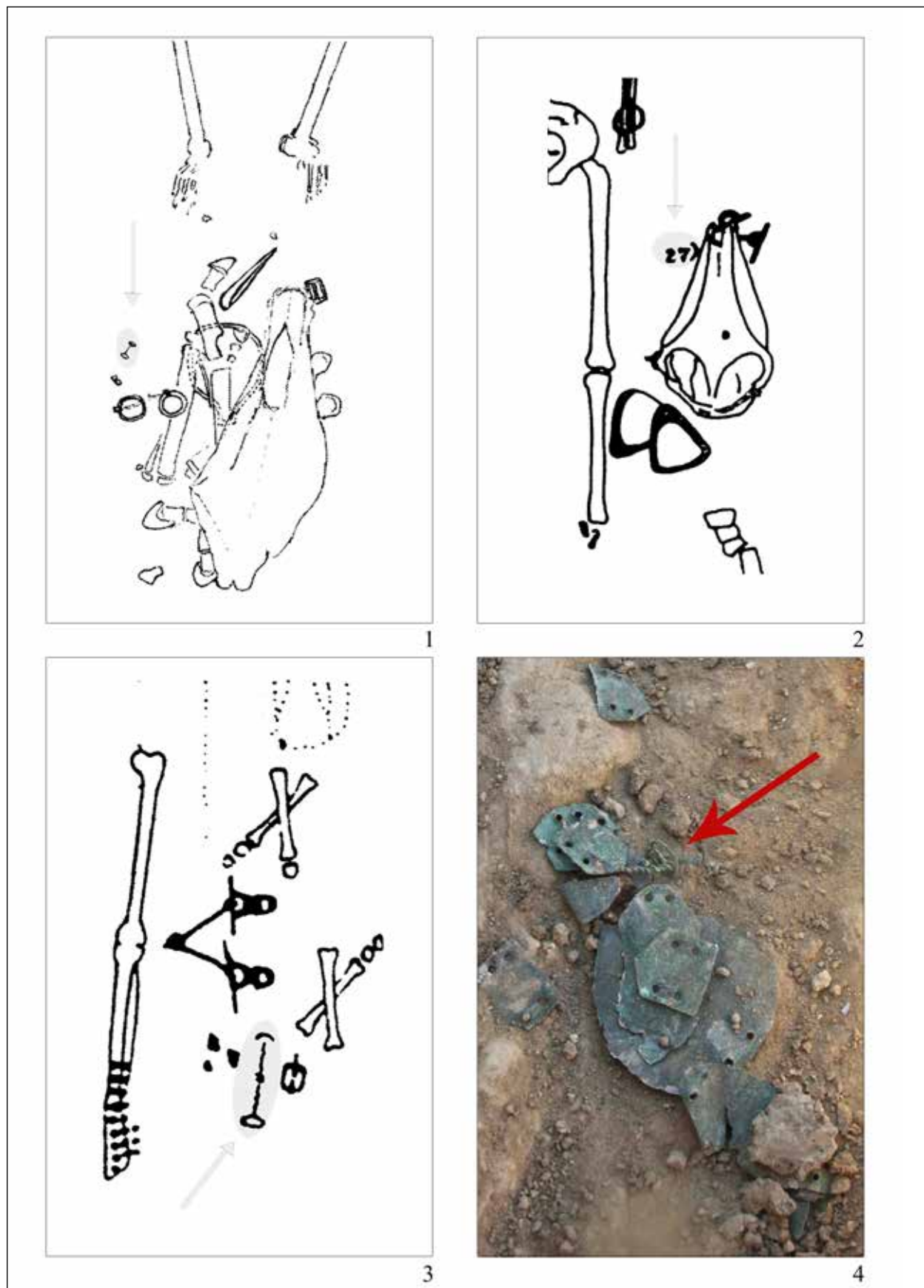
Összefoglalva úgy véljük, hogy a 10. századi drótleletekkel kapcsolatban mind a lovat irányító korbács, mind pedig a fatalak javításának lehetősége elfogadható rekonstrukciós megoldás.

IRODALOM

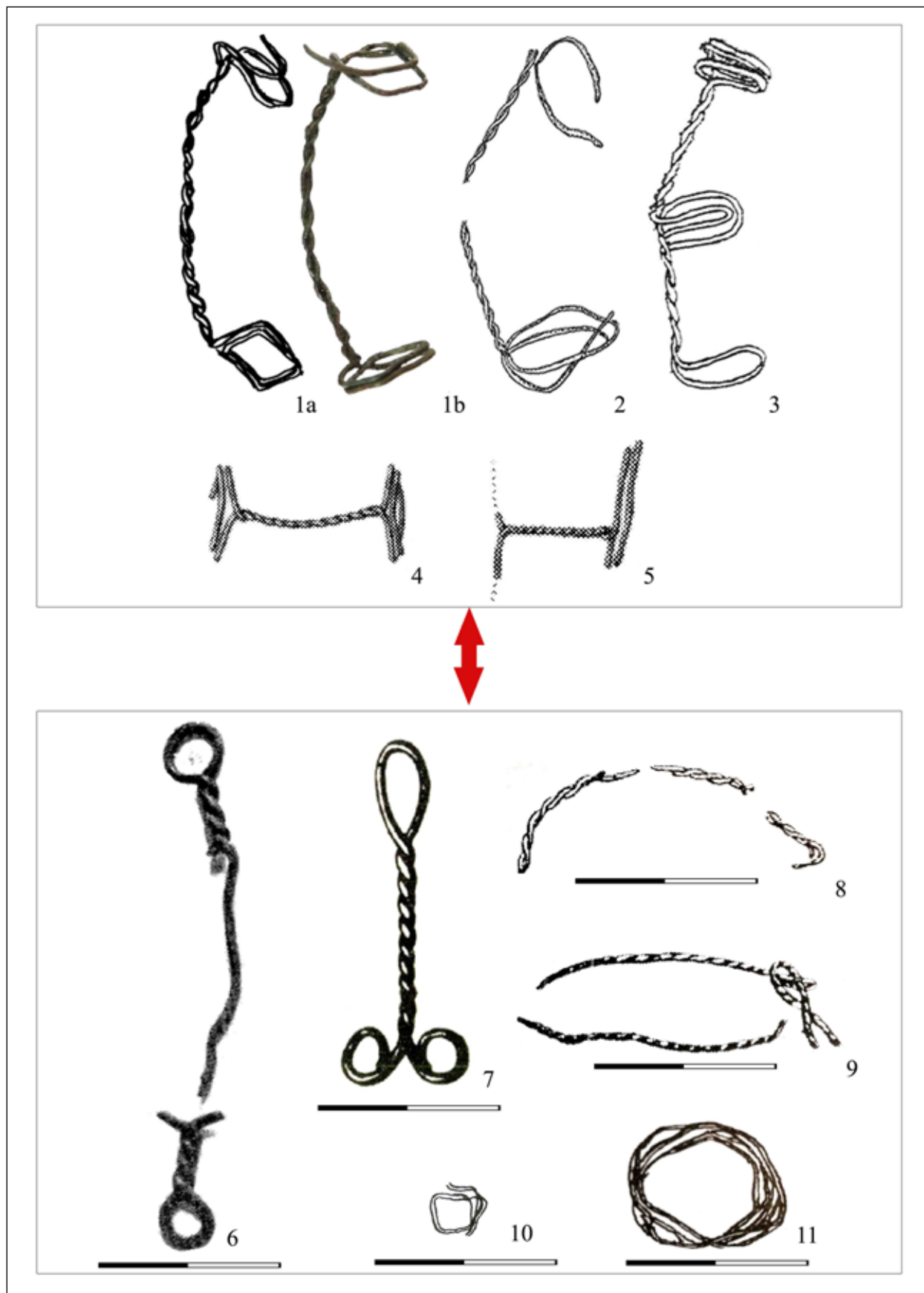
- Bende L. – Lőrinczy G. – Türk A.: Újabb 10. századi sírok a Maros-torkolat Duna-Tisza közti oldaláról. Régészeti adatok egy saltovói párhuzamú tárgyítípus értelmezéséhez és a honfoglalás kori temetkezési szokásokhoz (A unique find with saltovo analogies in the 10th century material of the Carpathian Basin). In: Révész L. – Wolf M. (Szerk.): *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szeged 2013, 26–68.
- Szalontai Cs.: Újabb avar temető Kiskundorozsma határából. Megjegyzések a hurkos végű csavart bronzdrótok rekonstrukciójához (A new found avar cemetery from the vicinity of Kiskundorozsma. Comments on the reconstruction of loop-ended twisted bronze wires). In: *Sötét Idők Túlélői. A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medence régészetében*. Szerk.: Hága T. – Kolozsi B. *Tempora Obscura* 4. Debrecen 2018, 141–173.
- Wolf M.: Sodrott bronzdrótból készült tárgyak. In: *A borsodi földvár – Egy államalapítás kori megyeszékhelyünk kutatása*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 6. – Borsod-Abaúj-Zemplén megye Régészeti Emlékei 10. Budapest–Miskolc–Szeged 2019, 102–104.
- Бенде, Л. – Лёринци, Г. – Тюрк, А.: Индивидуальный тип предмета в археологическом материале X–XI вв. в Карпатской котловине и его салтовские параллели. In: *Культуры степей Евразии второй половины I тыс. н.э. Вопросы межэтнических контактов и межкультурного взаимодействия*. Ред.: Сташенков, Д. А. – Кочкина, А. Ф. – Кузнецова, Л. В. Самара 2010, 244–254.
- Дзаттиаты, Р. Г.: *Аланские древности Даргавса*. Владикавказ 2014.
- Иерусалимская, А. А.: *Мошевая Балка*. Необычный археологический памятник на северокавказском шелковом пути. Санкт-Петербург 2012.

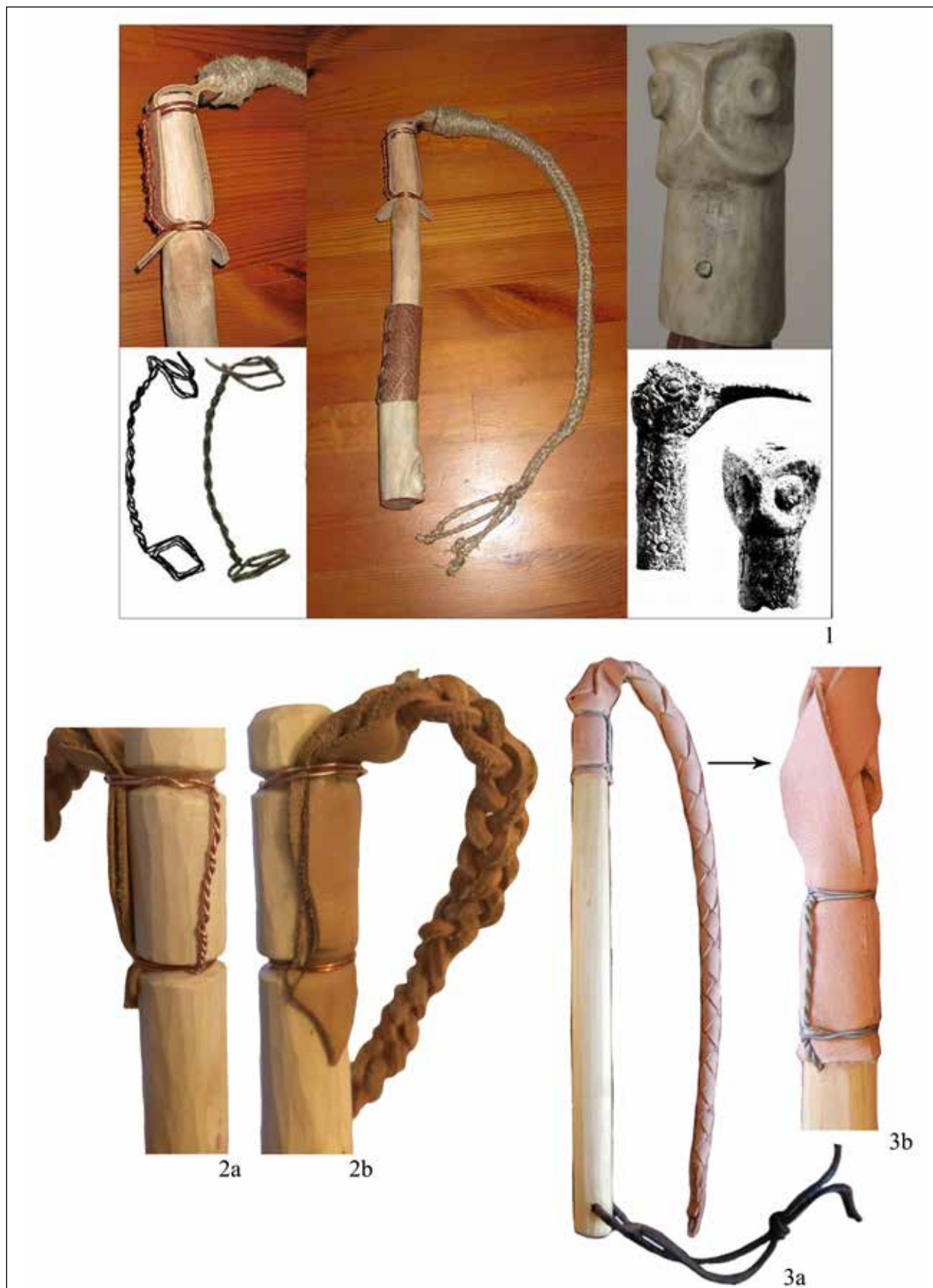
1. kép. 1–2: Tiszakürt–Sziki-Kisföldék 32. objektum csavart testű hurkos drót és ezüstlemez lelete

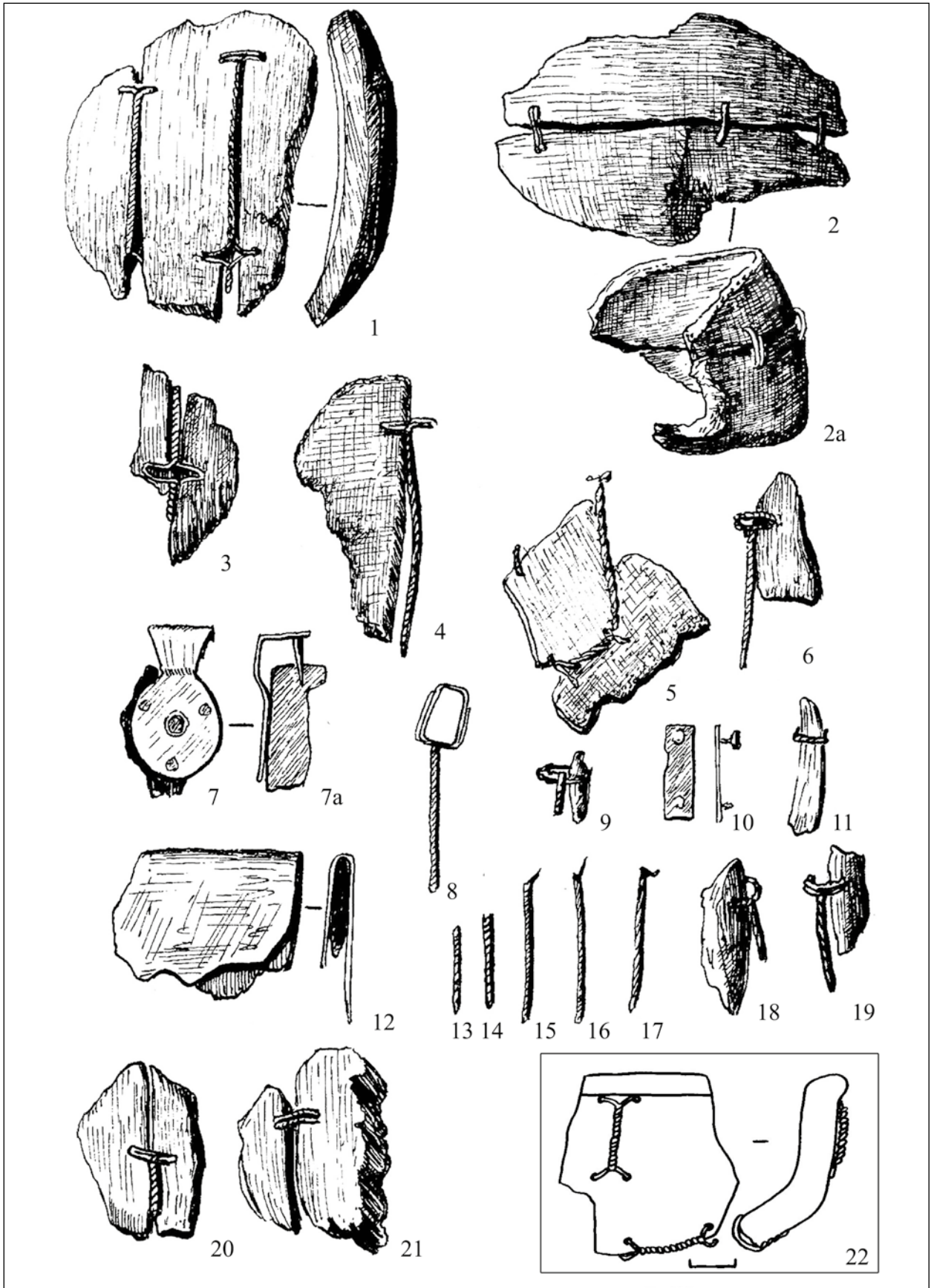
2. kép. 1–4: A honfoglalás kori csavart testű hurkos drótleletek jellegzetes sírban való előfordulási helye

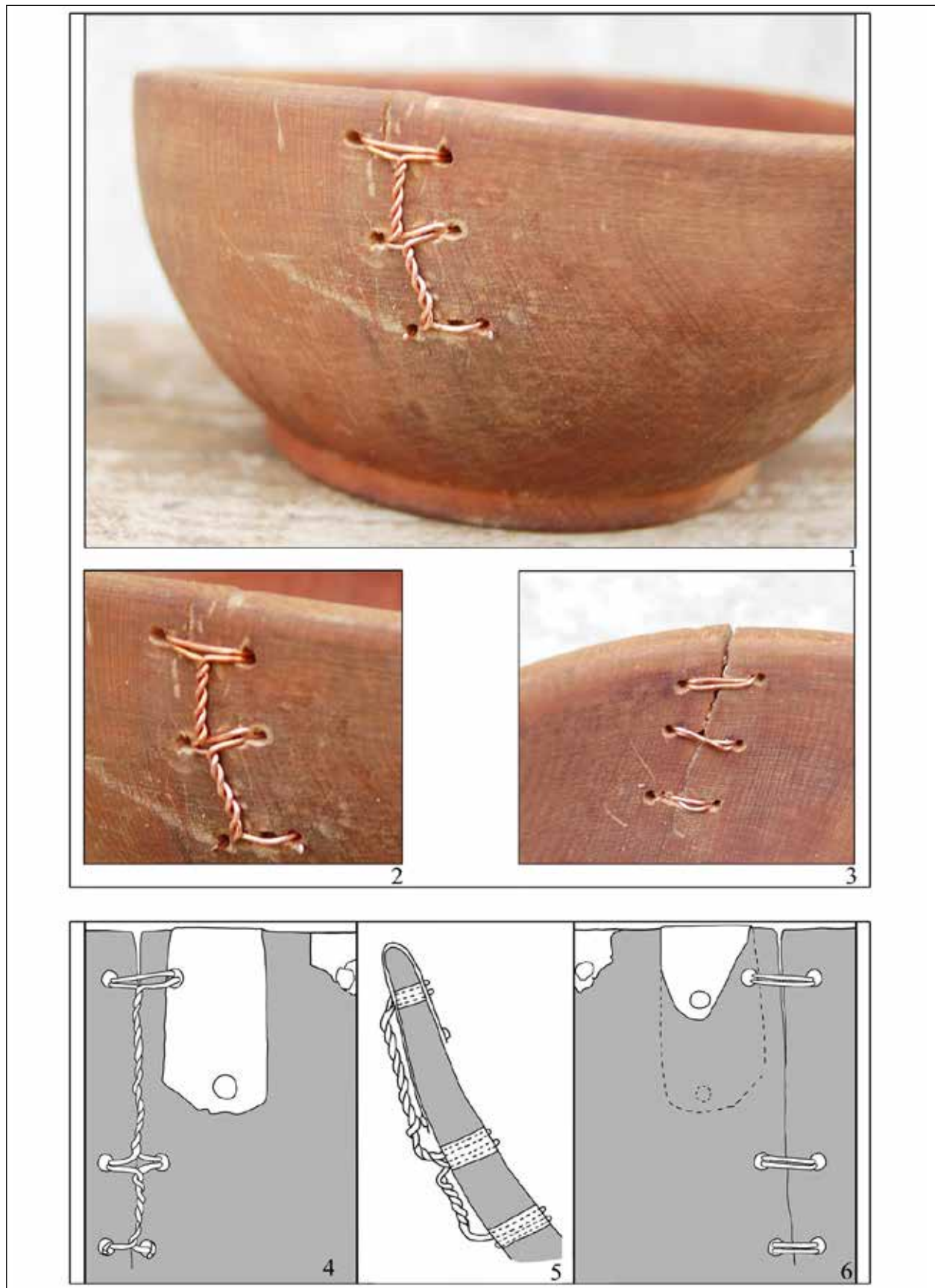
3. kép. Csavart testű hurkos drótleletek (Бенде et al. 2010 nyomán) és további drótleletek (Wolf 2019 nyomán) a Kárpát-medence honfoglalás kori hagyatékában

4. kép. A csavart testű hurkos drótleletek lehetséges szerepe a honfoglalás kori lovaglóstor alkatrészeként (Kenéz Árpád rekonstrukciója nyomán)

5. kép. Csavart testű hurkos drótleletek a dargavsvi alán temető 20. számú kamrasírjából (Дзаттуаты 2014 nyomán)

6. kép. 1–2: Csavart testű hurkos drótlelet használati rekonstrukciója; 3–4: A Tiszakürt–Sziki-Kisfölkék 32. objektum drótleletének feltételezett funkciója (Zágorhidi Czigány Bertalan rekonstrukciója nyomán)

A JÁSZSÁG HONFOGLALÁS KORI RÉGÉSZETI KUTATÁSÁNAK ÚJ EREDMÉNYEI

Adatok a 10. századi poncolt süvegcsúcsok és a csövecskés merevítésű tarsolyok elterjedéséhez

JANCSIK BALÁZS – GULYÁS ANDRÁS – STROHMAYER ÁDÁM – SZIGETI JUDIT – TÜRK ATTILA

A Jászság területén a 9. század legvégén beköltöző honfoglaló magyarság korán meglepedett. Az első 10. századi leleteket – egy íjtegez száját borító csontlemezt – még Hampel József publikálta 1900-ban, Jászdózsa-Kápolnahalomról. Ezt követően 1914-ben Jászfényszaru határából került a Magyar Nemzeti Múzeumba egy honfoglalás kori leletegyüttes, bár ennek karperecei korábbi időszakból származnak. A Jászság területén végzett aktív régészeti feltárómunkához az első komolyabb lökést Hild Viktor (1855–1929) munkássága adta. Ő számos új lelőhelyet fedezett fel a 20. század első harmadában, közöttük több 10. századit is. Az 1962-ben kiadott honfoglalás kori leletkataszter összesen már 11 honfoglalás kori lelőhelyet említett a vizsgált régióból. Jászágó-Csányi határ lelőhelyről női ingnyakveretek kerültek elő, sajnos azonban az 1981-ben Fodor István által vezetett hitelesítő feltárás nem járt eredménnyel. A Jászság honfoglalás kori lelőhelyeit legutóbb Langó Péter foglalta össze 2006-ban, ekkor ő 22 lelőhelyet számlált. Érdekes megfigyelés, hogy ezen lelőhelyek túlnyomó többsége Jászberénytől északra helyezkedik el.

A Jász Múzeumban 2016 őszétől indult újra az önálló régészeti munka, amelyet Gulyás András Zoltán régész vezet azóta is. A szervezett keretek között folyó műszeres felderítő munkának köszönhetően a régió 10. századi új lelőhelyeinek száma is folyamatosan növekedett. A hitelesítő feltárásokat 2018 óta a Jász Múzeum a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézetével közösen végzi.

A leletanyag tekintetében országosan kiemelkedő jelentőségű az a 2017-ben a múzeumba került honfoglalás kori leletegyüttes, amelynek egyik darabja egy aranyozott ezüsből készült süvegcsúcs. A tárgyak feltételezett lelőhelye Jászberény-Alsómuszály, Kátai úti homokbánya, ahol 2018 márciusában és novembe-

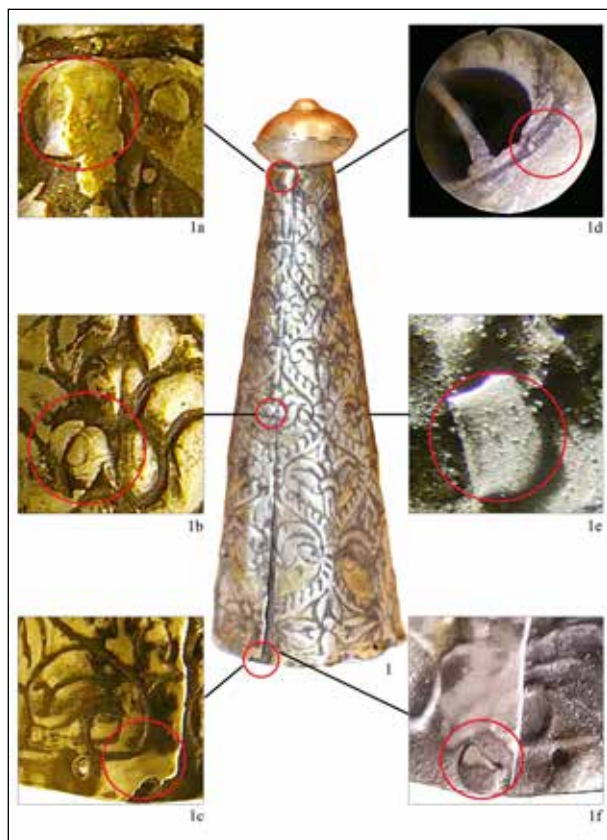
rében folyt hitelesítő feltárás, mind a bányagödör szélén, mind pedig a közvetlen terület legkiemelkedőbb magaslatán. További sírok nem kerültek elő, azonban a környék lakói egy újabb csontvázat szolgáltatottak be, amely a radiokarbonos kormeghatározás során a korábban ismert és publikálthoz hasonlóan szintén 10. századnak bizonyult. 2018-ban Pusztamonostor, Tözsér-tanya lelőhelyről kerültek be rozettás lószerszámveretek, de kontroll ásatás azonban itt is negatív eredménnyel zárult. 2018 őszétől került sor Jászágóhalma, Béke TSZ II. lelőhely kutatására, ahol az erősen szántott területen két szezonban összesen 18 honfoglalás kori temetkezés került elő, és a temető teljesen feltártnak tekinthető. Az leletanyagból a 3. sír ezüstberakásos trapéz alakú vállas kengyelét, valamint íjcsontjait, illetve a 4. sír 8-as alakú szemekből álló ritka karláncleletét említhetjük meg.

A jászberényi süvegcsúcsról 2017-ben jelent meg Fodor István dolgozata, majd 2018-ban a Jász Múzeum és a PPKE Régészettudományi Intézetének összefogásával kutatócsoport alakult a lelőhely tisztázására, illetve két Kárpát-medencei 10. századi üvegcsúcs további, elsősorban természettudományos és készítőtechnikai vizsgálataira.

A jászberényi tárgy pontos méretei: teljes magassága: 98,63 mm; az palást alsó átmérője: 36–40 mm; felső átmérője: 11–12 mm; terítékének magassága: 95 mm; palást lemezvastagság: 0,2 mm; süvegcsúcs gömb lemezvastagság: 0,3 mm. A méretadatok kapcsán fontos hangsúlyoznunk, hogy a cizellált lemeztárgyak esetén az anyagösszetételnek és az anyagvastagságnak meghatározó jelentősége van a készítőtechnika szempontjából, ezért az utóbbit legalább tizedmilliméteres pontossággal szükséges megadni a régészeti anyagközlő publikációkban is. Itt kell azt is megjegyezni, hogy a vizsgált tárgy lemezvastagságát több ponton érdemes mérni, mivel

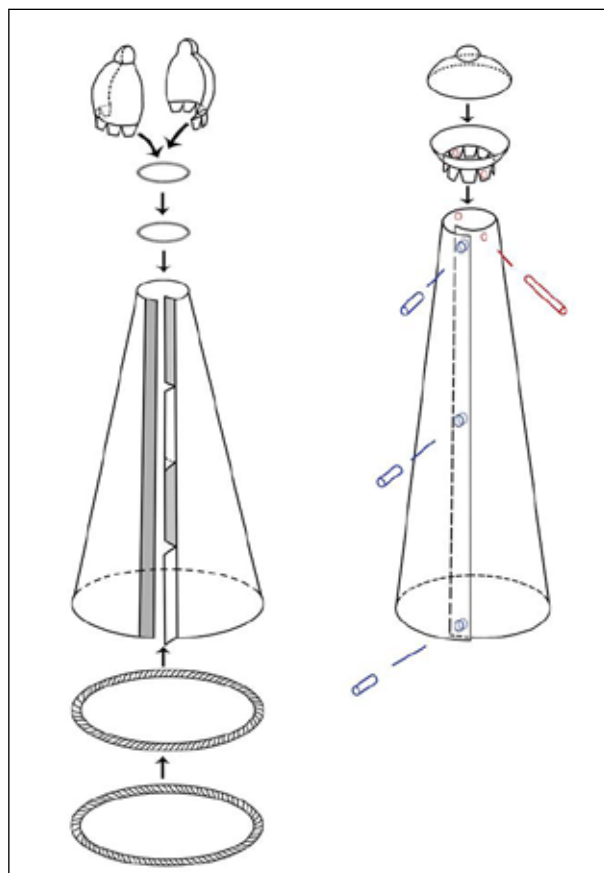
1. kép. 2018–2019-ben hitelesítő feltárással kutatott új honfoglalás kori lelőhelyek és leletek a Jászság területén (1), illetve Jászjakóhalma–Béke TSZ II. 3. sír (2–3)

2. kép. A jászberényi süvegcsúcs mechanikus szerkezeti rögzítőelemei: a palástot összetartó 3 szegecs külső és belső oldalról fotózva, a gomb belső, kihajtogatott rögzítő filecskéivel, illetve az azokat a palásthöz rögzítő stíffittel

a korszakra jellemző anyagelőkészítés kovácsolással történt, így cizellálásra előkészített lemezek vastagsága nem tökéletesen egyenletes, hanem egy adott tartományban mozog. Az anyagösszetételei vizsgálatok (Török Béla, Miskolc) nyomán mindkét süvegcsúcs ezüst alapú ötvözetnek bizonyult, illetve a háttér tűzaranyozása is megerősítést nyert. A süvegcsúcsok szerkezeti elemeinek és azok egymáshoz való rögzítésének módját az ötvös-cizellőr szakértő makroszkópos vizsgálattal határozta meg, amelyet endoszkóppal végzett felvételek (Mende Balázs, Budapest) egyaránt igazoltak.

A palást díszítését síkban végezte az ötvös. Először – vélhetőleg körző segítségével – felszerkesztette a lemezre a palást kontúrjait, majd a főbb segédvonalak felrajzolása után vonalazó (trasszírozó) poncolóval ütötte bele a vonalakat. A palástot díszítő, poncolt minta egyszerűsége ellenére harmonikus arányokkal bír, a technikai kivitele azonban gyenge. A vonalvezetés nem folyamatos és pontos minden szakaszon, a hátteret a mester az aranyo-

3. kép. A jászberényi és a beregszászi süvegcsúcs sematikus szerkezeti összehasonlító ábrája

záson túl sem plasztikai (alapleverés), sem felületi alakítással (körponccokkal való kitöltés) nem különítette el a mintától. A korszak hazai, cizellált emlékenyagára olyannyira jellemző levélszéli, illetve belső kettős osztóvonalak közötti vonalkázás (sraffozás), illetve a leveleken és indákon belül futó vonalak ponttal való lezárása szintén hiányzik.

A csúcs palástjának egymást fedő éleit három szegeccsel rögzítette egymáshoz a mester. Az alsó szegecs a palást díszítetlen szegélyébe esik, a másik kettő azonban a mintába. A felső szegecs a hálót alkotó leveles indák találkozási pontjára fed rá, míg a középső az egyik palmetta közepére esik. Mindhárom szegeccset laposra, a csúcs palástjával közel egy síkba kalapálta az ötvös, így e mechanikai rögzítési pontok egyike sem feltűnő, csak közelről nézve láthatók. Mivel a középső szegecs ráta kart a palmetta szára fölötti belső osztóvonalakra, a készítőjének arra is volt gondja, hogy ezeket az elkalapált szegecsfejen újra üsse. Ilyen utólagos átcizellálásnak a felső szegecsfejen nincs nyoma.

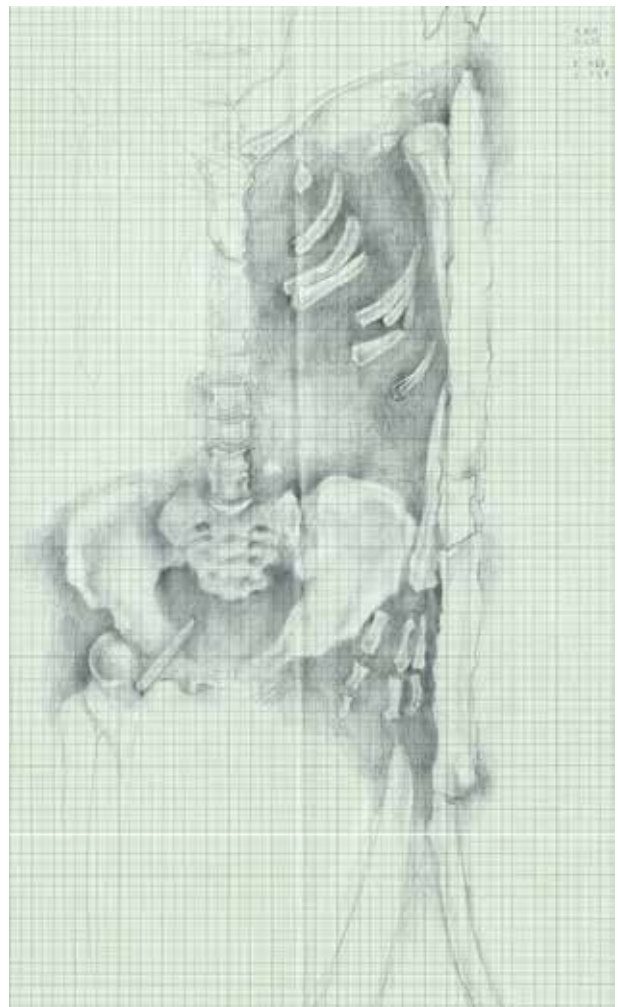
1

2

3

4

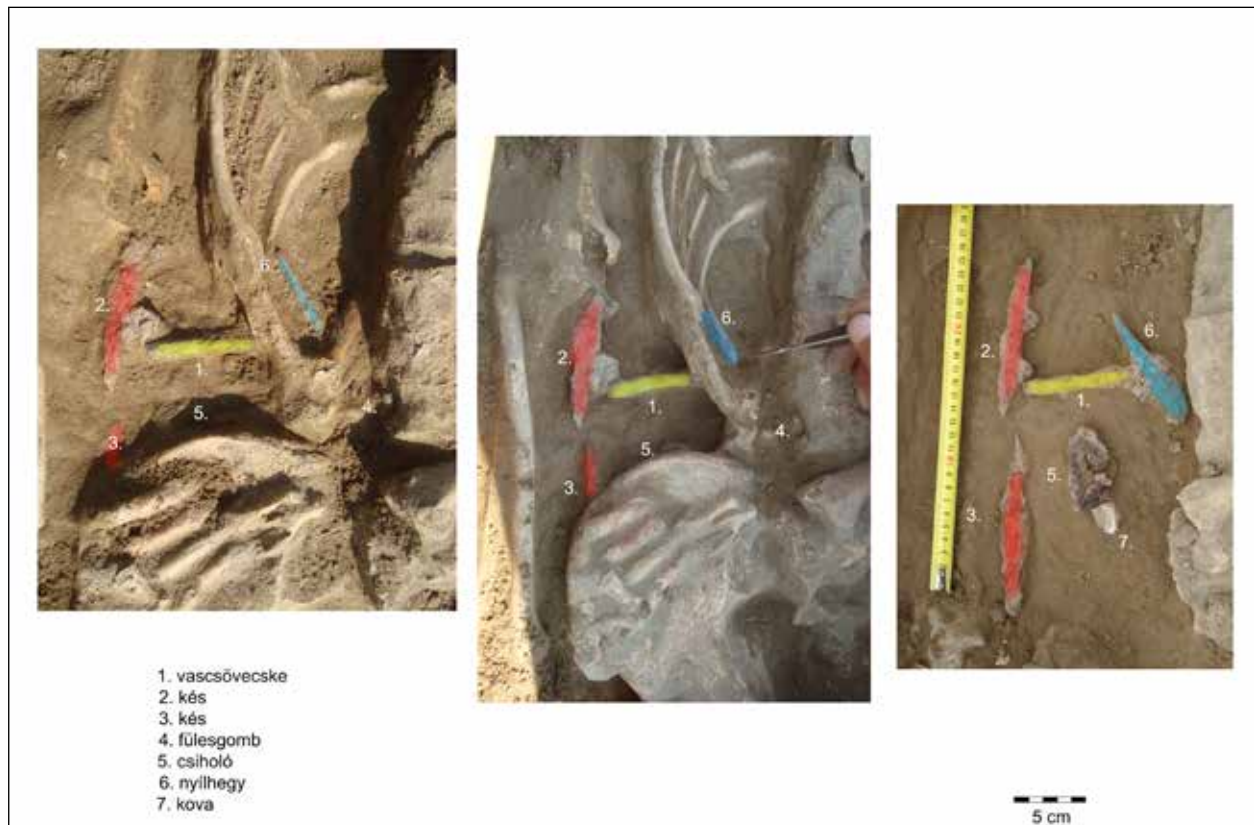
4. kép. 1–4: Jászfényszaru-Szeméttelép I. 210. objektum a jobb medencelapáton a tarsolymerevítővel

A jászberényi süvegcsúcς egyetlen ismert hazai párhuzamát a ma Ukrajnához tartozó Beregszászról ismerjük. A közelmúltban a nyíregyházi Jósza András Múzeum szakemberei felvetették, hogy a geszterédi leletből ismert, eddig pontosan meg nem határozott rendeltetésű palmettahálós mintájú aranyozott ezüstlemez töredékek is egy süveg-

csúcς darabjai lehetnek. Ezt e hipotézist később maguk is elvetették, míg a geszterédi töredékek pontos funkcióját: szablyahüvely-koptatóként való meghatározását Strohmayer Ádám bizonyította a fennmaradt és az eredeti publikáció üvegnegatív-jain még szereplő, mára már elveszett lemeztöredékek segítségével.

5. kép. 1–8: Berettyóújfalú–Nagy Bócs-dűlő 1226. sír 10. századi temetkezése tarsolmervítő lelettel (Lőrinczy–Szelekovszky 2018 nyomán)

6. kép. Vascőves merevítésű tarsoly és tartalmának feltárása Csepel–Szabadkikötő 138. sírban

A két 10. századi Kárpát-medencei süvegcsúcsg legfőbb hasonlóságai és különbségei röviden az alábbiakban foglalhatók össze. Mindkét tárgy gombszerű végződéssel ellátott, csonkakúp alakú, végtelen palmettahálós díszítésű, aranyozott ezüstlemezből készült. Az alsó peremükön a felerősítéshez szükséges lyukak figyelhetők meg mindkét darabon. Míg a beregszászi süvegcsúcsg háromlevelű palmettáit egy egyszerű, középvonallal kettéosztott, a csomópontokon sraffozott közű kettős ívvel ízesülő indaháló öleli körbe, addig a jászberényi csúcsg azonos típusú, de sokkal kevésbé kidolgozott palmettacsokrait keretező háló sűrűn tagolt, levélszerű elemekből áll. A beregszászi süvegcsúcsgon a korszak hazai cizellált tárgyaira igen jellemző sraffozást a kettős ívek belső kitöltésére és a levélszélek finom érezésére egyaránt használták, és megjelenik rajta a térosztó vonalak egy-egy ponttal való lezárása is. E megoldások a jászberényi csúcgról teljességgel hiányoznak. A beregszászi süvegcsúcsgon a háttér részlegesen, a minták mentén mélyebbre kalapálta a mestere, ezzel szemben a jászberényi csúcsg mintáját csupán a háttér aranyozása emeli ki optikailag. A beregszászi

süvegcsúcsgon az alsó peremen, illetve a csonkakúp és a gömbös végződés találkozásánál alkalmazott, egymással szembefordított, kettős kordildrótos díszítés a jászberényi darabról teljességgel hiányzik.

A két csúcsg szerkezeti összeállításában is jelentősen eltér egymástól. A beregszászi csúcsg csonkakúpjának a találkozó éleit szakaszonként bevagdosva egymásba csúsztatták, majd összekalapálták és forrasztották. E technika lényege, hogy nagyobb forrasztási felületet biztosítson. Ezzel szemben a jászberényi lelet találkozó éleit egyszerűen egymásra hajtották (lapolták), majd 3 szegeccsel rögzítették, amelyek fejét a csúcsg síkjába kalapálták. Az összeillesztés helyét mindkét csúcsgon utólag átdolgozták. A csúcsgok felső, gombszerű tagja mindkét esetben két félből készültek, és a csúcsgok testéhez kihajtott fülecskével illesztették őket. Míg a beregszászi csúcsgon e füleknél egyértelműen kimutatható a forrasztás nyoma, a jászberényin a konkáv formába való behajtatáson túl egy ezüststift biztosítja a gomb helyén maradását. A csúcsgok gombjainak osztósíkja is különböző: a beregszászié függőleges, a jászberényi pedig vízszintes. Itt fontos megjegyezni, hogy

7. kép. Csepel–Szabadkikötő 138. sír leletanyaga

a jászberényi csúcs gombjának felső fele „lejár”, és a két összeillő tagjának belső oldalán fehéres színű szervesanyag maradvány került elő. Mivel a palást élének forrasztását sem sikerült kimutatni és a gomb alsó tagjának fülecskés rögzítését is biztosítja az átmenő szegecs, igen valószínű, hogy forrasztást a csúcs készítése során egyáltalán nem alkalmazott az ötvös. Valószínű, hogy az anyagvizsgálatok során a tárgy peremén kimutatott ragasztóval fogta össze a gomb két felét.

A tárgytipusok tekintetében az utóbbi évek intenzív kutatásai során a Jászság területéről is előke-
 rült honfoglalás kori hagyatékok egy másik izgalmas lelete, a vasból készült tarsolymerevítő csövecskék egy új, és szerencsésen *in situ* megfigyelt példánya. A Volga–Káma vidék kora középkori hagyatékában karakteres tárgytipust 2014-ben – ép kiváló keleti analógiáiknak köszönhetően – sikerült azonosítani a honfoglalás kori hagyatékokban. 2018-ban a tárgytipust Lőrinczy Gábor és Szelekovszky Márta, a Berettyóújfalu–Nagy Bócs-dűlő 1226. sír hasonló lelete alapján tekintette át – pontosított és kiegészít-

tett adatbázissal – a hazai 10. századi hagyatékban. Mivel az elmúlt években e két példány mellett kiváló ásatási megfigyeléssel került elő további két további hasonló lelet is, érdemes röviden újra összefoglalni ismereteinket.

A jászsági darab 2018 nyarán Jászfényszaru-Agyagos (Szeméttelap I) lelőhelyen került elő, Gulyás András feltárásán. A nagy kiterjedésű szarmata telep objektumai között több honfoglalás kori sír is feküdt, kisebb csoportokban. Különös figyelmet érdemel a 210. objektum, ahol a halott jobb felkarjánál szablya feküdt. A jobb oldali medencelapát alsó végén pedig egy hosszában nyitott, a nyílással lefelé álló bronzlemezről hajtott csövecske helyezkedett el.

Egy évvel korábban, 2017 nyarán az ELTE Régészettudományi Intézetének munkatársai szinte pontosan ugyanilyen tárgyat, és ugyanilyen elhelyezkedésben tártak fel Tiszakürt keleti határában, a Sziki-Kisföldék lelőhely 54. objektumában.

Vasból készült példánya 2015-ben, Csepel-Szabadkikötő temető 138. sírjában látott napvilágot, itt a jobb oldali medencelapát külső oldalán. A nyílhegy alatt, merőlegesen a késekre feküdt a 8,5 cm hosszú, belül üreges vascső, melynek belső átmérője 3,4 mm volt. A tárgy egy teljes tarsolyelet része volt: csiholóval, kovával és vaskéssel együtt került elő.

A lelet funkciójának meghatározásával kapcsolatban – a tarsolymerevítő elképzelés mellett – a tarpai lelet tartalma, illetve a berettyóújfalui példányban megfigyelt famaradványok nyomán felmerült a parázs/taplótartó lehetősége is. Noha leletösszefüggések elemzése a legtöbb esetben tarsolyalkatrészt valószínűsít, – a tarpai lelettel kapcsolatban pedig a taplóból készült tarsoly ötlete is felmerült –, a kis esetszám miatt azonban még ma sem zárhatjuk ki, hogy mindkét funkcióban előfordulhatott ez a tárgytipus. Az biztos, hogy a bronzból és vasból egyaránt készített tárgyak elsősorban *adultus-maturus* korú férfiak, gyakran lovastemetkezést tartalmazó sírjaiból váltak ismertté, ahol a megfigyelt esetek többségében a jobb oldali medencelapát környékén feküdtek. Az eddigi hazai adatok és a Volga–Káma vidéki analógiák alapján véleményünk szerint valószínűsíthető, hogy a bronzból készült példányok inkább tarsolymerevítőkként értelmezhetők, míg a taplótartó funkció elsősorban a vasból készült leletek esetében merül fel.

8. kép. 1–1a: Vas tarsolymerítő Csepel–Szabadkikötő 138. sírból;
2: Csöves merevítésű tarsoly rekonstrukciója (Sipos Szabolcs nyomán)

IRODALOM

- T. Bruder, K.: Restoration – re-restoration. *Műtárgyvédelem* 1995, 139–144.
- Fodor I.: Honfoglalás kori temető Jászberény határában (A burial ground of the Conquest Period [10th century] on the outskirts of Jászberény). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2017, 237–254.
- Krylaszova, N. B. – Belavin, A. M. – Türk A.: Újabb adatok a honfoglalás kori tarsolyok és tűzkészségek klasszifikációjához Volga–Káma-vidéki analógiáik fényében (The classification of Conquest period purses and tinder sets in the light of analogies from the Volga-Kama region). In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Opitz Archaeologica 6. – MTA BTK MÖT Kiadványok 2. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk. A. Budapest 2014, 457–496.
- Langó P.: Régészeti és okleveles adatok a Jászság 10–15. századi településtörténetéhez (Archaeological and charter data for the Jazygian settlemental history in the 10–15th centuries). *Tisicum* 15 (2006) 77–97.
- Lőrinczy G. – Szelekovszky M.: 10. századi magányos sír Berettyóújfalun, Nagy Bócs-dűlőből (A 10th century Grave from Berettyóújfalun-Nagy Bócs-dűlő). In: *Sötét idők túlélői. A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medence régészetében*. 2014-ben Debrecenben megrendezett konferencia kiadványa. Szerk.: Hága T. – Kolozsi B. Debrecen 2018, 255–290.
- Szeniczey T. – Hajdu T.: Jászberény-Alsómuszály honfoglalás kori lelőhely „B” sírjának embertani vizsgálata (Anthropological analysis of the skeletal remains of a Hungarian Conquest Period individual from Jászberény-Alsómuszály). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2017, 255–260.
- Türk, A.: Archäologische Daten zu einigen Details der Taschen- und Feuergerätefunde des 10. Jahrhunderts im Karpatenbecken im Spiegel ihren osteuropäischen Analogien (Archeologické pramene k niektorým konštrukčným prvkom taštičiek a k predmetom na zakladanie ohňa z 10. storočia z územia Karpatskej kotliny vo svetle východoeurópskych analógií). *Slovenská Archeológia* 61:1 (2013) 177–198.

SZEGED-SZABADKAI ÚT, NÉGYHALOM DÜLŐ HONFOGLALÁS KORI LELETEI

Adatok a 10. századi rozettás lószerszámveretek értékeléséhez és elterjedéséhez
az új keleti analógiáik fényében

LANGER DÁNIEL – LŐRINCZY GÁBOR – TÜRK ATTILA

A rozettás lószerszámveretek a honfoglalás kori régészeti hagyatékek egy jellegzetes, általánosan elterjedt, jól kutatott és kelet-európai analógiákkal bőségesen rendelkező tárgytypusát képezik, amely számos aspektusból kiválóan elemezhető. Előadásunk apropóját e leletkör kiemelkedően sok új hazai, kelet-európai, sőt délnyugat-szibériai előfordulása mellett a korábbi gyűjtések hibás adatainak tisztázása, valamint egy Szeged környéki lelőhely leletkörülményeinek tisztázásához előkerült új információk adják.

A Szeged–Szabadka, Négyhalom dülő néven részben ismerté vált 10. századi síregyüttes darabjait – amelyeket dr. Siménfalvy Sándor minisztériumi főtanácsos ajándékozott a Magyar Nemzeti múzeumnak, akinek a földjén árokásás közben előkerültek – Fettich Nándor 1942. november 18-án leltározta be. Az 1954-ben a Középkori Osztályra átkerült síregyüttes publikálására, értékelésére, s így a lelőhely pontos meghatározására két nap híján 77 éve nem került sor. Bár a síregyüttes rozettás lószerszámvereteire és köbetétes aranygyűrűjére több cikkben, publikációban – szinte kötelező érvennyel – említést tettek, magára a leletegyüttesre mindig csak igen röviden, néhány mondatban hivatkoztak.

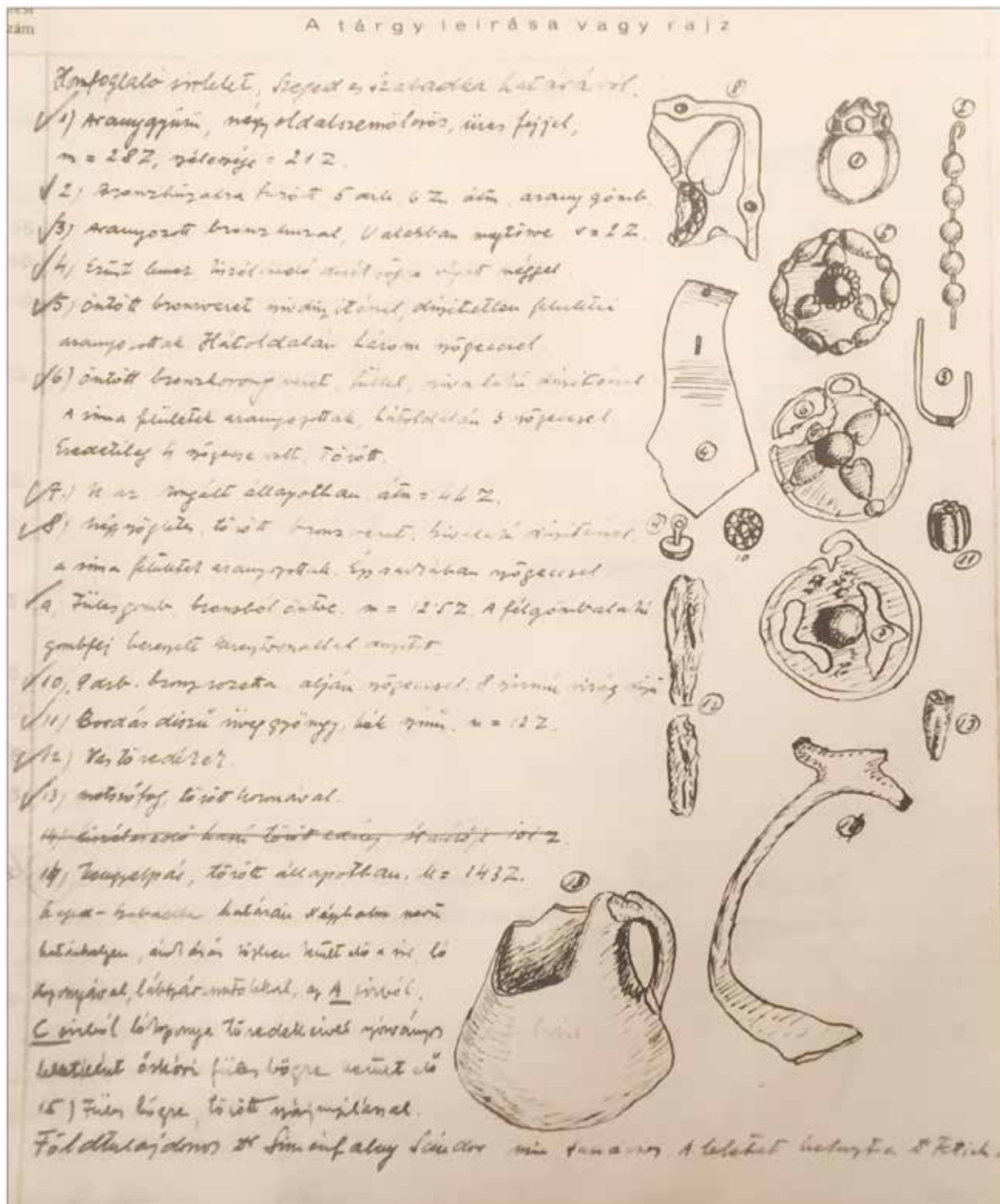
Már a lelőhely első megnevezése is kérdéses: hogyan kerül bele két különböző város? Ráadásul a jelzett árokásás viszonylag kis területet fedett le. A másik probléma a Négyhalom-dülő elnevezés, amelyet a FÉK 1962 nyomán kritika nélkül mindenki átvett, jöllehet a leltárkönyvben Négyhalom határhely szerepel a sír előkerülési helyeként.

Ami a földrajzi név kérdését illeti, sem Szeged (Inczeffi Géza), sem pedig Szabadka (Szekeres László, Penavin Olga, Matijevlics Lajos) környéki helynévi gyűjtésekben – azaz történeti forrásokban, térképeken és emberi emlékezetben – Négy-

halom neve nem szerepel. Talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy ilyen helynév nem volt, s ezt a helymeghatározást maga az ajándékozó kreálhatta, amire az újszerű határhely megnevezés is utal. Szabadka északkeleti szomszédja volt Szeged, melynek dél nyugati részét 1883–1945 között Királyhalomnak nevezték. Királyhalom 1950-ben Ásothalom néven önállósult tanyaközség, majd község lett. A két város területei, birtokai között a természetes határt a Körös-ér alkotta. Ezért hajlunk arra, hogy a sír a szegedi határ dél nyugati szegletében, a Körös-értől északra, a mai Ásothalom területén kerülhetett elő.

Talán az ajándékozó oldaláról jobb lehetőségünk lesz a lelőhely pontosítás esetében. Siménfalvy Sándor a Szatmár megyei (Ro) Nagytarnán született 1891. november 23-án, halálának helye és ideje nem ismert. Minisztériumi főtanácsosként 1939 márciusától 1941. július 1-ig a Magyar Királyi Belügyminisztérium Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság VIIc alosztályának a vezetője volt, majd a német megszállás után a VIII. osztály helyettes vezetője lett. 1946-ban Zakariás Dénes és társai perében ötödrendű vádlott, 1946 októberében a népbíróság hat hónap, a NOT 1947 decemberében öt év börtönbüntetésre ítélte.

Bár ezen a családnéven számos személy ismert az 1940-es évekből különféle hivatalokban a rendőrtiszttól a főispánig bezárólag, de az ajándékozó személyére vonatkozó közjegyzői, illetőleg büntetőperes iratok tartalmazhatnak arra vonatkozóan adatokat, hogy mikor és hol szerzett birtokot. Minthogy vitézi címmel is említik, talán annak adományozása alkalmával kaphatta ezt meg. De *örökölhetett* vagy adásvétel útján is hozzá juthatott. A Budapest Főváros Levéltára által őrzött közjegyzői iratokban lehetnek adatok a rokoni kapcsolataira

1. kép. Részlet a Magyar Nemzeti Múzeum leltárkönyvéből

és tulajdonjogi viszonyaira vonatkozóan is, míg a büntetőbíróági határozatok rendelkező részéből – amely feltehetően vagyonekobbzási mellékbüntetést is tartalmazhatott – fény derülhet birtokviszonyaira. Talán ezek vizsgálata előbbre visz bennünket a lelőhely pontosabb behatárolásába.

A lelőhelyen előkerült rozettás lószerszámve-retek a Kárpát medence 10. századi (részleges) lóval eltemetett női sírjainak gyakori mellékletei. A tárgytipus jelentőségére már a 19. század végén felfigyeltek a kutatók, az 1897-es harmadik Zichy expedíció keretében pedig Pósta Béla megtalál-

ta első keleti párhuzamait is a bjelimeri kurgánból és egy Tobolszk környékéről származó lelet képében. A tárgytipus sajátjaival, a díszítésmód eredetével, illetve a mai Oroszország területén talált hasonmásaival kapcsolatban azóta számos elmélet és magyarázat látott napvilágot. Legutóbb Olekszij Komar átfogó magyar őstörténeti monográfiájában tárgyalta a kérdést, és Fodor István véleményével ellentétben nem Kárpát-medencei kereskedelmi exportcikként, hanem a honfoglaló magyarok és a korábbi szálláshelyeik között a 10. században élénken fennmaradó kulturális kapcsolat bizonyítékként értelmezte azokat. Álláspontját magunk is oszttjuk, mivel közvetett támpontként a keleti, szintén magyar exportként értékelt tarsolylemez-leletek anyagösszetételi vizsgálatai is gyökeresen eltérő eredményeket hoztak a Kárpát-medencei ezüst alapú ötvözetekből készült hasonló tárgyakhoz képest Tyatjana Nyikityina kutatásai során. Olekszij Komar keleti anyaggyűjtését tovább bővítjük és pontosítjuk helyszíni anyaggyűjtésünk nyomán.

Az elmúlt 10 év során mind a Kárpát-medencében, s főként az attól keletre fekvő területeken – részben az Orosz–Magyar Uráli Régészeti Expedíciók eredményeinek köszönhetően – jelentősen megnőtt a rozettás lószerszámveretek általunk ismert lelőhelyeinek száma. Ez kellő indítást jelentett a korábbi gyűjtések revíziójára, amely során 9, korábban tévesen rozettás lószerszámveretesként ismert lelőhely került törlésre, de számos új lelettel is gazdagodott a lelőhelylista. Jelenleg 94 lelőhelyet ismerünk, közülük 81 a Kárpát-medencében, 13 pedig attól keletre helyezkedik el.

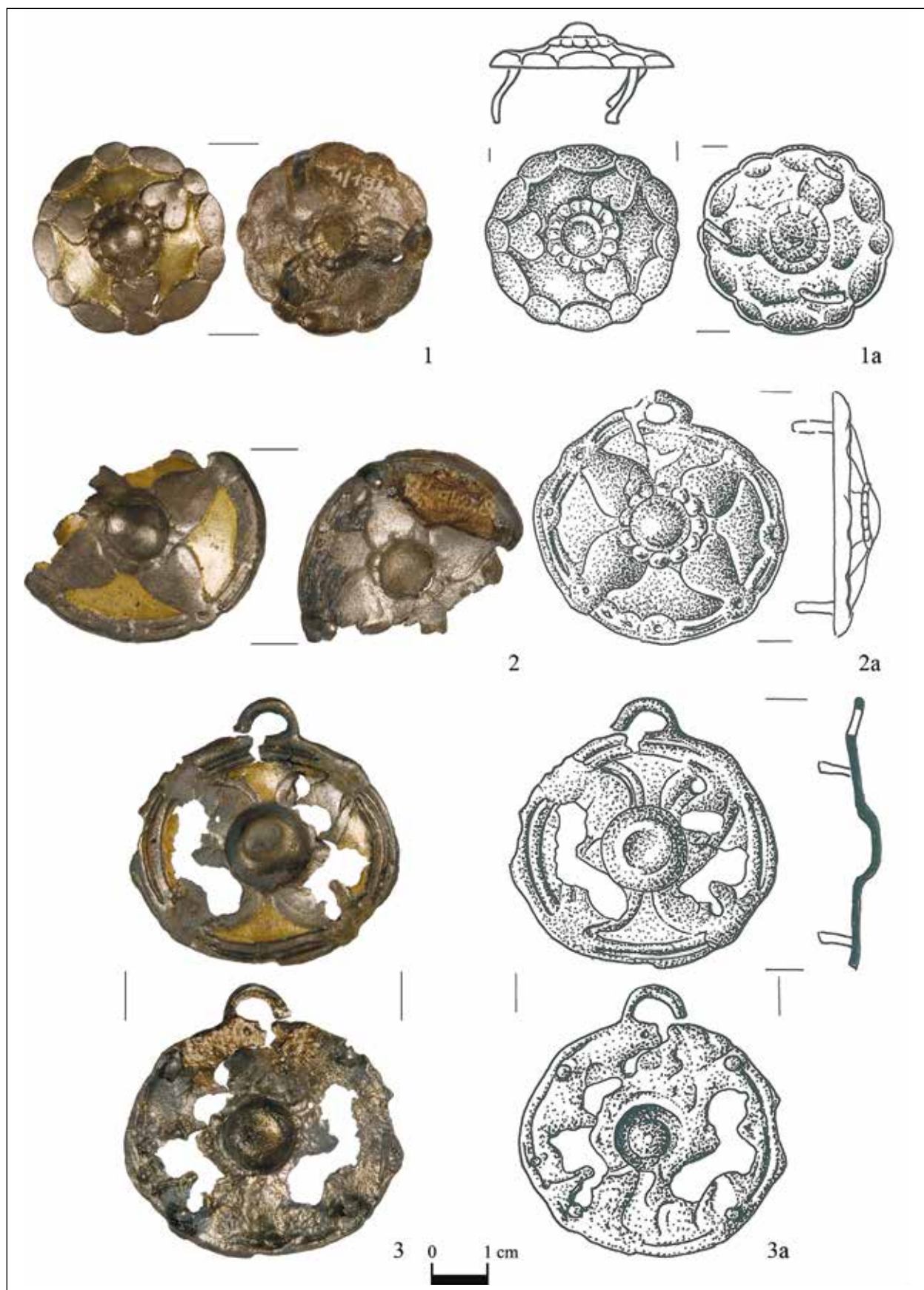
A leletek a Kárpát-medence szinte teljes területén előfordulnak, azonban nagyobb koncentrációt figyelhetünk meg az Alföld középső és déli részén. Egy temetőn belül Karos-Eperjesszőg II. lelőhelyen került elő a legtöbb sírból a tárgytipus. Az utóbbi időben előkerült leletek jelentős része sajnos szórványleteként látott napvilágot, ám az Ásatárs Kft. által feltárt Tázlár-Templomhegy 1001. sírja esetén sikerült alapos megfigyeléseket tennie az ásatónak. Sajnos ezzel együtt is igen jelentős a szórványként előkerülő veretek aránya: 50 lelőhely esetén beszélhetünk sírletről, 34 esetben szórványokról, míg 10 darab veret másodlagos felhasználásban (a legtöbb esetben nyakba függesztve) került a sírba. A vizsgálható esetekből kimutatható, hogy Szőke Béla meg-

állapításai tendenciaszerűen többnyire mai napig megállják a helyüket. A rozettás lószerszámveretek továbbra is szinte kizárólag női sírokban fordultak elő, csupán két esetben (Szarvas-Kákapusztá és Bjelimer) találták férfi sír mellékleteként, mindkét helyen másodlagos felhasználásban, csakúgy, mint a tankajevkai 476. számú gyermeksírbán.

Kísérőleletekként leggyakrabban a lovas temetkezés mellékletei mutatkoztak: körte alakú kengyel 28, oldalpálcás zablá 23 (ebből 3 állatfej), míg a lóval való temetkezésre utaló csontmaradványok 25 sírban voltak jelen. Nyereg, vagy az erre utaló nyomok csupán 8 sír esetén voltak megfigyelhetők, ezek közül három ezüstveretekkel díszítettek. Ékszerek közül 14 esetben fordult elő fülbevaló (ebből 11 gömbsorc süngös), 12 esetben hólyagosfejű gyűrű. A viseletet leginkább a fülesgombok (18 sírban) és a lábbeliveretek (11 sírban) jellemezték.

A Kárpát-medencétől keletre fekvő lelőhelyek száma az elmúlt 10 évben a kétszeresére nőtt, értékelésüket sajnos nehezíti, hogy jelentős részük (Ujelgi, Tobolszk környéke, a Szatanovszkij gyűjtemény veretei) fémkeresősöktől származik, így leletkörnyezetük ismeretlen. Két hasonló, Baskíria területéről ismert 10. századi veretnél megfigyelhető a helyi formák és mintakincs ötvözése a rozettás lószerszámveretek szokványos megjelenésével. A karajanevői temető kurgánjában talált szív alakú veret érdekessége, hogy annak 1960-as évekbeli előkerülése óta a rossz minőségű rajzos publikációnak köszönhetően a kutatás nem figyelt fel annak rozettás díszítésére (Olekszij Komar a monográfiájában a rajz alapján „áttört veretként” értelmezte). Az újonnan megismert leletek közül kiemelendő a Tobolszk környéki Vak-Kur temető bolygatott női sírjából származó veret, itt ugyanis két, halotti szemfedőként értelmezett kisméretű négyszögletes ezüstlemez is előkerült, amelyek párhuzamai szintén ismertek a 10. századi Kárpát-medencei leletanyagban. Munkánk során az Állami Ermitázs Múzeum gyűjteményében sikerült felfedezni a borsevői földvár területéről előkerült, korábban elvesztettnek hitt darabot.

A keleti leletek datálását nehezíti, hogy számos esetben másodlagos felhasználásban, nyakba függesztett medálként, illetve szórványként kerültek elő. A tárgytipus kialakulásával kapcsolatban fontos támpontnak tűnt a vereteket szegélyező kör- és

2. kép. Rozettás veretek a Szeged-Szabadkai út, Négyhalom dűlő honfoglalás kori sírleletben

3. kép. Válogatás a legújabb Kárpát-medencei (1–5) és keleti (6–10) rozettás veretkből

pálcatagok váltakozásából álló, az orosz szakirodalomban „magyar bordűrként” ismert motívum. E mintázat számos, a korai magyarokkal összefüggésbe hozott tárgytypus peremén megjelenik, a rozettás lószerszámveretek Kárpát-medencei és keletről előkerült leletei között is igen gyakori, azonban a hazai leletek jelentős részén már módosult formában van csak jelen.

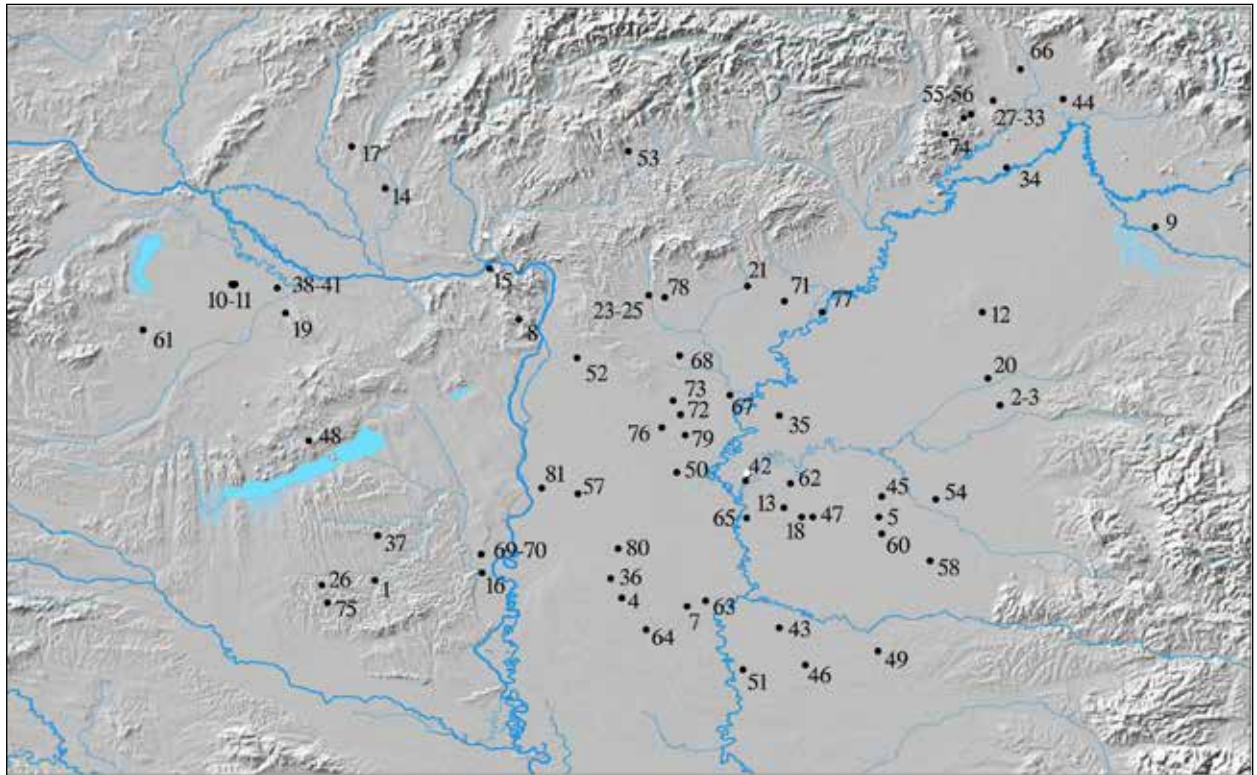
A mintázat kronológiai összefüggésének vizsgálata alapján az ismert veretek három csoportba sorolhatók: kerek, hatszög és szív alakú veretek. A hatszög és szív alakú vereteket csupán négy, illetve egy db párhuzam nélkül álló veret képviselte, legnagyobb számban a kerek veretek mutatkoztak, amelyeket kilenc fő csoportba osztottunk szegélymintázatuk alapján, belső kialakításuk, a szirmok és dudorok formája alapján pedig további alcsoportokra bontottuk őket. A 7. csoport képviselte a bordűrös típust, melyhez 13 lelőhelyet sorolhatunk. Ugyan egyértelmű kronológiai összefüggéseket nem sikerült kimutatni, 10 esetben ezüst alapú ötvözetből készültek, amelyből 8 esetben aranyozás is megfigyelhető volt, vagyis a magyarság egy nemes-

fémekben gazdag időszakában készülhettek. Az eltérő formai variánsok területi elterjedésében nem mutatkozik releváns szabályszerűség. A 13 keleti leletből három tartozik a klasszikus magyar bordűrös és árpaszem alakú szirmokkal díszített veretek közé (7/a típus). Két esetben az előbbihez igen hasonlító, de szegélyén láncszerűen kapcsolódó kör és pálcátagos típus volt megfigyelhető (8/c típus). További három esetben láncszerű szegélyű, három szív alakú szirmmal díszített veret került elő (8/a típus). Az isimbaji és karanajevói vereteket leszámítva mindegyik keletről előkerült veret rendelkezik Kárpát-medencei párhuzamokkal.

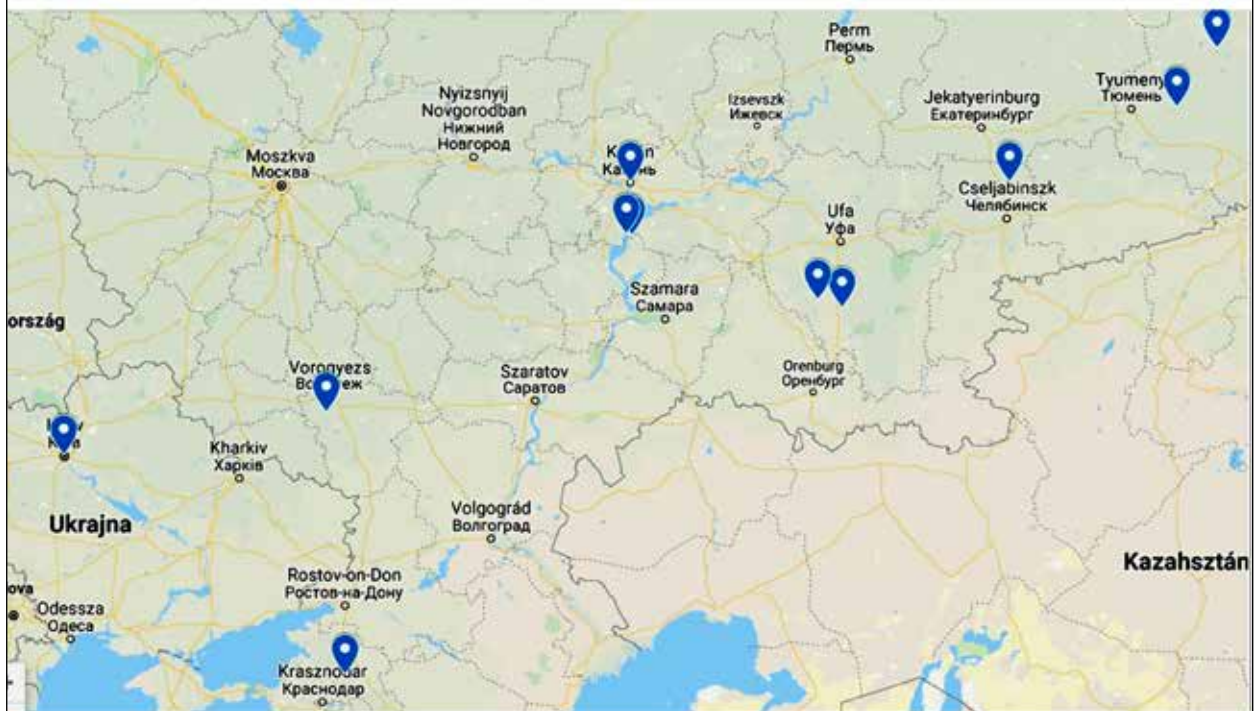
A tárgytypus genezise tehát továbbra sem tekinthető tisztázottnak, azonban a 10. századra datált leletek igazolni látszanak azt a feltevést, hogy a 10. századi Kárpát-medencei magyarság még fenntartotta korábbi, kelet-európai kapcsolatrendszerét. A Baskíriában talált és helyi stílusban értelmezhető leletek, illetve egy 11. század végére datált alán sírból előkerült rozettás kerek veretekkel díszített lószerszám pedig a minta továbbéléséről, a környező népek fémművességére gyakorolt hatásáról árulkodnak.

IRODALOM

- Боталов, С. Г.: Новые аспекты и перспективы в исследовании проблемы «Magna Hungaria». In: *Вестник Челябинского государственного университета* 2012:11 (265) Челябинск 2012, 128–146.
- Fodor, I.: Ein ungarischer Fund aus dem 10. Jahrhundert in Kasan. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 62:3 (2009) 303–313.
- Комар, А.: *История и археология древних мадьяр в эпоху миграции – A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*. Eds.: Türk, A. – Budai, D. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 11. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Budapest 2018
- László Gy.: *A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge (Der Grabfund von Koroncó und der altungarische Sattel)*. *Archaeologia Hungarica* 27 (1943) Budapest.
- Мажитов, Н. А.: *Южный Урал в VII–XIV вв.* Москва 1977.
- Révész L.: *Aranyszántás Balotán. Gazdag honfoglalás kori női sírok Kiskunhalas környékén*. Budapest–Kiskunhalas 2001.
- Szőke B.: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. Régészeti Tanulmányok I. Budapest 1962.

1

2

4. kép: A Kárpát-medencei (1) és keleti (2) rozettás veretek elterjedési térképe

9–10. SZÁZADI EGYENES PENGÉJŰ SZABLYÁK ÉS SZABLYAMARKOLATÚ KARDOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

TOMPA BALÁZS – ZÁGORHIDI CZIGÁNY BERTALAN

A 10. század derekán a Kárpát-medencei fegyverek közt megjelenik a nyugati európai egyenes kétélű kardpenge és a keleti szablyamarkolat ötvözése, az ún. szablyamarkolatú kard. A korábbi kutatás mindent efemer jelenségnek, haditechnikai zsákutcának tartotta. Előadásunkban szeretnénk rámutatni arra, hogy ezeknek a fegyvereknek funkcionális jellemzői nagyrészt megegyeznek a 10. század magyar szablyáinak egy típusával, az egyenes pengéjű szablyákéval. Ezek a példányok mind méretükkel, mind formájukkal elkülönülnek az íveltebb pengéjű daraboktól, és használatuk megegyezik a szablyamarkolatú kardokéval. Ezek a korai pallosok lehetnek a példák a magyar fegyverkovácsoknak, akik a kétélű pengéket szablyamarkolattal szerelték át. Mindamellett a nyugati kardok átalakítása önmagában is kérdéseket vet fel, és véleményünk szerint további vizsgálatra szorul. Az ilyen típusú fegyverek Eurázsia lovas hadseregeinek fegyvertárában korszakokon átívelő karriert futottak be, így valójában a korai magyar példányok csak a fegyvertípus pályafutásának egy korai állomását képviselik, és nem egy elrontott hibridizációs kísérletként értékelendők – elegendő, ha csak a korai muszlim pengékre, vagy a 16–17. századi „lóra való pallos”-okra gondolunk.

A kardok hagyományos vizsgálatán kívül – az egyes típusok jellegzetességeit magukon viselő

replikáink segítségével – gyakorlati kísérletekben vizsgáljuk meg, hogy rendeltetészerű használat közben e fegyverek mire voltak képesek. Öt feladatból álló hatásvizsgálatnak vetjük alá a 10. századi szablya, egyenes pengéjű szablya (pallos), egyenes kétélű normann kard és a kétélű szablyamarkolatú kard egyes darabjait, öt különböző testi adottságú, de felkészült és gyakorlott vívó segítségével. A vizsgálatok célja, hogy össze tudjuk vetni az egyes kardtípusok vágás- és szúrás hatékonyságát, gyorsaságát, kezelhetőségét és egyéb nem számosítható tulajdonságait. A vizsgálatokat gyalog és lovon is elvégezzük, mert a szablyának és a pallosoknak a lovas használat az elsődleges alkalmazási területe, előnyös tulajdonságaikat itt mutatják meg leginkább. A fenti tulajdonságok vizsgálata mellett a jövőben szeretnénk arra is fényt deríteni, hogy ezek a támadó fegyverek a korszak védőfegyvereivel (láncing, fém pikkely és lemezkés vértet, több rétegű vászon és bőr ruházat) szemben milyen hatékonysággal bírnak. Kísérleteink eredménye reményeink szerint más megvilágításba helyezi a kutatás olyan vitás kérdéseit, mint a 10. századi magyar típusú szablya jellegzetes fokél-ívelt markolatának gyakorlati okait, a szablya-kard fegyverváltást vagy éppen a szablyamarkolatú kard létezésének miértjét.

IRODALOM

- Bakay K.: *Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez*. Dunántúli Dolgozatok 1. Pécs 1965.
- B. Szabó J.: *A honfoglalóktól a huszárokig*. Budapest 2010.
- Kovács L.: Szablya-kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok keltezéséhez (Замена сабли мечом. К датировке погребений древних венгров X–XI веков с двулезвийным мечом). *Archaeológiai Értesítő* 117 (1990) 39–49.

1

2

3a

3b

1. kép. Honfoglalás kori szablya markolatú kardok (1–2) és a replika (3–4) markolatai

A HERNÁD-VÖLGY 10–11. SZÁZADI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETÉHEZ

TAKÁCS RICHÁRD – PUSZTAI TAMÁS

Az észak–déli irányba húzódó Hernád-völgy az őskor óta lakott és fontos kereskedelmi útvonal volt. Jelentősége megmaradhatott a honfoglalás korában, ugyanis a 11. században a folyó partján emelték egyik első ispánsági várunkat, Abaújvárt is. A terület azonban napjainkig szinte ismeretlen, fehér foltnak számított a 10–11. század kutatásában. 2017–2018-ban a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Szalaszend határában egy kis sírszámú (7 sír) temető vagy temetőrészlet látott napvilágot egy bronzkori földvár külső településrészén.

A temető a Hernádot szegélyező dombvonulat egyik tagján jött létre. A sírok két sorban helyezkednek el. A sírgödrök téglalap alakúak, viszonylag sekélyek, tájolásuk K–Ny-i irányú. A csontvázak nyújtott testhelyzetben, háton fekszenek, rendellenes temetkezésre utaló jelet nem találtunk. A sírokban csak felnőttek nyugodtak, gyermeksírok nem kerültek elő. Mindegyik temetkezést feldúlták, feltehetően még a 10. század folyamán. Ugyan a korszakban ismert és viszonylag széles körben elterjedt a sírok bolygatása, ilyen nagyarányú rablottságra – néhány esettől eltekintve – nem találunk példát.

A temetőrészlet „erősen katonai jellegű”. A férfiak kivétel nélkül fegyveresek és/vagy lovasok. A lelőhelyen a fegyverzetet csak az íjászfelszerelés képviselte. Az íjakra a csont/szarvasagancs lemezek utalnak. Ezek kivétel nélkül sérülten kerültek elő a sírokból, és díszítetlenek. Egy sírban a lemezeken kívül nyílcsúcsok is voltak (deltoid alakú, villásfarkú). Az 1. sírban előkerült egy, a Kárpát-medencében eddig ismeretlen típusú, nagyméretű, szakállas, köpűs, áttört pengéjű nyílhegy. Magukon a fegyvereken kívül a tegezek is előkerültek. A fentebb

említett 1. sírban megmaradt a nyugalmi állapotú íjtartó tegez szájának csontlemeze (1 darab). Ez a tárgy típus igen ritka, és a kutatás csak rangos sírokból ismeri. Legközelebbi párhuzama Kenézlőről ismert, ahol a temetkezésben csak egy lemezt találtak, hasonlóan a szalaszendi példányhoz. Az íjtartó tegezen kívül két sírban a nyíltartó tegezeket is megtalálták. Az egyik temetkezésekben nem csak a vas merevítőpálcák kerültek elő, hanem a tegez fedelét díszítő csontlemez is. A kutatás jelenlegi állása szerint ezek a csontlemez tegezek elsősorban a Körösöktől délre sűrűsödnek, az ország északkeleti részében Karos-Eperjesszög II. temető kivételével ismeretlenek.

A fegyverzet mellett megjelentek a viselet elemei (övcsatok, ruhaveretek, fülesgombok) és a lószerszámzat elemei is. Legnagyobb számban a kengyelek képviselték magukat (4 db). A közelben elhelyezkedő karosi temetővel ellentétben itt a trapéz alakú kengyelek „túlsúlya” figyelhető meg. Továbbá előkerültek zablák (szimmetrikus és aszimmetrikus) és hevedercsatok is.

A szalaszendi temetőrészlet nem önmagában áll. A Hernád-völgyében egymás viszonylagos közelségében több lelőhely is található, a folyó mindkét partján. A rendelkezésünkre álló szórványos adatok alapján feltételezhető, hogy ezek telepített közösségek nyomai lehetnek, amelyek a Hernád mentén futó észak–déli irányú kereskedelmi útvonalat felügyelték, biztosították. A jövőben, az ismert régészeti lelőhelyek alaposabb kutatásával (például a szórványok hitelesítő ásatásával) pontosabb képet kaphatunk a régió 10–11. századi lelőhelyeiről és azok egymáshoz való viszonyáról.

IRODALOM

- Dienes I.: A honfoglaló magyarok lószerszámzatának néhány tanulsága. *Archaeologiai Értesítő* 93 (1966) 208–237.
- Dövényi Z.: *Magyarország kistájainak katasztere*. Budapest 2010.
- Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei* 1. Miskolc 1996.
- Straub P.: A honfoglalás kori tegezcsontok időrendjéhez. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 5 (1999) 409–422.
- Vörös I.: Adatok a honfoglalás kori lovas temetkezésekhez. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 321–326.

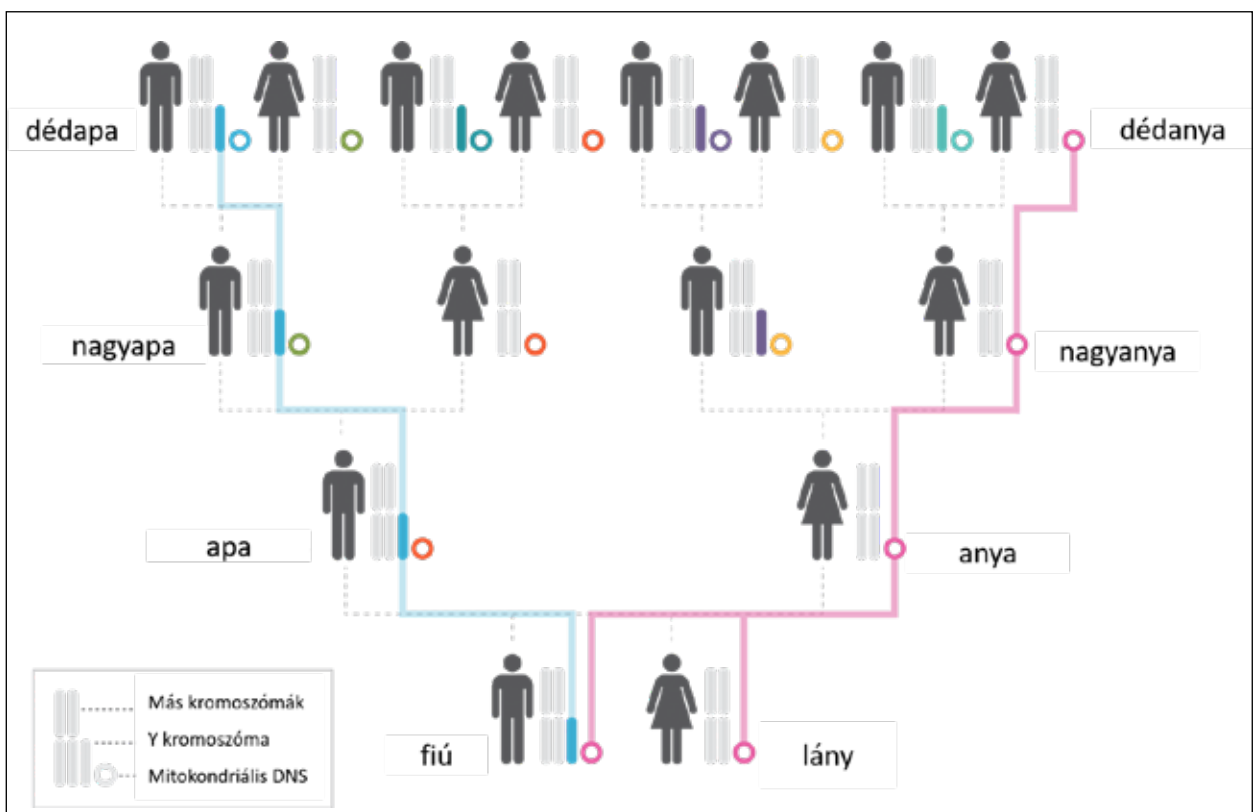
MIRE JÓ AZ ARCHEOGENETIKA ÉS HOGYAN HASZNÁLJUK?

SZÉCSÉNYI-NAGY ANNA – MENDE BALÁZS GUSZTÁV

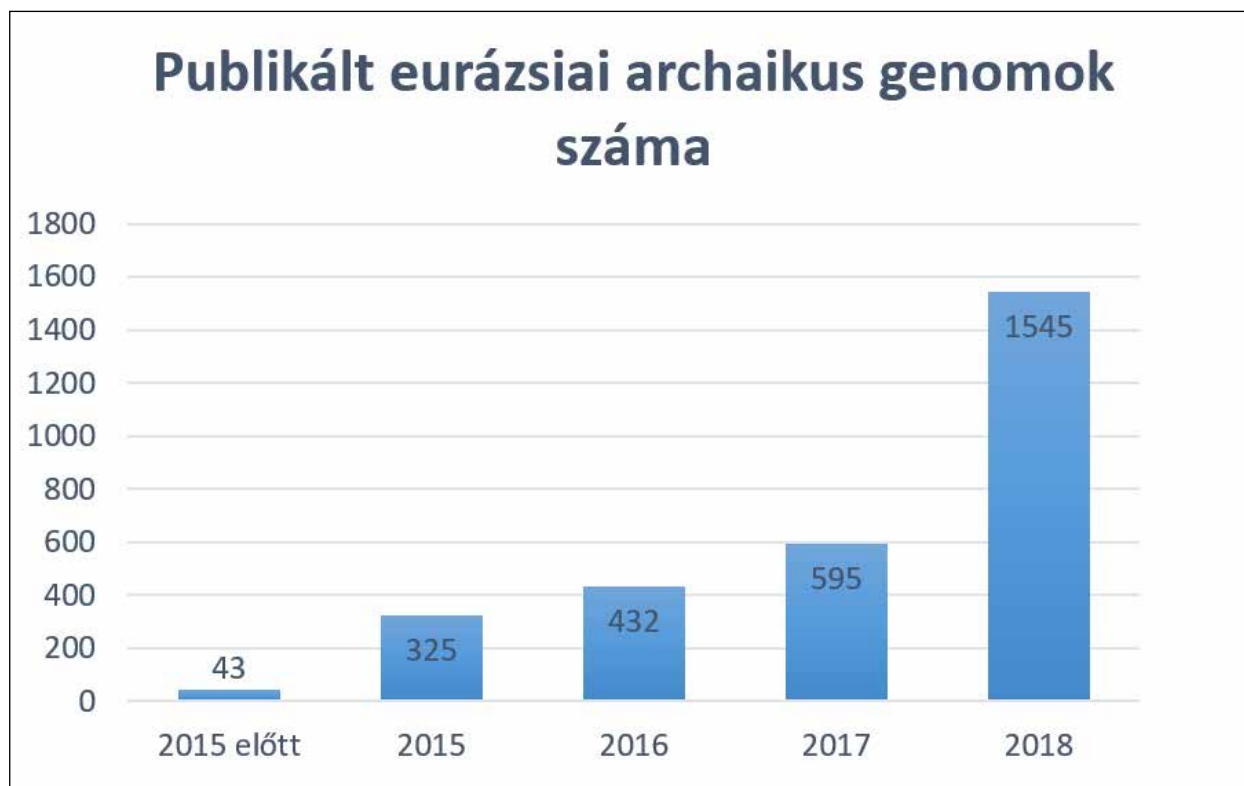
A régészeti genetika az elmúlt évtizedben rohamosan fejlődő tudományterület, amely napjainkban egyre több régészeti kutatási programban szerepet kap. A 2000-es évek archeogenetikai kutatásaiban az anyai öröklésmentű mitokondriális DNS játszott a kulcsszerepet, aminek elsődleges oka az volt, hogy állománya viszonylag könnyen és egyszerűen vizsgálható. Az anyai és apai (Y kromoszómális) leszármazási vonalak törzsfákba rendezettek, segítségükkel filogenetikai és filogeográfiai elemzéseket végezhetünk. Mivel a testi kromoszómákkal (autoszómákkal) ellentétben vizsgált szakaszaik nem rekombinálódnak, így az évezredek alatt felhalmozódott mutációkat nyomon tudjuk követni. Vannak olyan Y kromoszómális és mitokondriális vonalak, amelyek a régmúltba vezetnek, megőrzik egy-egy felmenő karakterisztikus genetikai történetét. Azonban ezekkel a markerekkel a vizsgált egyén csupán

két őséről nyerhetünk információt (1. ábra), ezért nagy mintaszámokra van ahhoz szükség, hogy ezen adatokkal populációkat jellemezhessünk, és azok közötti genetikai kapcsolatot vagy távolságot határozhatunk meg.

A 2010-es évek közepére elért technikai újítások révén napjainkra már a nagy mintaszámú teljes genom szintű, újgenerációs szekvenálást (NGS) használó vizsgálatokra helyeződött a hangsúly. A sejtmagi autoszómák az ivarsejtek kialakulása során rekombinálódnak, így apai és anyai génállomány keverten kerül át az utódokba. Az autoszómák vizsgálata sokkal alkalmasabb csoportok, populációk keveredésének a vizsgálatára, keveredési arányok és időpontok meghatározására. A „teljes genom” adatok többsége a testi kromoszómák elszórt helyeiről válogatott, közel 1,2 millió nukleotid variáns (SNP) leolvasására kifejlesztett módszerrel

1. ábra. Anyai (mitokondriális, rózsaszínnel) és apai (Y kromoszómális, kézzel jelölt) leszármazási vonalak
Készült a <https://genographic.nationalgeographic.com> forrás alapján

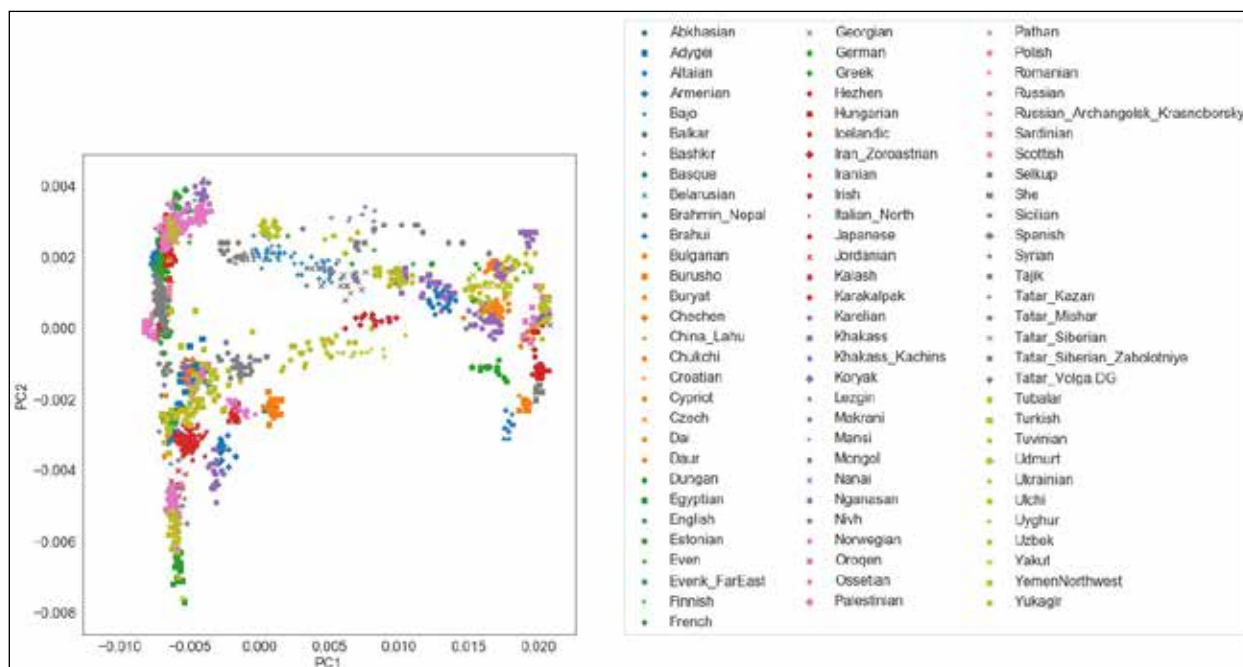
2. ábra. Az archeogenomikai eredmények bővülésének üteme a 2010-es években (Veeramah 2018 nyomán)

alapul, amely az emberi genom számunkra érdekes (genetikai eredetről árulkodó) szakaszainak hibridizációs befogását majd dúsítását és szekvenálását jelentő eljárás. Az adatok kisebb része származik csak a költségesebb és a minta DNS megtartásának, szennyezettségének jobban kiszolgáltató teljes genom szekvenálásából, azaz a sejtmagi DNS állomány három milliárd bázispárjának véletlenszerű leolvasásából. Az így kinyert adathalmaz használhatósága nem minden esetben jobb, mint az 1,2 millió SNP dúsításával előállított eredményé. Ugyanis igen fontos tényező egy-egy eredmény értékelésénél, hogy a genomot hányszor fedik le a rövid leolvasott és informatikai eszközökkel vissza-illesztett szakaszok. Egy 0,1–1-szer lefedett teljes genom szekvenciasor sokszor kevesebb információ tartalommal bír, mint egy 3–10-szer lefedett 600–800 ezer SNP-t tartalmazó genotípus.

Az archeogenomika vagy paleogenomika kezdetben a *Homo Sapiens* evolúciójára, majd az őskori nagyobb népességtörténeti kérdésekre fókuszált. Ezek a kutatások eddig térben és időben is nagy léptékű mintasorozatokkal dolgoztak, így igen kevés volt az esettanulmány, a teljes genom szinten fel-

dolgozott temető. A népvándorláskor populációgenetikai kutatása csupán az elmúlt pár évben kezdett kibontakozni, ahogy az őskor genetikai történetének felvázolása után a kutatók időben egyre fiatalabb időszakok felé fordultak. Ugyan a hazai mitokondriális DNS adatsorok egyre bővülnek az avar korból és a honfoglalás korából (Csósz et al. 2016; Csáky et al. 2019; Neparáczi et al. 2018), teljes genom szintű vizsgálatok közül csupán egy tanulmány foglalkozik eddig a népvándorláskori Kárpát-medencével (Amorim et al. 2018). A korszak nagyobb eurázsiai paleogenetikai összefüggéseit 2018-ban vázolták fel először Damgaard és munkatársai (Damgaard et al. 2018), még igen sok történeti és régészeti kérdést megválaszoltalanul hagyva.

A tudományterület fejlődését a társtudományok művelői egyrészt reményteljes várakozással, másrészt szkepticizmussal vegyes csalódással követik. A régészeti kutatás számára gyakori probléma a kapott genetikai adatok értelmezése. Az archaikus genetikai adatok régészeti és történeti értékelhetősége és jelentősége igen változó, sokszor egy-egy kutatás kezdetén előre meg nem jósolható. Az eredmények gyakorlati haszna a régészet számára függ

3. ábra. Mai emberek közel 600 000 autoszomális SNP adata alapján készült főkomponens analízis (PCA), amelyen egy adatpont egy humán genomot (genotípust) jelent. Az egyes emberek leginkább népek és élőhelyük szerint csoportosulnak, de megfigyelhető nyelvcsaládok mentén összekapcsolódó csoportok is. Az első főkomponens (PC1) mentén Ny–K irányban szóródnak a népcsoportok, a PC2 mentén pedig Eurázsia Északi és Déli területeiről jelennek meg a vizsgálatba bevont emberek genotípusa

a genetikai vizsgálat típusától és a vizsgált korszak és népesség biológiai kapcsolatrendszerétől is.

Ahhoz, hogy a régész kollégák saját kutatásuk számára is használható adatokhoz jussanak, már a mintavételi stratégia kidolgozásában érdemes együttműködni. Mivel a csontanyag megtartási állapota, a feldolgozást végző laboratórium technológiai háttere és a legtöbbször korlátozott anyagi lehetőségek miatt a vizsgálati metódus és annak reprezentációs szintje nagyon változatos lehet, úgy a kimeneti adatokban is nagyfokú szóródás lehet. Ezért – ahogyan erre a mintavételi protokoll is kötelez – már a mintagyűjtés előtt érdemes a vizsgálati metódusokat, a kimeneti adatok értékelhetőségét egyeztetni. A vizsgálat típusának megválasztásánál az adott régészeti, történeti kutatási kérdéseket kell mérlegelni. Míg az igazságügyi genetikából kölcsönzött klasszikus módszerek alkalmasak rokonsági viszonyok feltárására, az NGS szekvenálás viszont napjainkra elengedhetetlen feltétele lett a népességtörténeti vizsgálatoknak.

Gyakori és sokszor értetlenséggel kísért jelenség, amikor az adott minta a nemzetközi kutatás egy adataként bukkan fel, illetve a vizsgálatok egy, vagy akár nagyobb részét is külföldi laborok és szakem-

berek végzik. Ez egy világtrend, amiben a legfontosabb, hogy az együttműködés tartalmi elemei a felek számára számon kérhető – írásbeli megállapodással megerősített –, illetve tudományosan és etikailag is arányos legyen. A hazai technológiai lehetőségek (és az eddigiekben elnyert források) nem teszik lehetővé például a teljes genom-jellegű vizsgálatok – tömeges és ár/kapott adat szempontjából értelmes kivitelezését. Ezt ezért kutatási megállapodások keretében nagy referenciával bíró nemzetközi laborok, illetve az utóbbi időben tervezetten külső szolgáltatók végzik. Az elvégzett vizsgálatok mennyisége és a kapott adatok és azok felhasználhatósága közötti eltérés egyik oka a rendelkezésre álló bioinformatikai-biostatistikai humán erőforrás szűkösség. Mindezek miatt a nemzetközi kutatási keretekben történő kutatásoknak és adatértékelésnek jelenleg nincsen igazán alternatívája.

Az archaikus referencia adatsorok folyamatosan bővülnek, így az eredmények összehasonlításokon alapuló értékelhetősége is egyre jobb és több lehetőséget nyújt. A bronzkor folyamán a Kárpát-medence lakosságának genetikai összetétele a maihoz hasonlatossá vált, ezután újabb Európán belüli népmozgásokat elkülöníteni már csak

a teljes genomok alapos statisztikai összehasonlító vizsgálatával lehetséges. Az első archeogenomikai tanulmányok egymástól igen nagy távolságra élt embereket gyűjtöttek csoportokba kulturális hagyatékek alapján (Damgaard et al. 2018). Több mint kétséges, hogy ők valóban egy-egy közösséghez tartoztak volna. A populációgenetika a megfigyelt változatosságot az adatokhoz illeszkedő legegyszerűbb modellek segítségével próbálja értelmezni, melyek sokszor igen távol állnak a régészettudomány részletesen kidolgozott jelentéstartalommal bíró kategóriáitól (példa erre a migrációk különböző típusai). A lecsupaszított modellekkel és magyarázatokkal jellemezhető vázlatos „genomikai történetírást” reményeink szerint kiegészítik majd kisebb léptékkel és nagyobb részletességgel megvalósuló kutatási programok, melyek interdiszciplináris keretben releváns információt adhatnak közösségeken belüli szociális és rokonsági viszonyokról is. Ilyen a 2020-ban Walter Pohl (ÖAW) vezetésével, laboratóriumunk közreműködésével

vel induló hat éves ERC Synergy „HistoGenes 856453” program is, amely a Kárpát-medence 5–9. századát veszi fókuszba. A Magyarországon Vida Tivadar és az ELTE Régészettudományi Intézete koordinálása alatt folyó multidiszciplináris kutatás nemcsak léptékében egyedi, de kérdésfeltevésében is újszerű. Kiindulópontként az egyén biológiai állapotát (DNS, biológiai nem, életkor, egészség, étrend) és társadalmi helyzetét szeretné megismerni. A következő szinten meghatározhatóvá válik majd az egyének alkotta kisebb közösségek szerveződése és ezek régészetileg vizsgálható kulturális és társadalmi megjelenése. A kutatásokat térben kiterjesztve a közösségek kapcsolatairól vonhatók le következtetések, míg az időbeli távlat terveink szerint a hosszú távú multidiszciplináris népességtörténeti elemzést is lehetővé teszi a történeti kutatások bevonásával. Az ilyen jellegű részletes és integratív elemzések reményeink szerint példa értékűen összekapcsolják majd a régészet és az archeogenetika eredményeit.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ez a tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja és az Információs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-

19-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

IRODALOM

- Amorim, C. et al.: Understanding 6th-Century Barbarian Social Organization and Migration through Paleogenomics.” *Nature Communications* 9 (2018 January): 3547.
- Csáky, V. et al.: Genetic Insights into the Social Organisation of the Avar Period Elite in the 7th Century AD Carpathian Basin.” *BioRxiv* 2019. <https://doi.org/https://doi.org/10.1101/415760>.
- Csósz, A. et al: Maternal Genetic Ancestry and Legacy of 10th Century AD Hungarians. *Scientific Reports* (2016) 6: 33446. <https://doi.org/10.1038/srep33446>.
- Damgaard, P. et al.: 137 Ancient Human Genomes from across the Eurasian Steppes. *Nature* (2018) 557: 369–374. <https://doi.org/10.1038/s41586-018-0094-2>.
- Neparáczi, E. et al.: Mitogenomic Data Indicate Admixture Components of Central-Inner Asian and Srubnaya Origin in the Conquering Hungarians. Edited by David Caramelli. *PLOS ONE* 13 (10) (2018): e0205920. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0205920>.
- Veeramah, Krishna R.: The Importance of Fine-Scale Studies for Integrating Paleogenomics and Archaeology. *Current Opinion in Genetics & Development* 53 (2018. December): 83–89. <https://doi.org/10.1016/J.GDE.2018.07.007>.

AZ AVAR KORI ELIT EREDETÉNEK ÉS ROKONI SZERVEZŐDÉSÉNEK PALEOGENETIKAI VIZSGÁLATA

CSÁKY VERONIKA – GERBER DÁNIEL – KONCZ ISTVÁN – CSIKY GERGELY – SZEIFERT BEA – EGYED BALÁZS – PAMJAV HOROLMA – MENDE BALÁZS GUSZTÁV – SZÉCSÉNYI-NAGY ANNA – VIDA TIVADAR

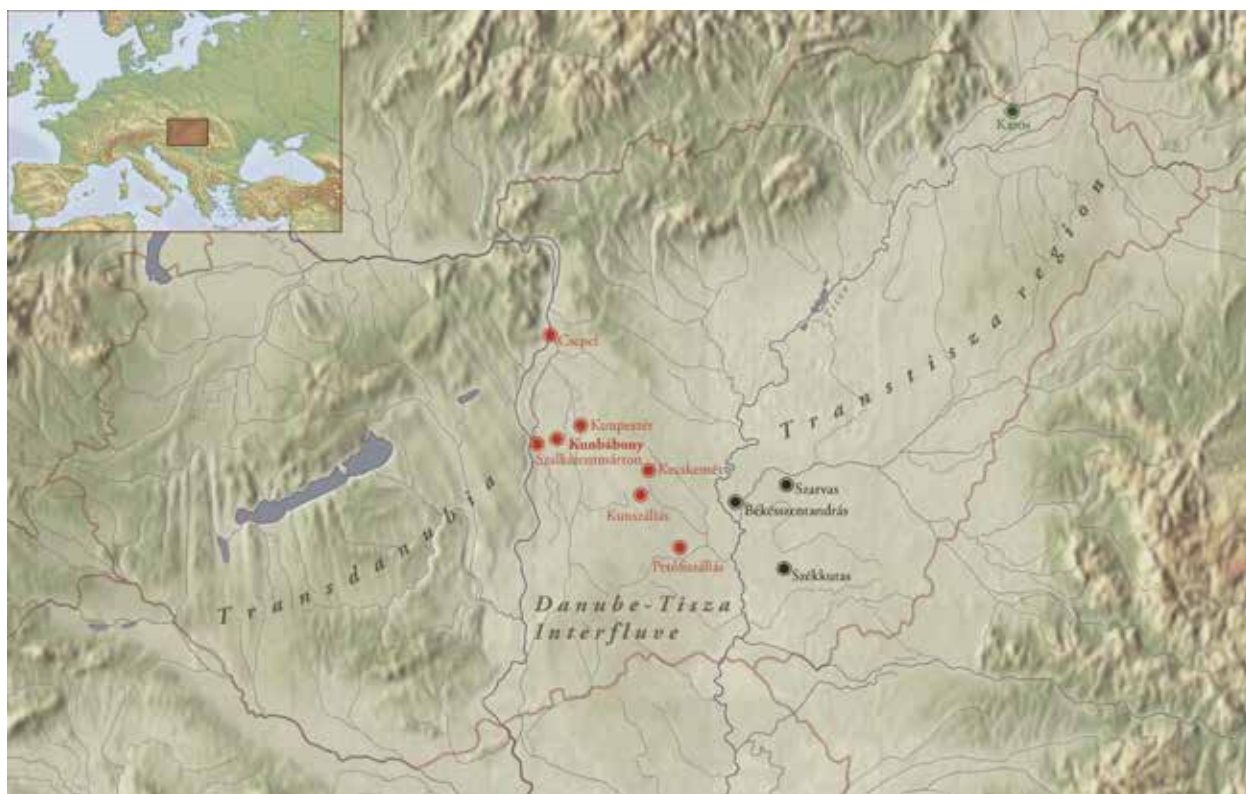
A Kárpát-medence a történelem során számos vándorló törzsnek biztosított kiváló lehetőséget a megtelepedésre, akik hosszabb-rövidebb ideig éltek ezen a tájon. Kr. u. 568 után befejeződött az avarok honfoglalása, majd a Dunántúl, Duna-Tisza köze és a Tiszántúl egyesítésével létrehozták az Avar Kaganátust, ami fontos közép-európai politikai hatalmat képviselt egészen a 9. századig.

Bár az avarok bizonyos csoportjainak ázsiai eredetét valló elméletek már a 18. században megjelentek, őshazájuk konkrét földrajzi elhelyezkedése és etnikai összetételük a mai napig vitatott.

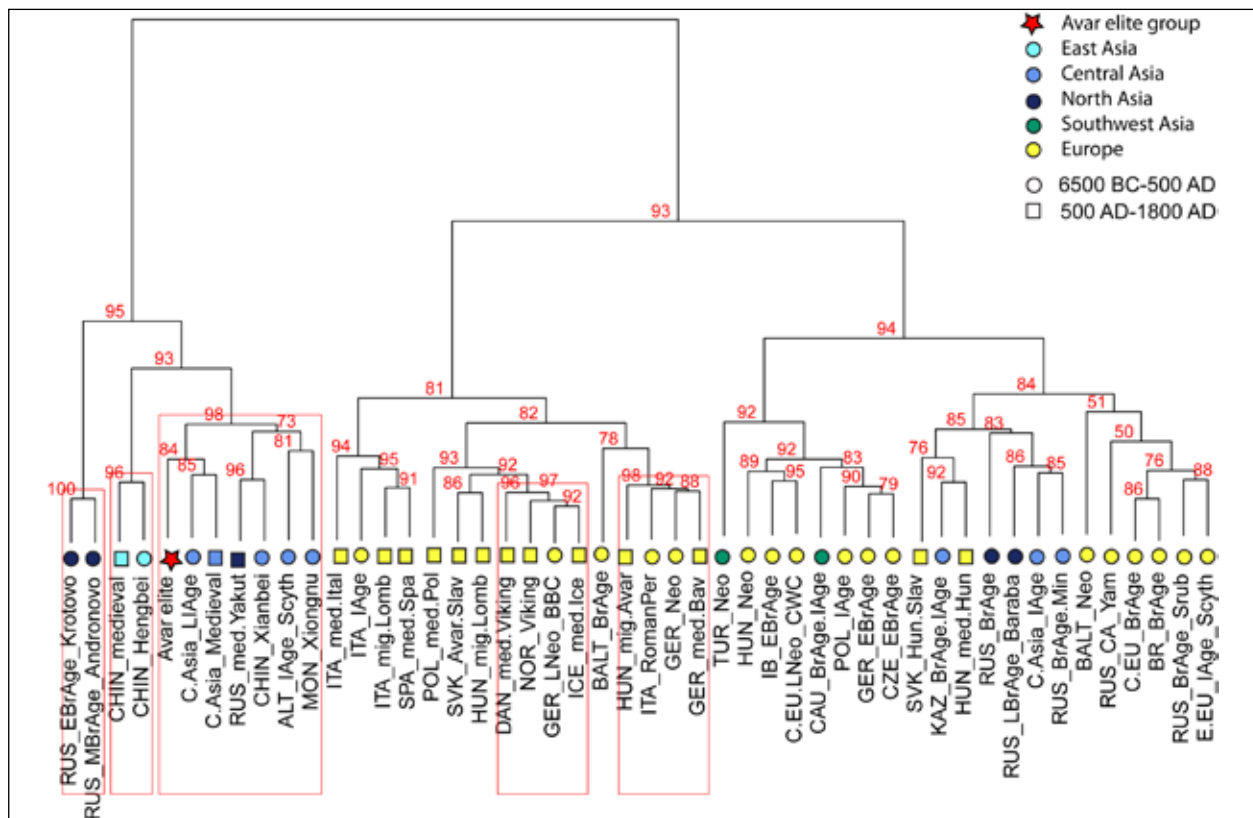
A Kárpát-medencei közel két és fél évszázadig tartó avar korszakból mintegy 100 000 sír került feltárássra, ezek többsége alapvetően európai antropoló-

giai jellegeket mutat, míg ázsiai–mongoloid típusú koponyák főként a korai időszakból (Kr. u. 6–7. sz.) kerültek elő. Az Avar Kaganátus jellemzően heterogén összetételű népessége mellett a Duna-Tisza között találunk egy régészetileg és antropológiailag is meglehetősen homogén csoportot a 7. században. Kutatásunk fő célja ezen szűk, katonai és vélhetőleg politikai elit genetikai vizsgálata volt.

Összesen 26 avar kori egyén genetikai analízisére került sor, amelyek 10 különböző temetőből kerültek elő (1. ábra). Ezek közül a temetők közül hét a Duna-Tisza között helyezkedik el, ahonnan a legfelső elitbe tartozók sírjai származnak. Közülük, az ún. 'Kunbábony körből' nyolc személyt vontunk be a kutatásba.

1. ábra. A vizsgált avar kori elit népesség lelőhelyei. A pirossal jelöltek a 'kunbábonyi csoportot' képviselik (7. század), a feketével jelölt temetők pedig másodlagos hatalmi központok lehettek a Tiszántúlon (7–8. század)

2. ábra. Ward Clustering. Az ázsiai és európai archaikus populációk teljesen elkülönülnek, a vizsgált avar kori elit népesség pedig a közép-kelet ázsiai populációkkal csoportosul

Ásatag DNS kinyerése három minta kivételével (akiknél a koponya nem/vagy töredezett állapotban maradt fenn) sziklacsontból (*Pars petrosa*) történt, amit a DNS-könyvtár készítése követett. A teljes mitokondriális genom szekvenciáját (az egyed haplotípusát) ún. hibridizációs befogás (*capture*) módszerrel, majd az itt „kifogott” rövid fragmensek NGS szekvenálásával térképeztük fel, az Y haplocsoportot pedig az Y-SNP *capture* valamint teljes genom shotgun szekvenálásából származó SNP adatok, illetőleg Y-STR adatok elemzésével határoztuk meg.

Az anyai vonalak (mitokondriális haplotípusok, $n=25$) 21 eurázsiai haplocsoportba sorolhatók (H5a2, H8a1, J1b1a1, T1a1, T1a1b, U5a1, U5b1b, C4a1a4, C4a1a4a, C4b6, D4i2, D4j, D4j12, D4j5a, D5b1, F1b1b, F1b1f, M7c1b2b, R2, Y1a1, Z1a1); a típusok 69,5%-át az ázsiai vonalak teszik ki.

Mivel ezen ázsiai anyai leszármazási vonalak dominanciája az avarok Kárpát-medencei honfoglalását követően 3–5 generáció után is fennmaradt (a temetők többsége a 7. század közepére keltezhető), feltételezhető, hogy az avarok inkább családi szerveződésben, és nem csak katonai alakulatonként vándoroltak.

A mitokondriális vonalakkal szemben az Y-haplocsoportok meglehetősen homogén képet mutatnak: a 17 férfi egyénből 14 minta az N-Tat (N1a1-M46) haplocsoportba tartozik – ezek mind a Duna-Tisza közéről származnak, a Q1a, Q1b és R1a haplocsoportot pedig egy-egy minta képviseli a Tizántúlról. Négy illetve kilenc minta, többségük az ún. „kunbábonyi csoportból”, azonos haplotípusba tartozik az N-Tat haplocsoporton belül (haplotípus I – Kunpeszér, II – Csepel, Kunbábony, Petőfiszállás, Kecskemét és Kunszállás), ami apai ágú rokoni kapcsolatokra utal a vizsgált egyének között. Ezen felül a kunszállási temető hat sírja között anyai ágon további rokoni kapcsolatok feltételezhetőek (azonos mitokondriális haplotípusok két C4a1a4, két F1b1f és két T1a1 típusú egyén között).

Populációgenetikai és filogenetikai analíziseink eredményei azt mutatják, hogy a vizsgált avar kori elit úgy apai, mint anyai vonalainak nagy százaléka kelet-közép ázsiai eredetű (ld. pl. az archaikus populációk haplocsoport frekvenciáin alapuló Ward Clustering fát, 2. ábra).

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Jelen kutatás a NKFIH-OTKA NN 113157 projekt és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával jött létre. Köszönjük a Szilágyi Family Foundation támogatását. Továbbá köszönet illeti a mintagyűjtésben, antropológiai elemzésben nyújtott segítségért Pap Ildikót és Kustár Ágneszt (Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest), valamint a szarvasi Tessedik Sámuel Múzeum és a kecskeméti Katona József Múzeum dolgozóit.

IRODALOM

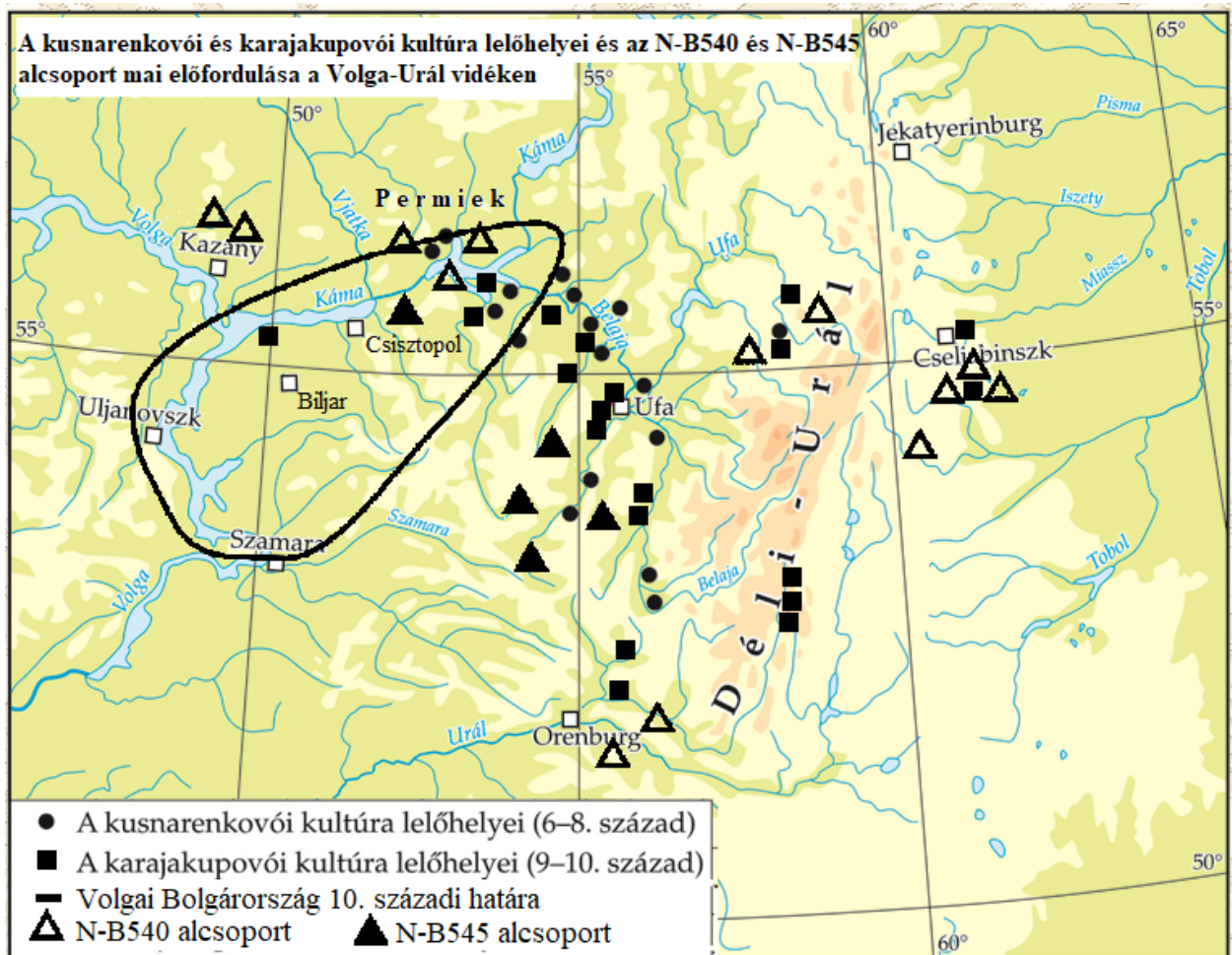
- Csáky, V. et al.: Genetic insights into the social organisation of the Avar period elite in the 7th century AD Carpathian Basin. *bioRxiv* 2019. doi:<https://doi.org/10.1101/415760>
- Bálint, Cs.: *Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert.* Wien–Köln 1988.
- Csikó, G.: *Avar-age Polearms and Edged Weapons. Classification, Typology, Chronology and Technology.* East-Central Europe in the Middle Ages, 450–1450. 34. Leiden–Boston 2015.
- Pohl, W.: *The Avars. A Steppe Empire in Central Europe, 567–822.* Ithaca–London 2018.
- Balinova, N. et al.: Y-chromosomal analysis of clan structure of Kalmyks, the only European Mongol people, and their relationship to Oirat-Mongols of Inner Asia. *European Journal of Human Genetics* 1 (2019). doi:10.1038/s41431-019-0399-0
- Ilumäe, A.-M. et al.: Human Y Chromosome Haplogroup N: A Non-trivial Time-Resolved Phylogeography that Cuts across Language Families. *American Journal of Human Genetics* 99 (2016)163–173.
- Yunusbayev, B. et al.: The genetic legacy of the expansion of Turkic-speaking nomads across Eurasia. *PLOS Genetics* 11 (2015) e1005068
- Haak, W. et al.: Massive migration from the steppe was a source for Indo-European languages in Europe. *Nature* 522 (2015) 207–211.
- Meyer, M. – Kircher, M.: Illumina sequencing library preparation for highly multiplexed target capture and sequencing. *Cold Spring Harbor Protocols* (2010) doi:10.1101/pdb.prot5448

AZ APAI VONALÚ N HAPLOCSOPORT SZEREPE A MAI BASKÍROK, TATÁROK ÉS MAGYAROK GENETIKAI KAPCSOLATRENDSZERÉBEN

NÉMETH ENDRE – FEHÉR TIBOR

Tanulmányunkban egy 2019-ben publikált nemzetközi kutatás eredményeit mutatjuk be, amely speciális genetikai kapcsolatokat tárt fel az apai vonalú N haplocsoporton belül a mai magyar, baskír és tatár népesség között. A tanulmányban két, nagyjából 2700–2800 évvel ezelőtt élt ősapát azonosítottak, akiknek leszármazottait kizárólag a mai baskírok, tatárok és magyarok között találták meg a cikk szerzői. A két ősapa közül az egyik egy

Euráziában meglehetősen ritka, de a mai obi-ugorok között viszonylag gyakori alcsoporthoz, az N-B540-hez tartozik. Az N haplocsoporton belül egy harmadik alcsoport gyakorlatilag hiányzik Európából, de a honfoglalók között kimutatható, és Európában egyedül Északnyugat-Baskíriában, ott is csak a Jenej nemzetség tagjai között található meg nagyobb arányban. A baskíriai Jenej nemzetség és a honfoglaló magyar Jenő törzs közöt-

1. kép. A kusnarenkovói és a karajakupovói régészeti kultúrák lelőhelyei és az N-B540 és az N-B545 mai előfordulása a Volga-Dél-Úrál régióban

ti esetleges kapcsolatoknak gazdag szakirodalma van. Dolgozatunkat kiegészítettük olyan embertani, történeti, régészeti és nyelvészeti eredményekkel, amelyek segítségével történelmi kontextusba helyeztük populációgenetikai észrevételeinket. Az eredmények szintézise alapján valószínű, hogy a honfoglaló magyarok egy részének ősei Észak-

nyugat-Baskíriából és esetleg a szomszédos Kelet-Tatársztán határterületéről indultak nyugat felé. Véleményünk szerint több magyar maradhatott a Volga–Urál vidéken, mint azt korábban gondolták a kutatók, és valószínű, hogy a honfoglaló magyar törzsszövetségben onogur-bolgár csoportok is fontos szerepet játszottak.

IRODALOM

- Balanovska, E. et al.: Genetic portraits of seven clans of north-western Bashkirs: contribution of the Finno-Ugric genetic component to the Bashkirian genepool. *Moscow University Anthropology Bulletin* 23 (2017:3) 94–103.
- Fehér, T. et al.: Y-SNP L1034: limited genetic link between Mansi and Hungarian-speaking populations. *Mol Genet Genomics* 290(1), 377–386. <https://doi.org/10.1007/s00438-014-0925-2>
- Neparácski, E. et al.: Y-chromosome haplo groups from Hun, Avar and conquering Hungarian period nomadic people of the Carpathian Basin. *Preprint · April 2019. DOI: 10.1101/59799*
- Post, H. et al.: Y-chromosomal connection between Hungarians and geographically distant populations of the Ural Mountain region and West Siberia. *Scientific Reports* 9, 7786 (2019) doi:10.1038/s41598-019-44272-6

BETEKINTÉS AZ URÁL VIDÉKI NÉPESSÉGEK ELSŐ ÉVEZREDBELI GENETIKAI ÖSSZETÉTELÉBE

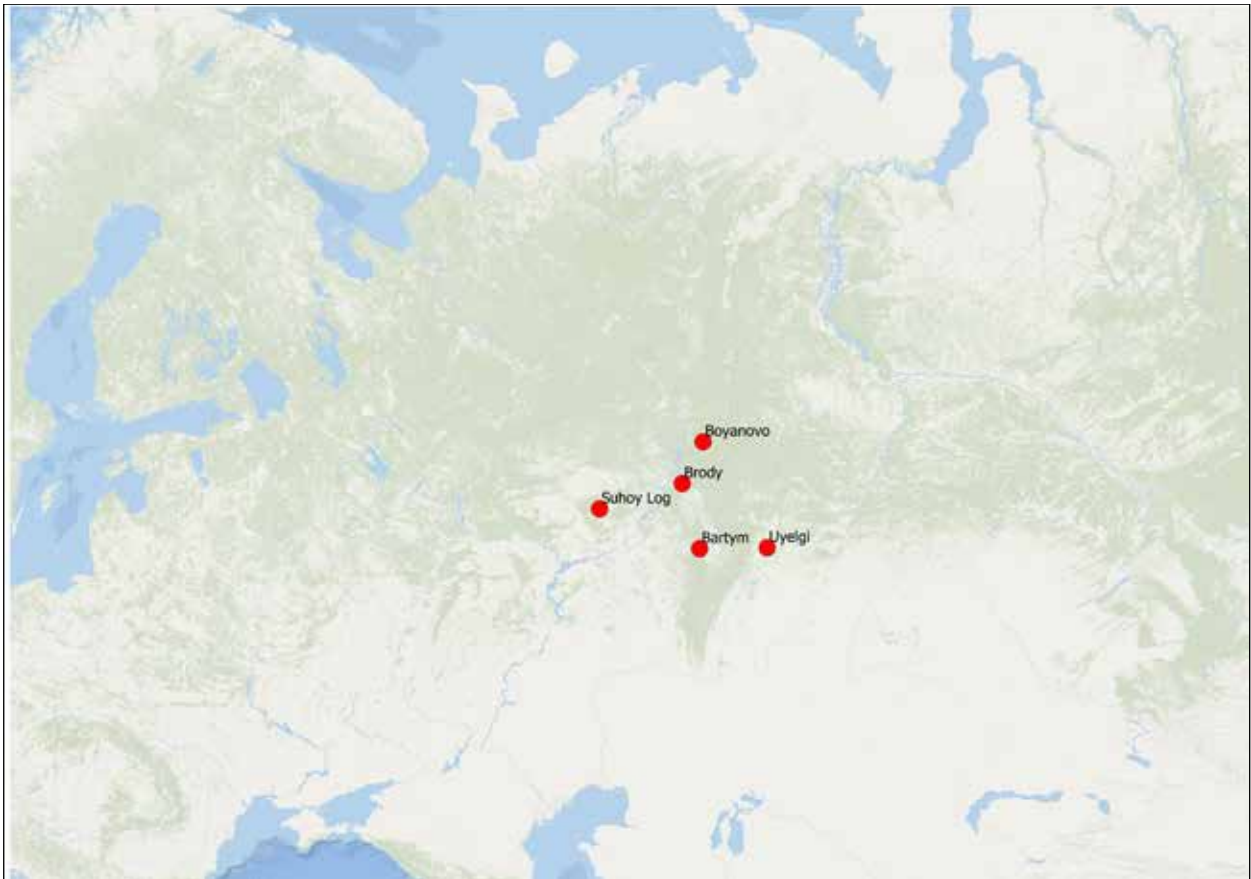
GERBER DÁNIEL – CSÁKY VERONIKA – MENDE BALÁZS GUSZTÁV – SZEIFERT BEA – EGYED BALÁZS – SZÉCSÉNYI-NAGY ANNA – TÜRK ATTILA

Az Urál hegység környéke a paleolitikum óta jelentős népmozgások színtere volt, aminek következtében az itt élő népségek genetikai heterogenitása már az első évezred hajnalán is olyan méreteket öltött, amely miatt különösen nagy kihívást jelent nyomon követni egy-egy kiválasztott népesség mozgását ebben a régióban. Az Urál nyugati és keleti előteréből származó Kr. u. 3–9. századi lelőhelyek mintavétele során elsősorban a korai magyarsághoz köthető emberi maradványok gyűjtése volt a cél, ahol a vizsgálatba vont maradványok és a honfoglaló népesség közötti genetikai kapcsolatok

feltárása mellett értékes információt nyertünk a régió genetikai diverzitásáról is.

Vizsgálatainkat az anyai öröklődésű mitokondriális DNS-sel (mtDNS) kezdtük el, ezt később kiegészítettük az apai öröklődésű Y kromoszómával, illetve ún. shallow shotgun szekvenálásból nyert autoszómális SNP-kel (sejtmagi genomban található egyponos nukleotid-polimorfizmusokkal, köznyelvben genetikai markerekkel) is.

Ujelgi (késő kuszarenkovi kultúra) lelőhely mind régészeti, mind populációgenetikai szempontból kiemelkedő. Az itt talált népesség több

1. kép. A cikkben tárgyalt Ujelgi, Bajanovo, Suhoj Log, Brody és Bartym kora középkori temetők földrajzi elhelyezkedése

időszakot is átfedő, átfogó vizsgálata zajlik. A lelőhelyen három régészeti horizontot lehet elkülöníteni, ezek közül a két korainak az mtDNS összetétele (N1a1a1a1a, H40b, C4a1a6) és filogenetikai kapcsolatai egyértelmű párhuzamokat mutatnak a honfoglaló magyarokkal, közvetlen leszármazás azonban itt nem figyelhető meg. A kései horizont esetén ezek a kapcsolatok fel erősödnek, emellett egy összetételbeli változás is megfigyelhető az anyai vonalakban (új haplocsoportok: U5b2a1a1, U5a1a1, U4d2, A, A12a, C4a2a1), utóbbit erősíti az ebben a kései korszakban megjelenő új, régészeti leletanyagban kimutatható, feltehetően keleti hatás.

Az Y kromoszóma precíz vizsgálata méretéből adódóan manapság is technikai korlátokba ütközik. Ennek ellenére információértéke jelentősebb lehet az mtDNS-nél, pl. számos esetben igazolták az apai vonalak kultúrával vagy nyelvekkel való szorosabb kapcsolatát (Haak et al. 2015, Olalde et al. 2018, Post et al. 2019). Ujelgi esetén az mtDNS-nél sokkal homogénebb Y kromoszóma összetételről (N1a1, G2a, J2) beszélhetünk. Az igazságügyi genetikában használt Y-STR (Short Tandem Repeat, rövid tandem ismétlődés) mintázat alapján az N1a1-M46 haplocsoportba sorolt vonalak a vizsgált populáció (összesen 20 minta, ebből 16 férfi) több, mint 87%-át teszik ki. SNP markerek segítségével elért részletesebb felbontás alapján ezen vonalak gyakoriak számos uráli népességben (finnek, észtek, marik, nyenyecék, számik, karjalaiak), továbbá előfordulnak számos más eltérő történeti háttérű, de földrajzi közelségben levő népességben is (pl. lettek, litvánok, oroszok, baskírok, stb.) (Ilumäe et al. 2016). A honfoglaló magyarok között is kimutatták ennek a haplocsoportnak a jelenlétét, amelyet egyúttal uráli nyelvekkel is kapcsolatba hoztak, ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy az ismert honfoglaló apai vonalaknak ez a csoport mindössze ~10%-át teszi ki. Ujelgi esetében az apai vonalak strukturáltsága nem tükrözi vissza az mtDNS-nél tapasztaltakat, ez alapján a kései horizontban megfigyelhető új elemek vagy ugyanazon apai vonalakkal rendelkeztek, mint a koraiak, vagy

kizárólag “női bevándorlókról” (exogámia) beszélünk.

A nyevolinoi (Brodi, Bartim, Szuhoj Log temetők) és a déli lomovatovói (Bajanovo temető) kultúrák különböző lelőhelyeiről származó csontmaradványok elemzésekor szintén jelentős mtDNS heterogenitásra bukkantunk, már a legkorábbi sírok esetén is akár több ezer km-ről, teljesen eltérő környezetből eredeztethető vonalakat tártunk fel. Ez a jelenség Ujelgihez hasonlóan különböző kultúráknál és lelőhelyeknél szintén megfigyelhető volt a régióban, a vizsgálatokat azonban a rossz DNS megtartás miatt még Ujelginél is korlátozottabban tudtuk elvégezni. Az anyai vonalak összetétele a nagy változatosság (U2, U3, U4, T1, T2, H1, A, D, R, Z) ellenére egyértelműen nyugat-eurázsiai képet mutat. Apai vonalak tekintetében a korlátozott eredmények ellenére megfigyelhető egy heterogénebb és Ujelginél nyugatabbra vezető összetétel (R1b, J2, I2, (G2a?), N1a1).

Az autoszómális SNP-k vizsgálata jelenleg is zajlik, ezek kiértékelése és a kapott eredmények interpretációja azonban az uniparentális (mtDNS és Y kromoszóma) genetikai elemeknél sokkal összetettebb. Előzetes (genomi PCA – főkomponens analízis) eredményeink alapján azonban elmondható, hogy Ujelgi lelőhely sokkal keletibb genetikai képet mutat a többihez képest, amely összhangban van az uniparentális markerekkel is. Sajnos az Urál nyugati előterében található kora középkori lelőhelyek csontmintáinak DNS megtartása rendkívül rossz, emiatt legfeljebb durva becsléseket adhatunk ezeknek a populációknak a történetéről. Szerencsére ezzel szemben Ujelgi lelőhely alkalmasnak bizonyult a későbbi, sokkal részletesebb vizsgálatokhoz.

Összességében elmondható, hogy a vizsgált régió rendkívül változatos története a genetikai eredményeken is meglátszik, ugyanakkor a nagyfokú kevertség miatt sokkal körültekintőbben kell kezelni a rendelkezésre álló adatokat. Vizsgálataink jelenleg is zajlanak, remélhetőleg a mintaszám növelésével és a technológia fejlődésével árnyaltabb képet kaphatunk az Urál térségében végbement kora középkori népmozgásokról.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Jelen tanulmány a Russian Foundation for Basic Research pénzügyi támogatásával jött létre a 18-59-23002 és a 19-59-23006 számú projektek keretein belül. A kutatás jelenleg az Árpád-ház Program IV.2. keretei között zajlik, melyet a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogat.

IRODALOM

- Post, H. et al.: Y chromosomal connection between Hungarians and geographically distant populations of the Ural Mountain region and West Siberia. *Scientific Reports* 2019, DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-019-44272-6>
- Neparácski, E. et al.: Y chromosome haplogroups from Hun, Avar and conquering Hungarian period nomadic people of the Carpathian Basin. *BioRxiv* 2019, DOI: <http://dx.doi.org/10.1101/597997>.
- Narasimhan, V. M. et al.: The formation of human populations in South and Central Asia. *Science* 2019 DOI:10.1126/science.aat7487
- Barros Damgaard, de P. et al.: 137 ancient human genomes across the Eurasian steppes. *Nature* 2018 DOI:10.1038/s41586-018-0094-2
- Neparácski, E. et al.: Mitogenomic data indicate admixture components of Central-Inner Asian and Srubnaya origin in the conquering Hungarians. *PLoS One* 2018, DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0208295>
- Olalde, I.: The Beaker phenomenon and the genomic transformation of northwestern Europe. *Nature* 2018, DOI: <https://doi.org/10.1038/nature25738>
- Pilipenko, A. et al.: Maternal genetic features of the Iron Age Tagar population from Southern Siberia (1st millennium BC). *PLoS One* 2018 DOI: 10.1371/journal.pone.0204062
- Unterländer, M. et al.: Ancestry and demography and descendants of Iron Age nomads of the Eurasian Steppe. *Nature Communications* 2017 DOI: 10.1038/ncomms14615
- Ilumäe, A. M.: Human Y Chromosome Haplogroup N: A Non-Trivial Time Resolved Phylogeography that Cuts across Language Families. *American Journal of Human Genetics* 2016, DOI: 10.1016/j.ajhg.2016.05.025.

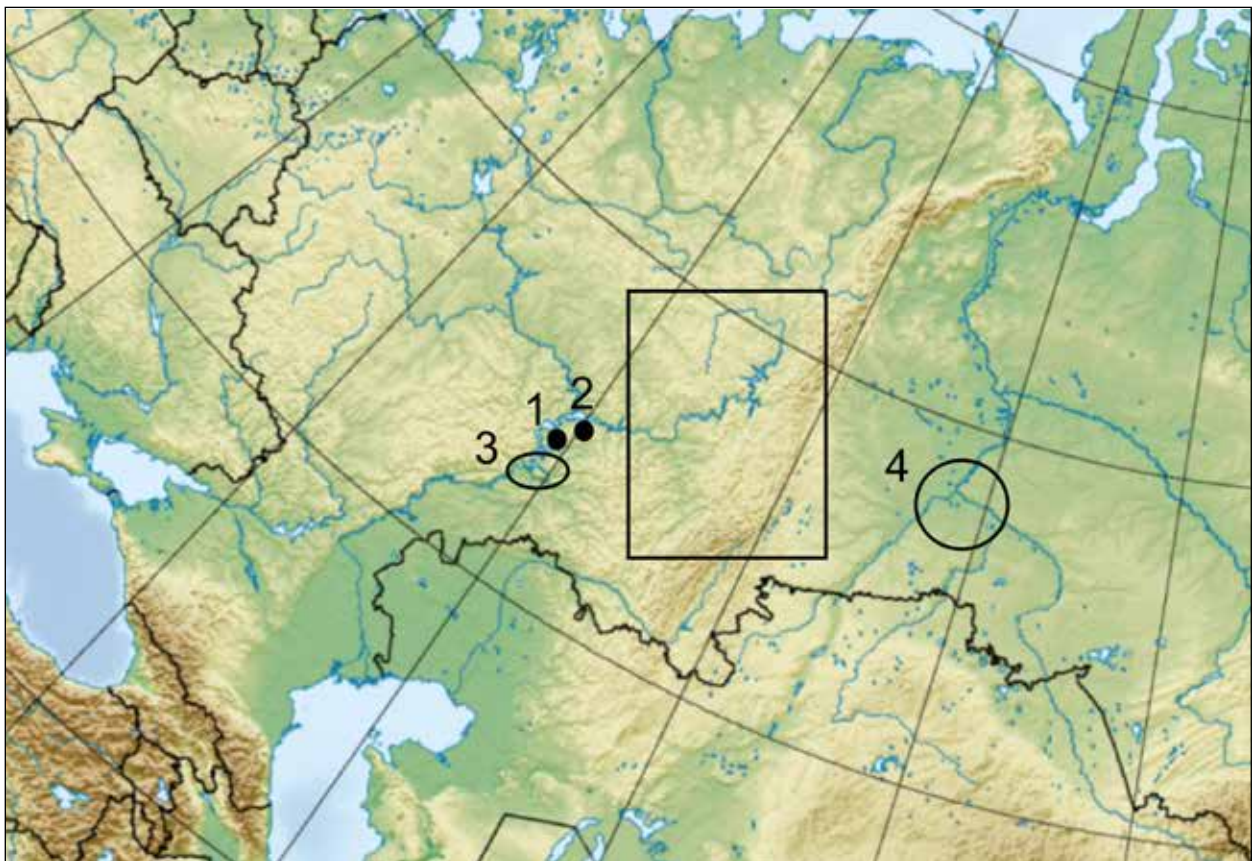
KORAI MAGYARSÁGGAL KAPCSOLATBA HOZHATÓ OROSZORSZÁGI LELŐHELYEK CSONTANYAGÁNAK ARCHEOGENETIKAI VIZSGÁLATA

SZEIFERT BEA – CSÁKY VERONIKA – GERBER DÁNIEL – EGYED BALÁZS – STÉGMÁR BALÁZS –
TÜRK ATTILA – MENDE BALÁZS GUSZTÁV – SZÉCSÉNYI-NAGY ANNA

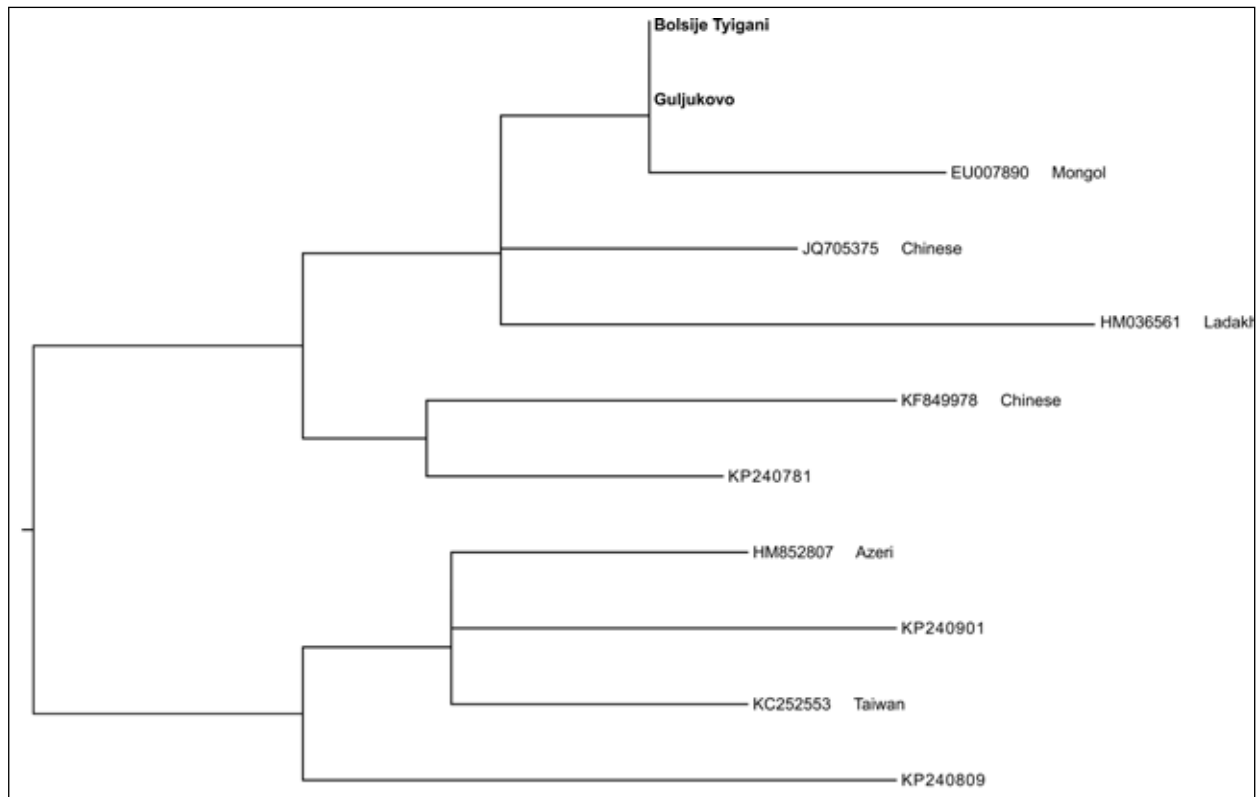
A magyarság eredete és vándorlásának útvonala tudományos pontossággal a mai napig nem tisztázott, ezért kutatása elsődleges fontosságú. Noha két főbb tudományos elmélet és azok időrendi kérdésekben eltérő alvariánsai léteznek a kérdéskörben, az utóbbi évek új régészeti eredményei a Volga-Urál térségéből való eredetet és a 9. század eleji európai feltűnést, vagyis a nemzetközileg is mainstreamnek tekinthető modellt támasztják alá. Jelenlegi tudásunk szerint ez alapján az első, magyarokkal kapcsolatba hozható régészeti kultúrák (bakal, kusnarenkovói,

karajakupovói, késő kusnarenkovói és a korai volgai bolgár temetők) nyomai a Közép- és Dél-Urál vidékéről származnak. A honfoglalók elődei erről a vidékről vándoroltak nyugat felé a Közép-Volga régión át a kelet-európai erdős sztyepp térségén át a Kárpát-medencéig.

A korai magyarok migrációjának kutatása során csoportunk a magyarság etnogenezisének és feltételezett vándorlási útvonalának tágabb térségét ill. egykori szomszédait is lefedő, az Urál-régiótól a Kárpát-medencéig terjedően a legkiemelkedőbb

1. ábra. A vizsgált populációk lelőhelyei: 1. Bolsije Tyigani, 2. Guljukovo, 3. Szamara-régió, 4. Hanti/mansi populáció, Tyumeny régió. A téglalappal jelölt területekről származó, korai magyarokhoz kapcsolható lelőhelyek vizsgálatának eredményeiről ld. jelen kötetben Gerber és mtsai. cikkét

2. ábra. Az M7c1a1 mitokondriális alhaplocsoport Neighbour-joining eljárással készült filogenetikai fája. A fán az NCBI GeneBank azonosító és (ahol ismert) a nemzetiség látható. Vastaggal szedtük az általunk vizsgált populációkból származó egyéneket. Az azonos függőleges vonalon való elhelyezkedés szekvenciális azonosságot jelent

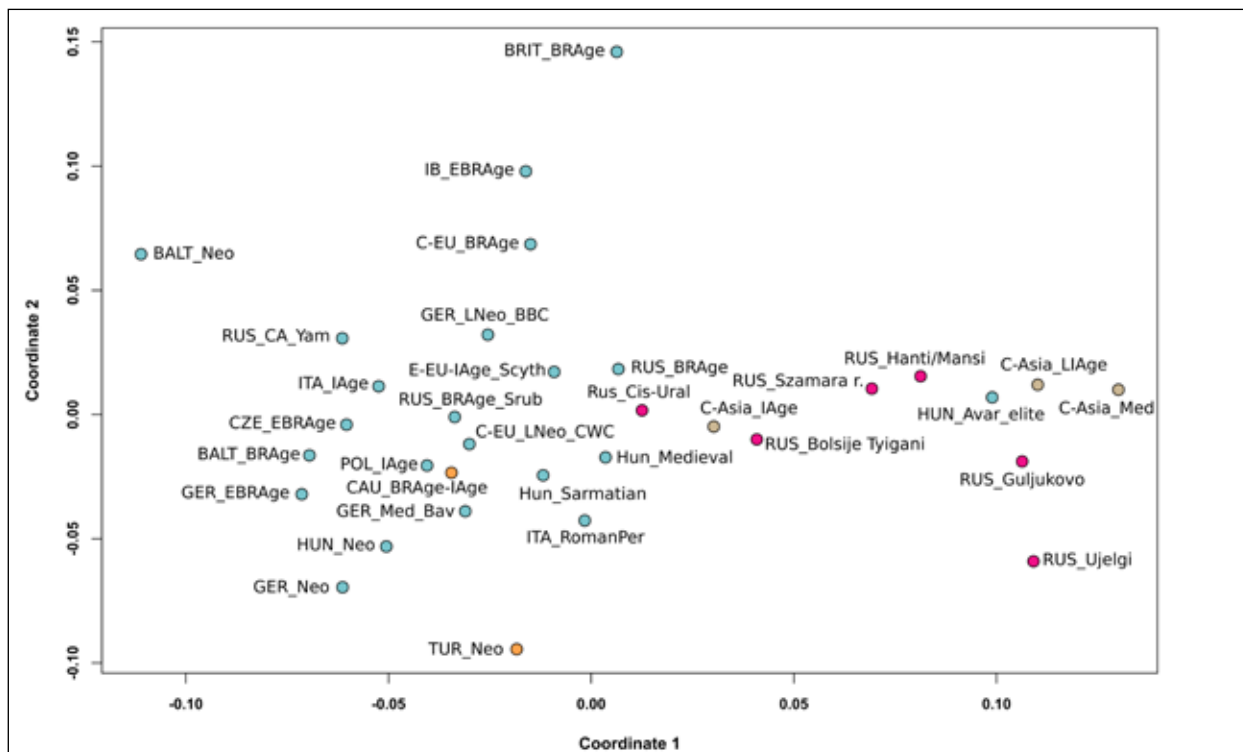
jelentőségű régészeti lelőhelyeiről származó középkori populációkat (Kr. u. 6–12. század) vizsgálja az archeogenetika eszköztárával.

Vizsgálataink a csontleletek DNS állományára irányulnak. A sejtekben kétféle DNS található: sejt-magi és mitokondriális DNS (mtDNS). Ez utóbbi minden sejtben százas vagy akár ezres nagyságrendű kópiaszámban van jelen, így történeti korú csontokból is hatékonyan kinyerhető és vizsgálható. Kizárólagos anyai öröklődése révén leszármazási vonalak vizsgálatára is alkalmas. A mtDNS bázis-sorrendje, az ún. nukleotid szekvencia adja az egyén haplotípusát. Az egyes haplotípusokat törzsfá alapján haplocsoportokba soroljunk.

Jelen munkában 13 lelőhelyről származó, összesen 66 mintát mutatunk be, melyek négy olyan populációba sorolhatóak, amik régészeti vagy földrajzi értelemben kapcsolatot mutatnak egymással és a korai magyarsággal (1. ábra). Bolsije Tyigani temetőből vizsgált minták (kuszarenkovo/karajakupovi kultúra, Kr. u. 9–10. század) régészeti leletek alapján olyan korai magyaroknak tekinthetők, akik nem vándoroltak nyugatabbi területekre. Guljukovo temető (csijaliki kultúra, Kr. u. 11–14. sz.) vizsgált

mintái a régészeti/történeti interpretáció szerint a Julianus által a Kr. u. 13. században megtalált keleti magyar néppességet reprezentálják. A szamarai Volga-könyök novinki típusú lelőhelyeiről (Novinki, Lebjaszinka, Malaja Rjazan, Mullovka, Silovka, Bruszjany) származó Kr. u. 8–9. századi minták az egykori Kazár Kaganátus határvidékére kitelepített határőr néppességet, vagyis a bolgárokat és kazárokat képviselhetik. A terület vizsgálata a földrajzi közelség és a Volga bal partján közvetlenül szomszédos uráli eredetű (feltételezett korai magyar) régészeti hagyaték miatt szintén fontos információkkal szolgálhat a magyarok vándorlásáról.

A magyar nyelv az Uráli nyelvcsalád ugor ágába tartozik, amely feltételezhetően az Urál hegység keleti oldalán, elsősorban az Urálon túl régióban alakult ki. A nyelvi kapcsolatok felvetik az esetleges biológiai kapcsolatot a két legközelebbi nyelv a nyugat-szibériai hanti és mansi népesség korai hordozóival (proto obi-ugor kultúra, Kr. u. 10–14. század), főleg annak ismeretében, hogy a korai magyarok és az obi-ugor nyelvek hordozóinak ősei a Kr. e. 1000–500 között végbement nyelvészeti kronológia szerinti elválásukat követő-

3. ábra. Archaikus populációk MDS (multidimensional scaling) plotja, amely teljes mitogén szekvenciákból számított genetikai távolságokon alapul. Kékkel az európai, sárgával a közel-keleti barnával az ázsiai, pinkkel az általunk vizsgált populációkat jelöltük. A Cis-Ural (Urál nyugati fele) és Ujelgi (Urál keleti oldala) névvel jelölt (korai magyarokkal régészeti leletek alapján kapcsolatba hozható) populációkról ld. jelen kötetben Gerber és mtsai. cikkét. (az elemzésekhez felhasznált archaikus populációkról bővebb információ: Csáky V. et al. 2019a)

en még 1000 évig (Kr. u. 6. század) feltételezhetően egymás szomszédságában éltek. Ez régészetileg is igazolhatónak látszik az Urálon túl és a dél-szibériai Baraba-sztyepp kora középkori temetőiben rendszeresen és jellegzetesen felbukkanó tajgai eredetű kerámialeletek alapján. Az általunk vizsgált korai obi-ugor leletek az öt legfontosabb, egymástól kis földrajzi távolságra fekvő lelőhelyről származnak. Elemzéseinkhez felhasználtuk a nemzetközi szakirodalomban fellelhető közel összes archaikus populáció genetikai adatait, különös figyelmet szentelve a Kárpát-medencei honfoglaló leleteknek (az elemzésekhez felhasznált archaikus populációkról bővebb információ: Csáky V. et al. 2019a).

Az anyai vonalak tekintetében minden általunk vizsgált populáció összetétele rendkívül heterogén, más-más arányban, de mindegyikben megtalálhatók kelet- és nyugat-eurázsiai elemek is. Általánosságban megállapítható, hogy kelet-nyugat irányban haladva egyre csökken a kelet-eurázsiai, és egyre nő a nyugat-eurázsiai elemek aránya.

Az egyedek szintjén vizsgálódva, a filogenetikai elemzések során (ami a vizsgált egyének mtD-

NS-ének szekvenciáján alapul) a lelőhelyeken belül és azok között is több esetben szoros kapcsolatokat detektáltunk, mely többször is identikus mtDNS szekvenciában nyilvánul meg, ami a vizsgált egyének közötti közvetlen genetikai rokonság markere. Ilyet látunk például az M7c alhaplocsoport filogenetikai fáján (2. ábra), ahol Guljukovo és Bolsije Tyigani lelőhelyről származó egyén mtDNS szekvenciája teljesen megegyezik egymással. Ugyanezt detektáltuk a T2d alhaplocsoport esetében a két lelőhely között. Az A12a alhaplocsoport több, kutatócsoportunk által vizsgált lelőhelyet is összeköt egymással és a Kárpát-medencei honfoglalókkal is. Az ősi hanti/mansi populációból és a korai magyarokkal régészeti kapcsolatba hozható populációkból vizsgált egyének között időben távolabbi korrelációra utaló anyai viszonyokat látunk. Néhány Szamara-régióból származó lelet a földrajzi közelséggel magyarázható távoli kapcsolatot mutat az általunk vizsgált többi populáció egyedeivel.

A populációk közötti genetikai távolság számításán alapuló MDS (multidimensional scaling) populációgenetikai elemzésben az általunk vizsgált populációk

ceskély távolságra vannak egymástól és a kelet- és nyugat-eurázsiai populációk között helyezkednek el, legközelebb hozzájuk a közép-ázsiai populációk állnak (3. ábra). Feltételezhetően a földrajzi közelség eredményeként a szamarai Volga-könyök térségéből vizsgált populáció a második koordinátán közel esik a többi vizsgált populációhoz, habár mitokondriális haplotípusok szintjén alig találtunk egyedi kapcsolatokat ezen és a többi vizsgált populáció között.

Az általunk vizsgált területről igen kevés teljes mitokondriális genom adat áll rendelkezésre, ezért kutatásunk nemcsak a magyarok vándorlásának megértésének fontos eleme, a nemzetközi adatbázis bővítése a nemzetközi tudományos közeg érdekét egyaránt szolgálja. A folyamatban lévő Y-kromoszóma és teljes genom analízisek eredményei további információkkal szolgálnak majd a vizsgált populációkról.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Jelen tanulmány a Russian Foundation for Basic Research pénzügyi támogatásával jött létre a 18-59-23002 és a 19-59-23006 számú projekt keretein belül. A kutatás jelenleg az Árpád-ház Program IV.2. keretein belül folyik, e tanulmányt a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatja.

Ezúton is köszönjük Sz. G. Botalov, I. V. Grudochko, Sz. R. Gazizova, A. V. Parunin (Cseljabinszk), E. M. Csnyih (Izsevszk), N. B. Krylaszova és A. M. Belavin (Perm), Sz. I. Valiulina,

A. G. Sztidikov (Kazany), D. A. Sztasenkov (Szamara), N. P. Matvejeva, A. Sz. Zelenkov (Tyumeny) munkáját, akik régészeti adatokkal szolgáltak és a mintagyűjtésben segítséget nyújtottak kutatócsoportunk számára. Köszönet illeti A. A. Hohlov (Szamara), I. R. Gazimzjanov és E. Volkova (Kazany), N. G. Brjuhova (Perm) és A. V. Szlepcova (Tyumen) kollégákat az antropológiai adatokért és az együttműködési keretszerződésekben rögzített kutatások mintavételezési lehetőségének biztosításáért.

IRODALOM

- Abondolo, D.: *The Uralic languages*. Routledge 1998.
- Csáky V. et al. Genetic insights into the social organisation of the Avar period elite in the 7th century AD Carpathian Basin 2019a. *bioRxiv*415760
- Csáky V. et al.: Eastern genetic connections of two nomadic populations in the early medieval Carpathian Basin, In: *IV International Congress of Archeology of the Eurasian Steppes "Nomadic Empires of Eurasia in Archaeological and Interdisciplinary studies"*. Eds.: Базаров, Б. В. – Крадин, Н. Н. Ulan-Ude 2019b, 175–179.
- Иванов, В. А.: *Древние угры-мадьяры в Восточной Европе*. Уфа 1999.
- Комар А. В. 2018. *История и археология древних мадьяр в эпоху миграции – A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*. Eds.: Türk, A. – Budai, D. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 11. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Budapest 2018.
- Neparáczki E. et al.: Revising mtDNA haplotypes of the ancient Hungarian conquerors with next generation sequencing. *PLoS ONE* 12(4) 2017.
- Neparáczki E. et al. Mitogenomic data indicate admixture components of Central-Inner Asian and Srubnaya origin in the conquering Hungarians. *PLoS ONE* 13(10) 2018.
- Szeifert B. et al.: Maternal genetic composition of early medieval (6th–10th centuries AD) populations lived in the Cis- and Trans-Ural and Volga-Kama Regions. In: *Материалы IV Международного Мадьярского симпозиума*. Казань–Болгар, 15–19 октября 2018 г. Главный редактор: Ситдииков, А. Г. *Археология евразийских степей* 6. Казань 2018, 202–221.
- Türk A.: Zu den osteuropäischen und byzantinischen Beziehungen der Funde des 10.–11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. In: *Die Archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie, und Methodik*. Hrsg.: Tobias B. Mainz 2012, 3–28.

HONFOGLALÁS KORI KÖZNEPI TEMETŐK ANYAI VONALAINAK JELLEMZÉSE, ARCHEOGENETIKAI MÓDSZEREKKEL

MAÁR KITTI – NEPARÁCZKI ENDRE – MARÓTI ZOLTÁN – KALMÁR TIBOR – NAGY ISTVÁN –
LATINOVICS DÓRA – KUSTÁR ÁGNES – PÁLFI GYÖRGY – RASKÓ ISTVÁN – TÖRÖK TIBOR

A régészeti leletekből kinyerhető archaikus DNS vizsgálata fényt deríthet egyének, populációk eredetére és rokoni kapcsolataira. Korábbi munkánk során elsősorban a honfoglalás kori szállási temetők genetikai kapcsolatait derítettük fel régészeti genetikai módszerekkel. A karosi és a kenézliői temetőegyüttesek nagy felbontású, teljes mitogenom analízise azt mutatta, hogy a honfoglalók anyai ágú vonalai visszavezethetők az eurázsiai sztyeppe távoli részeire: harmaduk Közép-Belső Ázsia területéről származott, kétharmaduk pedig a bronzkori Pontusi-Kaszpi sztyepp poltavka–potakovka–szrubnaja kultúrára vezethető vissza. Felvetődött a kérdés, hogy ezek az adatok milyen mértékben vonatkoztathatók a teljes honfoglaló populációra? Hogy ezt a kérdést megválaszoljuk, vizsgálatainkat kiterjesztettük a 10. századi nagyobb sírszámú falusi temetőkre, melyek a honfoglalás kori köznépet rejthetik. A kiválasztott hat falusi temető mindegyikéből 30–40 egyén anyai vonalait vizsgáltuk. A mintaválasztást elsősorban régészeti és antropológiai adatok alapján végeztük. Mivel a temetők többsége átnyúlik az Árpád korba és korábbi antropológiai vizsgálatok több temetőben lehetséges népességcserét jeleztek, ezért a korai és a későbbi sírok összehasonlításával a népességcsere kérdésre is választ remélhetünk.

A projekt jelen állása szerint csaknem az összes szekvencia adat elkészült, és most folyik az adatok filogenetikai és populációgenetikai kiértékelése, ezért az előzetes eredményeket tudjuk bemutatni.

A Sárrétudvari-Hízóföld temetőt a legnagyobb 10. századi köznépi temetőként tartják számon. A leletek alapján a 263 síros temetőbe valószínűleg a honfoglalók első nemzedéke, egy katonáskodó harcos réteg és családjuk temetkezhetett. 36 egyénből történt mintavétel.

Magyarhomorog-Kónyadomb temetőnek van egy 17 síros 10. századi része, melyet a korai honfoglaló magyarokhoz kapcsolnak és egy nagy, 523 síros 11–12. századi keresztény része. A temető mindkét részéből, összesen 41 egyén maradványából vettünk mintát.

Püspökladány-Eperjesvölgy temető 637 síros, kb. egyharmad része Árpád kor előtti temetkezés, a többit pedig a kereszténység felvétele után használták. A temető mindkét részéből, összesen 36 maradványból történt mintavétel.

Homokmégy-Székes temető a Duna-Tisza közén található, használati ideje a 10. század első harmadától a 11. század első harmadáig keltezhető. A temetőben taxonómiai jelleg alapján az európidok túlsúlya mellett kisebb arányban mongoloid rasszhoz tartozó komponensek is megjelennek. Összesen 36 maradványból történt mintavétel.

Vörs-Papkert B temetőbe a 8–9. század fordulójától a 10–11. század fordulójáig folyamatosan temetkeztek, így feldolgozása segítséget adhat a dunántúli késő avar kori népesség 9–10. századi tovább élésének vizsgálatához. A 716 feltárt sír zömében késő avar és karoling kori, de 47 személy temetkezése biztosan a honfoglalás korára keltezhető. A temető minden részéből, összesen 36 egyén maradványából történt mintavétel.

Ibrány-Esbóhalom temető Szabolcs-Szatmár-Bereg megye északnyugati részén, a rétközben található. A temető a 10–11. században volt használatban, 274 egyén maradványát találták meg. 32 maradványból történt mintavétel, a csontok megtartása nagyon gyenge volt.

A sziklacsontból kinyert archaikus DNS-ből Illumina specifikus újgenerációs szekvenáló könyvtárakat építettünk. Ezután shotgun szekvenálással megbecsültük a minták endogén DNS tartalmát,

majd a közel azonos endogén DNS tartalmú mintákat csoportosítva hibridizációval mitogenom dúsítást végeztünk, majd NGS szekvenálás után meghatároztuk az egyes egyének mitokondriális haplocsoportját. Mivel a projekt közepén vagyunk, jelenleg csak egy részleges populáció-genetikai kiértékelést tudunk bemutatni. A populációk közötti távolságot ún. „*shared haplogroup distance*” (SHD) értékkel számítottuk, amely mindkét populációban előforduló azonos haplocsoportok arányát adja meg. Mivel mindegyik legbelső haplocsoport-alág egy nem túl távoli közös ősrre vezethető vissza, ezért az azonos alcsoportok jelenléte összeköti a populációkat, mert azok csak közös származás vagy egykori keveredés által tartalmazhatnak azonos alcsoportokat. A MITOMIX algoritmus a populációk közötti egykori lehetséges keveredéseket próbálja rekonstruálni úgy, hogy az összes populációból az összes lehetséges keveredési arányok kombinációit kiszámítva megkeresi azt a 'keveréket', amely a legkisebb genetikai (SHD) távolságot adja a vizsgált teszt-populációtól.

Eredményeink arra utalnak, hogy a vizsgált köznépi temetők anyai vonalainak túlnyomó többsége európai eredetű, és csak csekély mértékben tartalmaznak ázsiai vonalakat, amelyek egyaránt származhatnak a korábbi avar népességtől vagy a honfoglalóktól. Az SHD adatok alapján a köznépi temetők a legkisebb genetikai távolságot egymástól, mai európai populációktól, valamint európai bronzkori és kőkori populációktól mutatják. A MITOMIX szintén ezeket a populációkat jelöli ki, mint potenciális forrásokat. Ez arra enged következtetni, hogy a köznépi temetők nagyobbik része korábban helyben élő népeket rejthet, csekély számú bevándorlóval.

A Magyarhomorog-Könyadomb 10. századi részén eltemetett népesség anyai vonalai markánsan elkülönülnek a temető többi részétől, és a Karos-Kenézlő temető együtteshez hasonlítanak, amit az SHD és MITOMIX elemzés is igazolt. A Homokmégy-Székes temető mintáinak egy része szintén mutat hasonlóságot az elit temetők népességével. A Püspökladány-Eperjesvölgy 10. századi és keresztény korú népessége folytonosnak tűnik.

MEROVING-KORI LOVAS TEMETKEZÉSEK A DUNÁNTÚLON

SZÜCS MELINDA

Egy nép életének és szokásainak megértéséhez támpontot nyújt a temetkezési szokások vizsgálata. Azt, hogy egy közösség milyen tárgyakkal és milyen módon indítja túlvilági útjára egy-egy tagját, nagyban befolyásolják a család tagjainak hiedelmei és a mitológiája, de emellett fontos tényezők még a gazdasági erő és a reprezentációs célok is.

A Meroving-kori Európában általánosan elterjedt szokás a lovak vagy lószerszámok halott mellé helyezése, vagy az állat külön, önálló sírba temetése. Az európai leleteket két nagy gyűjtésből ismerhetjük (Michael Müller-Wille és Judith Oexle munkái), bár a kiadásuk óta eltelt időben jelentősen megnövekedett a jelenségek száma.

1970-ben készült el az a nagyszabású munka, amelyet Michael Müller-Wille állított össze. Ebben a soros temetők kultúrájának teljes elterjedési területén összegyűjti a lótemetkezéseket, és részletesen elemzi az egyes jelenségek elterjedési területeit. Munkájában kifejezetten a lósírokra és az emberi sírokból előkerült lócsontokra koncentrált. A lószerszámokat nem vonja be kutatásába, csupán azokat említi, amelyeket közvetlenül a lovak sírjaiban találtak.

Kevéssel később 1976-ban Max Martin is készített egy előkerülési térképet a basel-bernringi temető közlése kapcsán a Meroving-kori lovas temetkezésekről.

1984-ben Judith Oexle foglalkozott ismét a ló és lovas temetkezések kérdésével. Összefoglalja a lósírokról addig megjelenteket, valamint elemzi azt a kérdést, hogy az eltemetett lovakat tényleges mellékletnek vagy áldozati állatoknak tekinthetjük-e, amelyeket feltehetőleg a temetési szertartás során áldoztak fel. Ez a munkája 1992-ben kiadásra került

monográfiájának előzetes közléseként értelmezhető, ez utóbbiban összegyűjtötte a lószerszámokat a Meroving-kori európai lelőhelyekről, valamint kidolgozott egy igen részletes zablatipológiát is.

A Kárpát-medence területéről a szokást vizsgáló összefoglaló munka a korszak lószírjairól és lovas temetkezéseiről eddig még nem készült. Jelen munkámban a Dunántúli területek langobard korra datált, szakirodalomból ismert ló- és lovas temetkezéseit gyűjtöttem össze. Jelen tanulmány 2013-ban megvédett szakdolgozatom újragondolt és kibővített vátozata.

A pannoniai területről 17 langobard kori temetőből ismerünk ló- vagy lovas temetkezéseket, ezen temetők sírjai közt éppúgy vannak koraiak és későiak, így megállapíthatjuk, hogy a szokás jelen van a langobardok pannoniai tartózkodásának teljes időszakában.

A ló- és lovas temetkezések alapvető felosztása történhet aszerint, hogy az állatot magát temették-e el vagy csupán a lószerszámokat. A korszakból ismertek jelképes lovas temetkezések éppúgy, mint önálló lósírok és az emberi temetkezések mellett elhelyezett lócsontok is. Nehéz kutatni azt a kérdést, hogy a lovakat egészben vagy részben helyezik-e a sírba. Sajnos az irodalmi adatok nem mindig egyértelműek abban a tekintetben, hogy a lovat milyen állapotban találták a sírban, valamint a nagyarányú bolygatások is megnehezítik a kutatást.

A ló- és lovas temetkezések pontosabb datálása igen nehéz feladat, főleg a melléklet nélkül önálló sírba temetett állatok esetében. Ahol vannak mellékletek, ott is nehézkes az eltemetés idejének pontosítása, hiszen a lószerszámok esetében egy-egy tárgytípus hosszú ideig használatban volt.

IRODALOM

- Müller-Wille, M.: Pferdegrab und Pferdeopfer im frühen Mittelalter. *Berichte van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 20–21 (1971) 119–248.
- Oexle, J.: Merowingerzeitliche Pferdebestattungen – Opfer oder Beigaben? *Frühmittelliche Studien* 18 (1984) 122–172.
- Oexle, J.: *Studien zu merowingerzeitlichem Pferdegeschirr am Beispiel der Trensen*. Germ. Denk. der Vwz. Serie A. Band XVI. 1992.
- Die Langobarden. Die Ende des Völkerwanderung*. Katalog zur Ausstellung im Rheinischen Landes-Museum Bonn vom 22.08.2008 bis zum 11.01.2009.
- Das Grab Des Fränkischen Königschilderich. In: *Tournai Und Die Anastasis Childerici von Jean-Jacqueschifflet Aus Dem Jahre 1655*. Hrsg.: Quast, D. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Bd. 129. Regensburg 2015.

LÓTEMETKEZÉS ÉS TEMETÉSI FOLYAMAT ELEMZÉSE TAFONÓMIAI ELVÁLTOZÁSOK MEGKÖZELÍTÉSSEL ÉS A FUNKCIONÁLIS ANATÓMIA SEGÍTSÉGÉVEL

BEDE ILONA

A temetkezési rítust elemezve a ló eredeti helyzetét és a sírba helyezését próbálom rekonstruálni. Biológiai adatok és a tafonómia régészetben felhasználható szabályainak segítségével a tetem lebomlási folyamatát és «térbeli kényszereit» vizsgálom. Eredményeim segítenek a ló eredeti helyzetének megismerésében és a sírépítmény rekonstruálásában, s néhány alkalommal az emberi tetemmel való térbeli kapcsolat elemzését is támogatják. Végül pedig néhány gondolatot vetek fel a ló megölése és sírba helyezése kapcsán.

Megközelítem az avar kori temetkezési szertartás egyik elemét próbálva rekonstruálni, különösen a *lóért* végzett rítust a temetkezési szertartás keretében. Fennmaradt régészeti adatok alapján törekszem rekonstruálni a rítus eljárását, annak szakaszait, a ló megölésétől kezdve annak sírba helyezéséig.

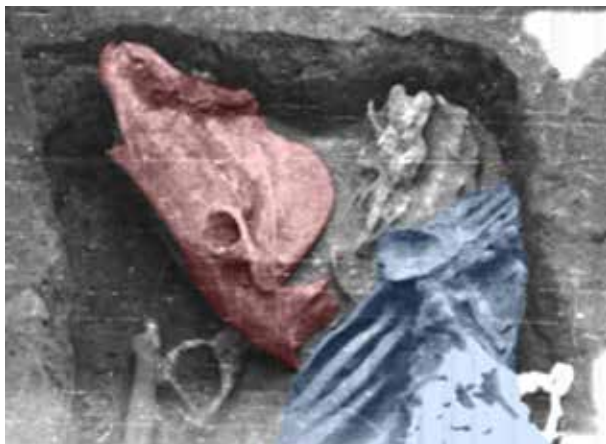
Módszerem a tafonómiai folyamat elveit használja, de a céloom nem a tárgy bomlási folyamatának meghatározása, hanem a temetkezési rítus elemeit kiderítése. Elemzésem két fő fázisa a ló eredeti helyzetének rekonstruálása, valamint a környezete, azaz a sírépítmény és annak berendezése. Előadásomban csak a teljes lócsontváz-temetkezéstről lesz szó.

A lócsontváz, illetve a lócsontok végső, „régészeti” helyzete nem tükrözi – akár bolygatott a sír, akár nem – a csontváz szertartás kori helyzetét, márcsak azért sem, mert nem a csontvázat tették a sírban, hanem egy állat testét, tetemét.

Az állat halálától kezdve elkezdődik a test bomlási folyamata, amely elföldelés után folytatódik egészen a régészeti feltárásig (nem terepi, hanem utólagos megfigyelés és feldolgozás esetében a fényképezésig!). A bomlás módosítja a csontok anatómiai rendjét, mivel fokozatosan megszűnik a testet alkotó szövet, amely összetartja a csontvázat. Az izmok, ínák, ínszalagok, porcok megsemmisülésének közvetlen következménye a csontok közötti összeköttetés megszűnése. Emellett a tetem környezete is

befolyásolja a bomlást, például a föld tulajdonságai (finomsága, nedvessége, savtartalma stb.) és mozgásai (természetes vagy emberi tevékenységek). Sokat számít a tetem térbeli helyzete és környezete is. Esetünkben ezek a temetkezési rítus elemei: a sírépítmény, a deponálás és a berendezés. Ezekről függően másképpen helyezkedik el a test/tetem, másképpen állnak a testrészek, majd másképpen esnek szét, s így máshová kerülnek a csontok. A csontmaradványok végső helyzete mindennek a következménye. Másképpen fogalmazva: a tetem bomlását, majd a csontváz helyzetét a különböző sírbeli tényezők határozzák meg. A mi feladatunk most a szertartási rendszerhez tartozó elemek kiderítése.

Ehhez többféle módszertani lehetőséget is fel kell használnunk. Először is a bomlás, illetve az izületek szétválási kronológiáját kell megismernünk. A tetem bomlási folyamata minden fajnál más, de elmondható, hogy a szárazföldi emlősök esetében nagyjából azonos, esetleg valamivel gyorsabban vagy lassabban alakul. Technikai és etikai okokból kifolyólag a ló bomlását nem tudjuk teljes mértékben vizsgálni. Azonban – ahogy az emberek esetében is – a régészeti adatok számának növekedése új megfigyeléseket hozhat. Szerencsére nagymennyiségű feltárt (és még feltárandó!) avar kori teljes lócsontváz áll rendelkezésünkre. Ahhoz, hogy a csontok bomlás alatti mozgásában „olvashassunk”, referenciaként egy feltételezett eredeti testhelyzetet és annak anatómiai rendjét kell megismernünk. Ez a referenciális állapot ma természetesen már nem létezik. Az avar kori teljes lócsontvázak nagy többsége hasonló helyzetben kerültek elő, ahogyan ezt már sokan megállapították. Általában nyugvó helyzetben, hason fekve, szorosan a test alá húzott lábakkal találják meg őket. Referenciaként élő, nyugvó lovak testhelyzetét használhatjuk fel. Végül pedig a ló funkcionális anatómiáját, azaz a ló mozgási lehetőségeit és annak határait kell megismernünk. Ezek alapján tudhatjuk meg,

1. kép. 1. sír: Részletkép a ló cranialis testrészéről

hogy melyek a természetes pozíciók és mozgások, és melyek az erőszakoltak. Így talán kevesebb hibát követünk el a rekonstruált eredeti pozíció értelmezésében, illetve biztosabban deríthetjük fel azt.

A bomlás kontextusa nyomot hagy a csontok elhelyezkedésén. A szűk vagy bővebb tér szintén hatással van a tetemre. Az antropológusok több jelet soroltak fel már a sírbeli tér rekonstruálására. Ezeket követjük mi is, saját kérdéseinkre alkalmazva. Alapvetően két fő elmozdulási lehetőséget kell elkülöníteni: a tetemen belülit és kívülit. A tetemen belüli csont elmozdulások inkább zárt, szűk helyre, míg az azon kívüliek üres térre utalnak. E két lehetőség magyarázata, illetve tulajdonságai azonban igen összetett kérdést rejtenek, és több csapdát tartalmaznak. Többek között egy takarószövet (például egy csótár), egy nehezebb tárgy (például a nyereg) vagy egy gyorsan rothadó alátét (például szénaköteg) erősen befolyásolják a tetem elváltozásait, és torzított képet adhatnak a bomlási környezetről.

Jelen előadás kiindulópontja tíz, az 1960-as években feltárt, és 1963-ban publikált lótemetkezés

2. kép. 3. sír: Részletkép a ló nyakcsigolyáiról

Bóly-Sziebert pusztáról. Az ott megfigyelt esetek nagyon jó és érdekes párhuzamokat nyújtanak a többi avarkori lótemetkezéshez is. A terepi dokumentáció (napló, rajzok és fotók) szerencsére meglehetősen jó minőségűek. A feltáró régész egy ló megőlési hipotézist is közzétett, amelyet azonban az én vizsgálati eredményeim cáfolni engednek. Végül pedig az itt közölt eredményeket egy nagy terjedelmű elemzéssel tudjuk alátámasztani.

IRODALOM

- Bökönyi S.: A bólyi avarkori temető állatmaradványai. (Untersuchung der Tierknochenfunde des Graberfeldes von Bóly-Sziebert-Puszt). *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 8 (1963) 91–112.
- Duday, H.: L'archéothanatologie ou l'archéologie de la mort. In: Dutour O. – Hublin J.-J. – Vandermeersch B. (éd.): *Objets et méthodes en paléanthropologie*. Paris 2005, 153–215.
- Duday, Henri M. C. (éd.): *Anthropologie physique et archéologie: méthodes d'étude des sépultures. Actes du colloque de Toulouse, 4, 5 et 6 novembre 1982*. Paris 1987.
- Méniel, P.: *Manuel d'archéozoologie funéraire et sacrificielle: Âge du fer*. Gollion 2008.
- Papp L.: A bólyi avarkori temető I. Első közlemény (Der awarenzeitliche Friedhof von Bóly). *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 7 (1962) 163–193.

THE EARLY MEDIEVAL STRONGHOLD BOJNÁ-VALY

A SEAT OF THE ELITES OR A GARRISON?

ZBIGNIEW ROBAK

Bojná-Valy hillfort is a part of an early medieval fortification system located in the Považský Inovec mountains separating two densely settled agglomerations in the Nitra and Vah valleys. The hillfort is located by one of the shortest routes linking the above-mentioned areas, relatively close to the early medieval hillfort in Pobedim and the court in Ducové. It has been studied since 2007 (Pieta-Robak 2017).

The site has an approximately rectangular shape and an area of 12 hectares including a fortified suburbium. It was surrounded by a wooden-soil rampart consisted of log chambers. The hillfort was accessed through two gates located in the middle of the eastern and western part of the fortifications. Furthermore, the western part of the suburbium was protected by a low rampart and a very deep moat carved in the rock.

The hillfort, as well as the suburbium, was built up with square dugouts (ca. 3.5×3.5 m). In one corner of dugouts, there was a furnace. So far, we have found no unusual constructions that could be interpreted as non-residential. The existence of construction referred to in the older literature as an above-ground hall construction shall be verified during a new inspection of the site where the building supposedly was located. Residential buildings were located in the highest part of the hillfort – the so-called acropolis – and a plateau in its eastern part. The dugouts were arranged linearly suggesting that possibly there was a road there (more or less in line with the course of the current road) linking eastern and western gates. Apart from the dugouts, there were also other constructions, mainly oval or rectangular storage pits with a flat bottom, free-standing furnaces and spots with a high concentration of iron slag most likely remain of a forge.

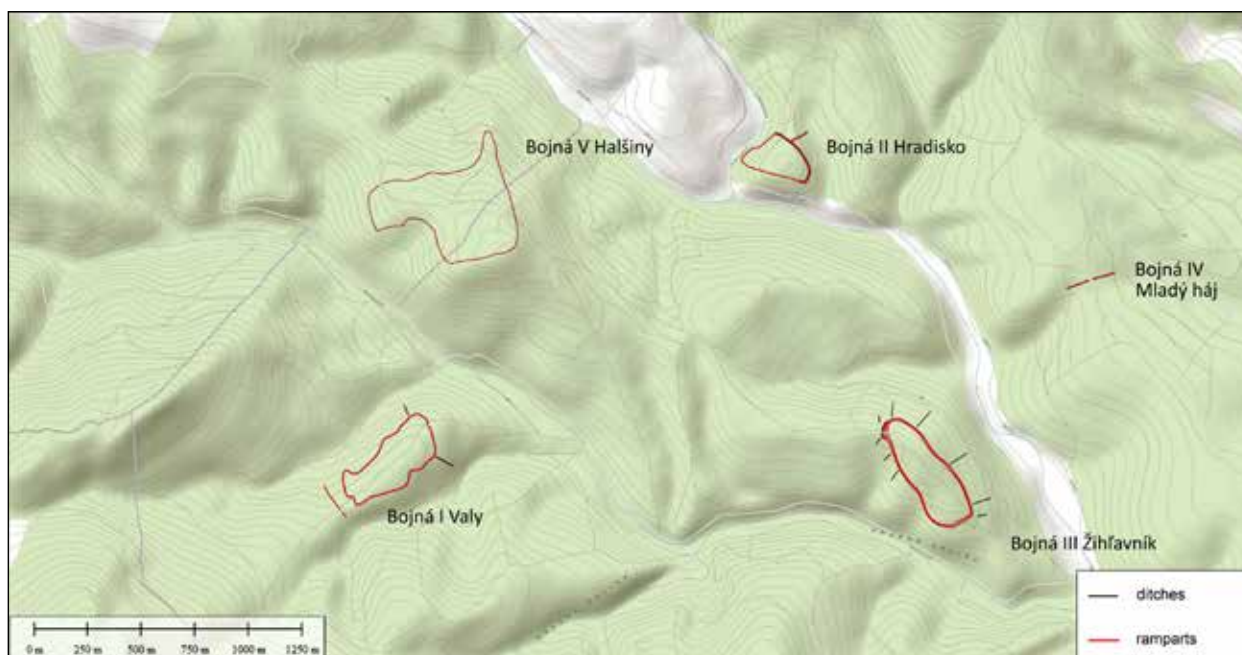

Fig. 1. Bojná agglomeration (developed by Z. Robak)

The archaeological material obtained at the hillfort (apart from various types of ceramics without any unique, local patterns) includes mainly elements of a warrior's attire and equipment as well as various types of tools. The collection consists of 70 spurs of various types (including many plate spurs), about 200 strap fittings (including elements of various sword sets), more than 130 various size buckles and more than 70 spur strap slides. Furthermore, the collection includes also a chape, fragments of saxes and combat knives, scabbard fittings, pieces of chain mails, numerous arrowheads, spearheads and axes. Over 30 finds are fragments of horse tack such as bits and stirrups of their fragments. Strikingly, however, these items are of poor quality and both types and decorative styles are quite standardised. Even those rare richly decorated items can be attributed to – at best – the “middle class”. The material contains no high-end artefacts that could be linked to the aristocracy. Interestingly, there are also almost no female artefacts (only two such items).

According to the results of dendrochronological dating, the fortifications were erected in the last decade of the 9th century and was destructed by fire shortly afterwards. The latest date obtained from the fortifications (after 908) indicates that the site was used even after the collapse of Great Moravia. However, in the first half of the 10th, the hillfort was abandoned and never renewed.

The material culture of the Bojná hillfort provides us with a distinct picture of Great Moravian centres that the one emerging from studies on sites such as Mikulčice or Staré Město. First of all, there are no sacral and ceremonial buildings, no cemetery, no close rural settlements or traces of agricultural activities or pottery production at the hillfort. Furthermore, the access to the site is difficult and the archaeological material is dominated by elements of the attire of ordinary warriors. All these indicate that the hillfort was used as a military facility with a permanent troop rather than a political, administrative and economic centre.

REFERENCES

- Pieta, K. – Robak, Z.: The Early Medieval Hillfort Bojná-Valy, Slovakia, and its Defence System. *Acta Archaeologica Carpathica* 52 (2017) 329–351.

„AZ ISMERETLEN ISMERŐS.” ÚJ EREDMÉNYEK A CSÁKBERÉNY-ORONDPUSZTAI AVAR KORI TEMETŐ KUTATÁSÁBÓL

SZÜCSI FRIGYES

Az 1939-ben befejeződött ásatások folytatásaként 2019. július 1–29. között nyílt alkalmunk a csákberény-orondpusztai avar kori temető tervásatására. Több évre tervezett kutatásunk idei elsődleges célja az volt, hogy az ide temetkező romanizált közösség kultúrájának alakulásához szerezzünk információkat a 7. század második feléből.

Az 1936–1939 közötti ásatások feldolgozottsága és a rendelkezésünkre álló légifotó segítségével sikerült úgy kijelölni a feltárási szelvényt, hogy ott valóban kivétel nélkül az ún. közép avar korra keltezhető sírokra bukkantunk. Tanulságos a légifotó és a feltárási helyszínrajz összehasonlítása és a következtetések levonása is.

A legtöbb sírban sírépítmény nyomait dokumentáltuk. Többségükben a sír hosszanti oldalain három-három cölöphelyet és a cölöpök tetejének szintjénél, körben a sír oldalán, vízszintes, keskeny

deszkanyomot (sötétbarna humuszcsíkot) figyeltünk meg, néhol azonban a vízszintes deszkanyom körben, de cölöpök nélkül jelentkezett. A 475. sírban a többihez képest egyedülálló sírépítmény rejtett: a négy sarokban függőleges cölöp, a hosszanti oldalaknál keresztben két vastag gerenda tartott egy háztetőnek tűnő szerkezetet. A hagyományos dokumentáció mellett 3D fotogrammetriai módszerekkel is dokumentáltunk a sírt. Az ily módon visszaellenőrizhető ásatási megfigyeléseink alapján kísérletet teszünk a sírépítmény rekonstrukciójára.

1. kép. Sárga színnel a 2019. évi tervásatás szelvénye a műholdképre illesztett légifotón (Nagy Zoltán [Közösségi Régészeti Egyesület] térképe nyomán)

2. kép. A különleges sírépítményt tartalmazó 475. sír fényképe

A GYERMEKEK BIOARCHAEOLÓGIAI KUTATÁSAINAK LEHETŐSÉGEI

LIBOR CSILLA

A történeti embertani kutatások rengeteg lehetőséget nyújtanak a múlt emberének a megismeréséhez. A paleodemográfiai elemzések csupán egy kis szegmensét képezik ennek a területnek, amely még számos kiaknázatlan lehetőséget nyújthat egy-egy múltbeli társadalom megismeréséhez. Egy temetőn belül magasan reprezentált lehet a gyermekek száma, így igen nagy hiányosságot okozna, ha önálló vizsgálati mintaként nem elemeznénk őket. El kell vetni azt a régi hiedelmet, amely szerint a gyermekek temetőn belüli arányát nem érdemes vizsgálni a tafonómia és a humuszolás által végzett rombolások miatt. Számuk és arányuk fontos egy temető elemzésében, és ezért a kutatás során érdemes figyelni

a gyermeksírokra is, és semmiképp sem szabad figyelmen kívül hagyni őket. Az életkörülmények minőségére vonatkozólag az *infans* korú egyének mortalitási arányából – amelyet egy temetőn belül kapunk – akár több információt is nyerhetünk, mint a felnőtteknél a férfiak és nők közti különbségek vizsgálatának eredményeiből. Bizonyos betegségek, legfőképp a táplálkozással összefüggő hiánybetegségek, úgymint a C-vitamin hiány, valamint a vérszegénység nyomai a gyermekek koponyáján sokkal hamarabb kialakulnak, és gyakrabban megmutatkoznak, mint a felnőttek esetében. Ugyancsak fejlődési zavart jelezhetnek a fejlődő fogakon olykor látható vékony sávok (*zománchypoplasia*),

1. kép. Három újszülött csecsemő temetkezés

amelyek utalhatnak arra, hogy a fog fejlődés ideje alatt mikor érhetne nagyobb stressz a szervezetet (*enamel hypoplasia*). A gyermeksírok önálló régészeti elemzésére hazánkban még nincs példa. Az *infans* korosztály eddig láthatatlan szerepet töltött be, de lassan körvonalazódnak a benne rejlő kutatási

kérdések és lehetőségek, példaként elég az elmúlt 20 év angolszász kutatásait említenünk. A külföldi példákat Magyarországon is érdemes lenne követni, hogy újabb lehetőség nyílhasson meg a múlt társadalmainak és emberének vizsgálataiban.

IRODALOM

- László O.: *Gyermekkorú maradványok összehasonlító vizsgálata történeti népességekben*. Doktori disszertáció. SZTE TTK Biológia. 2018.
- László O.: „Régmúlt gyermekkor”. Középkori temetők gyermeknépességeinek összehasonlító elemzése. In: *Környezet – Ember – Kultúra*. Budapest 2012, 241–250.
- Libor Cs.: Mit mesélnek nekünk a gyermeksírok? Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlő középkori temetőjének példája alapján (What’s the story of children from medieval times?). In: *A Fiatal Középkoros Régészek VIII. Konferenciájának Tanulmánykötete*. Sátoraljaújhely 2018, 95–107.
- Mustakallio, K. – Laes, Ch.: *The dark side of childhood in late antiquity and the middle ages*. Oxford and Oakville 2017.
- Lewis, M. E.: *The Bioarchaeology of Children. Perspectives from Biological and Forensic Anthropology*. Cambridge, 2007.
- Lillehammer, G.: A child is born. The child’s world in an archaeological perspective. *Norwegian Archaeological Review* 22 (1989) 89–105.
- Lillehammer, G.: Archaeology of Children. *Complutum* 21 (2010) 15–45.
- Crawford, S.: *Childhood in Anglo-Saxon England*. Stroud 1999.
- Baxter, J. E.: *The Archaeology of Childhood. Children, Gender and Material Culture*. Walnut Creek 2005.
- Baxter, J. E.: *Children in Action: Perspectives on the Archaeology of Childhoods*. Berkeley 2005.

ÚJABB RÉGÉSZETI ADATOK A DUNA–TISZA KÖZE HONFOGLALÁS KORI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETÉHEZ ÉS A 10. SZÁZADI BOLGÁR–MAGYAR KAPCSOLATOK KÉRDÉSÉHEZ EGY TÁZLÁRI SÍR KAPCSÁN

GULYÁS GYÖNGYI – GALLINA ZSOLT – TÜRK ATTILA

Tázlár az Alföld szívében, a Homokhátságon helyezkedik el, a Kiskunhalas–Majsa–Soltvadkert háromszögében. 2018 februárjában a Templomhegyen egy templom körüli temető területén honfoglalás kori sír került elő. A NyÉNy–KDK-i tájolású, téglalap alaprajzú sírgödörben nyújtott, hátán – kissé jobb oldalán – fekvő, 50 év feletti nő, europa-mongolid jellegű (turánid), jó megtartású csontváza feküdt. A váz kissé É-i irányba „préselődött” a sírgödör falához, amely így eredetileg talán padmalys kialakítású lehetett. Lábvégei előtt és felett, lóbőr nélküli részleges lovastemetkezést tártak fel. A ló boreális típusú, 2,5–3 éves, közepes testméretű egyed, mortalitása télen-kora tavasszal történt. Ez a temetkezési szokás a Maros torkolat nyugati oldalán általános, melynek gyökereit a honfoglalók még keletről hozták magukkal.

A tázlári 1001. számú sírban összesen 94 db melléklet volt. A két ezüst karikaékszer mellett a ruházatot a mell- és a has tájékán egy-egy apró bronz fülesgomb zárta, annak alját, a csukló környékét pedig keskeny, vékony ezüstlemezek díszítették. Az elhunyt a bal kezén ezüst pántkarperecet, ujján ezüst pántgyűrűt figyeltek meg, míg mellkasán egy vasár feküdt. Lábbelijének fejrészét összesen 61 db apró, félgömbfejű ezüstverettel varrták ki.

Az elhunyt nő feje alá helyezték a nyerges és a lószerszámzatot, köztük a kisméretű, aszimmetrikus, körte alakú vaskengyeleket, valamint az oldalpálcás zablát. Továbbá a szíjzatatot is, amelyet háromféle méretű rozettás, ónozott bronz verettel (összesen 12 db) és egy szintén rozettás mintájú nagyszíjvéggel díszítettek. A szíjzatatot gondosan összehajtva fektették a sírba. A lószerszámzat általában a lócsontokon vagy azok közelében kerülnek elő, ritkán fektetik azokat az elhunyt feje alá vagy mellé.

A rozettás lószerszámveretek a korszak régészeti hagyatékának egy igen jellegzetes csoportját alkotják. A Duna-Tisza közére kifejezetten jellemző a tárgytypus, de az egyik legáltalánosabban elterjedtebb lelet a teljes 10. századi Kárpát-medencében. A korábbi leletgyűjtések revíziója és az utóbbi évek nagy számban előkerült új lelete alapján elmondhatjuk, hogy jelenleg a Kárpát-medencében 81 lelőhelyét/példányát ismerjük. Összesen 44 lelőhely esetében volt lehetőség a tázlárihoz hasonlóan sírleletként megfigyelni. A Langer Dániel által készített legutolsó klasszifikációs összefoglalás alapján a veretek alakja alapján 3, míg a szegélydíszek szerint 9 főbb csoportjuk különíthető el. A rozettás veretek azonban a Kárpátoktól keletre is előfordulnak, ahol az utóbbi években megduplázódott a számuk: ma már 13 leletről van adatunk Kelet-Európától egészen Délnyugat-Szibériáig terjedően.

A rozettás lószerszámveretek, néhány kivételtől eltekintve, részleges lovastemetkezéssel és veretes lábbelikkal eltemetett női sírjainak gyakori mellékletei. A Kiskunság szívében napvilágra került sír a kiskunhalasi pusztában nem egyedülálló, ugyanis Balotapusztán és Kiskunhalas–Dénes Marcell utcában is találtak egy-egy, a tázlárihoz hasonló lovas, rozettás lószerszámdíszes női sírt. A rozettás lószerszámveretes női sírok hazánk egész területén előfordulnak, de egy zárt, a hagyományaihoz jól kivehetően ragaszkodó (pántkarperec és -gyűrű, fülesgombok, veretes csizma, alig van ruhadísz), feltehetően rangos társadalmi csoport tagjai lehettek. Elterjedésük talán összefüggésben áll az egykori nemzetségek elhelyezkedésével, nem tekinthető ugyanis véletlennek, hogy rendre 10–15 km-re kerülnek elő egymástól.

A tázlári temetkezés legérdekesebb lelete a bal felkar mellett fekvő, oldalára dőlt, nyújtott, tojás-

dad testű, összeszűkülő nyakú korsó, a külső oldalán fehér alapon vörös rácsmintával festve. A lelet a honfoglalás kori régészeti hagyatékban egyelőre teljesen egyedül álló. Az edény legközelebbi párhuzamát az Első Bolgár Cárság 10. századi fővárosából, Preszlav lelőhelyről ismerjük, ahol, a preszlavi festett kerámiaáru csoportba sorolható. Hasonló formájú, amphora-alakú korsó számos bolgár (pl. Pliszka) és nyugat-szerbiai (pl. Ras erőd, Gradina-Postenje) lelőhelyről ismert. A pliszkai leleteket feldolgozó Valeri Grigorov szerint a fémedények formáját utánzó amphorákat helyben készítették a 9–10. században. Ezek az egy vagy kétfülű edények azonban csak formai párhuzamot mutatnak a tázlárral, felületükön festés nem, csak bekarcolt vagy besimított díszítések láthatók. Itt kell hangsúlyozni, hogy a tázlári bolgár importedény másik nagy jelentősége abban áll, hogy a Sóshartyán-Murahegy 3. sírból származó, a magyar szakirodalomban bizánci műhelyből származó, amphoranak tartott lelet értékelésénél is más provenienciát tesz lehetővé. A sóshartyáni kerámia ugyanis egyrészt nem amphora, hanem amphora-alakú korsó (vö. amphora-like jug), másrészt nagyobb valószínűséggel köthető a bizantinizáló balkáni bolgár kultúrához, mint közvetlenül bizánci műhelyhez.

A mai Bulgária területéről származó importleletek a Kárpát-medence 10–11. századi régészeti hagyatékának balkáni kapcsolatrendszerének megítélésében mindig kiemelkedő szerepet játszottak a kutatásában. Kezdve Fehér Géza munkásságától egészen az utóbbi évtizedben ismét aktivizálódott,

közös konferenciákban és kiadványokban megmutatkozó bolgár-magyar régészeti együttműködésig bezáróan. A tázlári kerámialelet pedig egészen biztosan új fejezetet nyit a 10. századi Kárpát-medence és Bulgária – eddig csak főként a fémleletek stíluskritikai szempontú elemzésein alapuló – kapcsolatrendszerének vizsgálatában. A két régió 10. századi kerámialeleteinek lehetséges összefüggéseinél legutóbb Takács Miklós mutatott ki kapcsolatot, amikor a belsőfüles cserépbográcsoknál – a szaltovoi eredet helyett – azok ÉK bulgáriai eredetét bizonyította.

A kiválóan keltezhető tázlári festett kerámialelet biztosan bulgáriai importként értékelhető a Preszlav környéki műhelyekből. A két térség 10. századi anyagi műveltségének összefüggései tehát ismét és új szempontból is megerősítést nyertek. Szintén az egykori bulgáriai kapcsolatokat jelzik az utóbbi években Kalocsa térségében, műszeres leletfelderítéseken nagy számban előkerült 10. századi bulgáriai jellegű (öv)veretek. Ezek lelőhelyeinek kutatása és közlése – a tázlári sírral együtt – további jelentős előrelépést fog hozni a 10. századi bolgár-magyar kapcsolatok megismerésében.

A tázlári temetkezés radiokarbon kormeghatározásának eredménye (1 Sigma cal. 915–968) alapján a sírt 10. század első kétharmadában, a legnagyobb valószínűséggel a 10. század közepe táján ásták meg. Ez összhangban áll a régió 10. századi településtörténetéről eddig ismert adatokkal, továbbá a bulgáriai párhuzamú kerámia, valamint a rozettás lószerszámveretek tipokronológiai eredményeivel.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönetet mondunk Olekszij Komarnak, Sztela Doncsevanak, Janko Dimitrovnak, valamint Merva

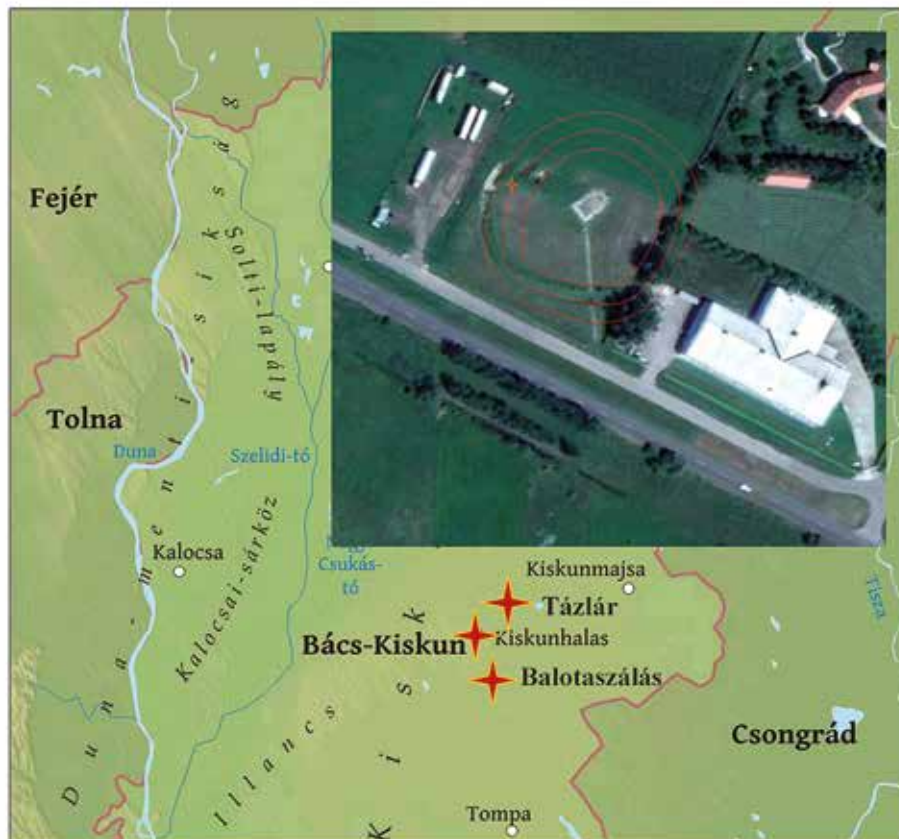
Szabinának és Takács Miklósnak a bolgár szakirodalomban való tájékozódáshoz nyújtott segítségért.

IRODALOM

- Fehér G.: *A bolgár-törökök szerepe és műveltsége. A bolgár-törökök és a honfoglaló magyarok hatása a keleteurópai művelődés kialakulásában*. Budapest 1940.
- Grigorov, V. – Dimitrov, J.: New Data about Pottery Production in the 9th–10th centuries in Pliska (Capital of the First Bulgarian Kingdom). *Bulgarian e-Journal of Archaeology* 3 (2013) 121–135.
- Kostova, R.: Polychrome ceramics in Preslav 9th to 11th c. Where were they produced and used? In: *Byzantine Trade 4th–12th c. The archaeology of local, regional, and international exchange*. Mango, M. (ed.). Aldershot 2008, 97–117.
- Langó P. – Türk. A.: Régészeti adatok a Kárpát-medence 10–11. századi hagyatékának bulgáriai kapcsolatrendszeréhez I. A csüngős veretek (Archäologische Anmerkungen zum bulgarischen Beziehungsgeflecht des Nachlasses des 10.–11. Jh. im Karpatenbecken – I. Beschläge mit Anhängsel). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 12 (2011) 517–528.
- Radišić, M.: Archaeological testimonies of Bulgarian presence in the Central Balkans during the ninth and tenth centuries. In: *Emperor Symeon's Bulgaria in the History of Europe's South-East: 1100 years from the Battle of Achelous*, Eds.: Nikolov, A. – Kanev, N. Sofia 2018, 134–154.
- Révész L.: *Aranyszántás Balotán. Gazdag honfoglalás kori női sírok Kiskunhalas környékén*. Budapest–Kiskunhalas 2001.
- Щерева, И.: Принос към проучването на средновековната керамика в България XI–XII в. *Археология* 19:3 (1977) 6–18.

1

2

1. kép. 1: A Tázlár-templomhegyi emlékhely; 2. kép: Tázlár földrajzi fekvése. Jobb felső kép: A templomokat és a temetőt körbevevő hármás árok a Google Earth térképen (csillaggal jelölve a honfoglaló sír)

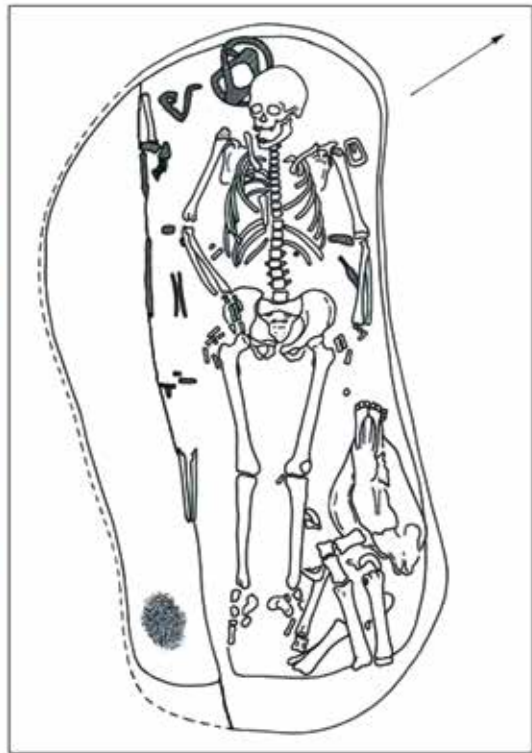
1

2

3

4

2. kép. 1–4: Tázlár-Templomhegy 1001. objektumban feltárt honfoglalás kori sír

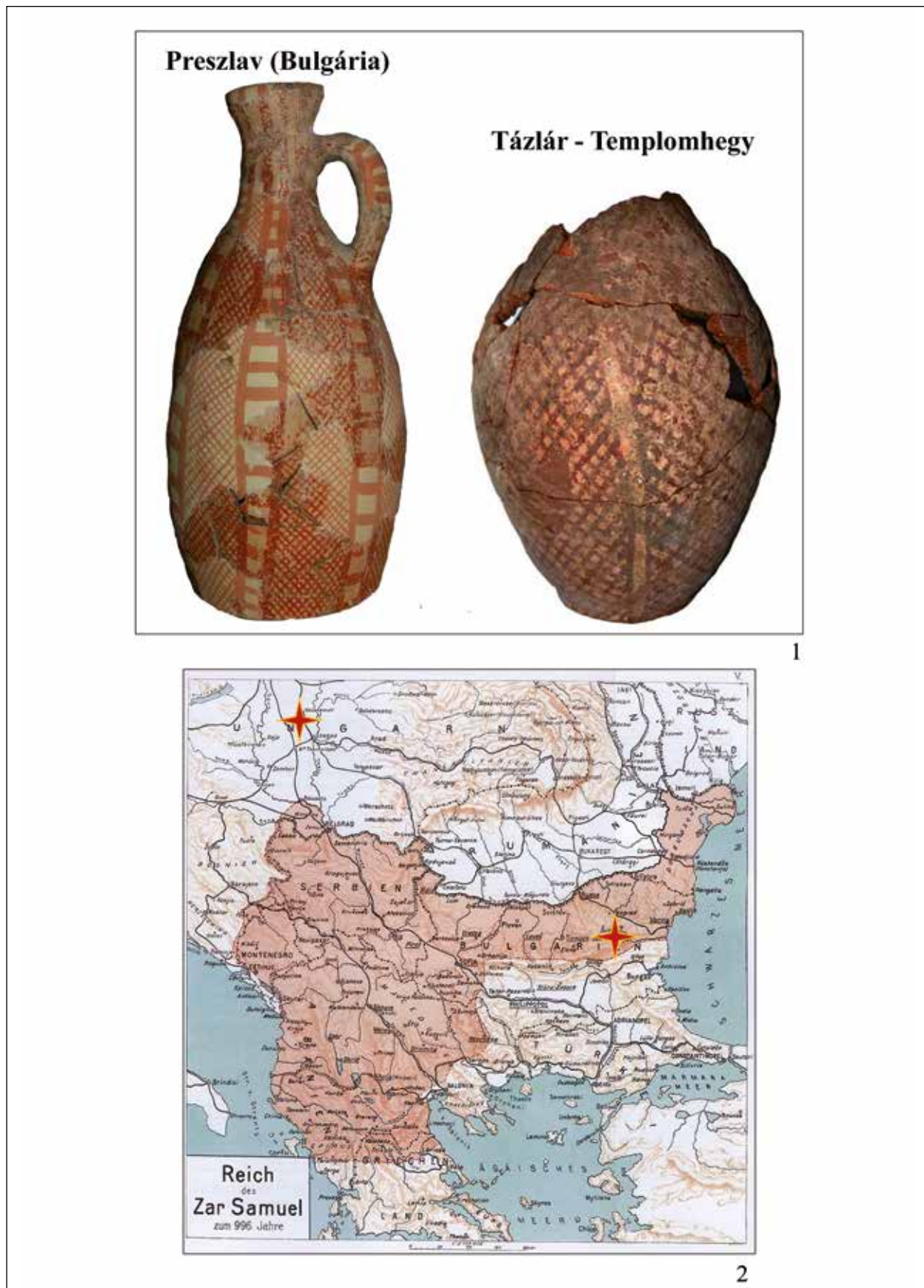

1

2

3. kép. 1: A tázlári rozettás lőszerzők; 2: Kiskunhalas, Dénes Marcell utcai, a balotaszállási és a tázlári rozettás lőszerzők és a szíjvégek

4. kép. 1: A tázlári és a preszlávi edény; 2: Az Első Bolgár Cárság a 10. században és a két lelőhely

A KONFERENCIA ELŐADÓI

- Bajnóczi Bernadett • bajnoczi@geochem.hu
- Balogh Bodor Tekla • baloghbodor@gmail.com
- Bede Ilona • ilonabede@yahoo.fr
- Berta Norbert • berta.norbert@salisburykft.hu
- Csáky Veronika • Csaky.Veronika@btk.mta.hu
- Csiky Gergely • Csiky.Gergely@btk.mta.hu
- E. Nagy Katalin • enagykati42@gmail.com
- Egyed Balázs • begyed@caesar.elte.hu
- Fehér Bence • guy_devere@hotmail.com
- Fehér Tibor • jafetie@gmail.com
- Flesch Márton • sagittarius@vipmail.hu
- Gallina Zsolt • gallinazsolt@gmail.com
- Gerber Dániel • gerberd1990@gmail.com
- Gulyás András • tsmregesz@gmail.com
- Gulyás Gyöngyi • ggyongyi77@gmail.com
- Harangi Flórián • harangif@gmail.com
- Horváth Eszter • sztr.horvath@gmail.com
- Jancsik Balázs • b.jancsik@gmail.com
- Kalmár Tibor • kalmar.tibor@med.u-szeged.hu
- Kápolnás Olivér • kaapolnaas@gmail.com
- Kenéz Árpád • kenezarpad@gmail.com
- Koncz István • fredgar22@gmail.com
- Kustár Ágnes • kustar.agnes@nhmus.hu
- Kvitnytskyi, Maksym • kvitnitskiy@i.ua
- Langer Dániel • langerdanielp@gmail.com
- Latinovics Dóra • latinovicsd@seqomics.hu
- Libor Csilla • csillalibor1992@gmail.com
- Lőrinczy Gábor • lorinczyg@gmail.com
- Maár Kitty kitti. • maar@gmail.com
- Maróti Zoltán • zmaroti@gmail.com
- Masek Zsófia • masekzso@googlemail.com
- Mende Balázs Gusztáv • mendebalazs@gmail.com
- Mozgai Viktória • mozzgai.viktoria@csfk.mta.hu
- Nagy István • nagy@seqomics.hu
- Németh Endre • endre.nemeth@gmail.com
- Neparáczi Endre • neparaczki.endre@mki.gov.hu
- Pálfi György • palfigy@bio.u-szeged.hu
- Pamjav Horolma • phorolma@hotmail.com
- Piros Réka Ágnes • pirosreka@hotmail.com
- Polónyi Emese • emese.polonyi@gmail.com
- Prohászka Péter • prohaszkapeter1975@gmail.com
- Prohnenko, Igor • prohnenkoigor@ukr.net
- Pusztai Tamás • pusztaimiskolc@gmail.com
- Rácz Rita • raczrita02@gmail.com
- Raskó István • rasko.istvan@brc.hu
- Robak, Zbigniew • archeox@gmail.com

Serlegi Gábor • serlegi.gabor@btk.mta.hu

Sinica, Vitalie • sinica80@mail.ru

Stégmár Balázs • stegmar.balazs@btk.mta.hu

Strohmayer Ádám • sadam895@gmail.com

Sudár Balázs • sudarbalazs@gmail.com

B. Szabó János • janos.bszabo@gmail.com

Szebenyi Tamás • szebi87@gmail.com

Szécsényi-Nagy Anna • szecsenyinagy@gmail.com

Szeifert Bea • szeifert.bea@gmail.com

Szigeti Judit • judszig@gmail.com

Szücs Melinda • szucs.melinda@mnm.hu

Szücsi Frigyes • szucsifrigyes@gmail.com

Takács Richárd t • akacs.richard@mnm.hu

Telnov, Nicolai • telnov_nikolai@mail.ru

Tomka Péter • tomka.szonyi@gmail.com

Tompa Balázs • nyugatigyepukpajzsa@gmail.com

Török Tibor • torokt@bio.u-szeged.hu

Türk Attila • turk.attila@btk.mta.hu

Vágvölgyi Bence • vagvolgyi.bence@btk.mta.hu

Verba, Taras • tarasverba@gmail.com

Vida Tivadar • Vida.Tivadar@btk.mta.hu

Zágorhidi Czigány Bertalan • zagorhidi.czigany.
bertalan@gmail.com

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

MEGHÍVÓ

Árpád-ház Program

Scientia et fidalitate

„Hadak útján”

A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája

– 29th Conference of Young Scholars on the Migration Period

A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Óstörténeti
Témacsoportjának és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Magyar Óstörténeti és Honfoglalás Kori Régészeti Tanszékének
rendezvénye

Időpont:

2019. november 15–16. (péntek–szombat)

Helyszín:

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. Tanácsterem

TÁMOGATÓINK

Árpád-ház Program

IV.1. Keleti örökség – Keleti kapcsolatok. Írott források és kiadványok

IV.2. Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszere

Tématerületi Kiválósági Program

Keleti Örökségünk – PPKE Régészettudományi Intézet

Interdiszciplináris Történeti és Régészeti Kutatócsoport

Központi Alapok Programja

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

2019. NOVEMBER 15. PÉNTEK

- 10.00–10.10 *Beköszöntők*, Tomka Péter (Örökös Elnök)
10.10–10.20 Fodor Pál (Főigazgató, Bölcsészettudományi Kutatóközpont)
10.20–10.30 Maróth Miklós (Elnök, ELKH Irányító Testület)
- 10.30–11.00 Czigóth Sándor (operatőr): *Őseink és a Dnyeszter vidéke. Magyar őstörténeti kutatások Etelköz nyomában (tudományos ismeretterjesztő film, első hazai bemutató)*
- 11.00–12.00 **METERKURZUS 1. 01_Vitalie Sinica – Nicolai Telnov – Maksym Kvitnytskyi: Archaeological sites of the Subbotsy horizon (legacy of the 'Etelkoz') in the Northwest Black Sea Region (9–10th cc.)**
- 12.00–12.40 *Ebéd*
- HONFOGLALÁS- ÉS KORA ÁRPÁD-KORI SZEKCIÓ 1.**
- 12.40–13.00 Zágórhidi Czigány Bertalan – Igor Prohnenko – Taras Verba – Oleg Fjodorov – Türk Attila: *Honfoglalás kori magyar jellegű sír Rovanci (Luck, UA) határából. Adatok a 10. századi veretes készenléti íjtartó tegezok kelet-európai elterjedéséhez*
- 13.00–13.20 Balogh Bodor Tekla: *Gömborscsüngős fülbevalók a 10. századi Kárpát-medencében és kelet-európai kapcsolatrendszerük*
- 13.20–13.40 Polónyi Emese – Türk Attila: *A Kárpát-medence 10. századi lemezes hajfonatkorongjainak klasszifikációja és a hajfonatdiszítés szokásának kora középkori kelet-európai analógiái*
- 13.40–14.00 Harangi Flórián – E. Nagy Katalin – Berta Norbert – Türk Attila: *Honfoglalás kori temető Derecske határából. Adatok a 10. századi magyar külkapcsolatok kérdéséhez az import selyemleletek kapcsán*
- 14.00–14.20 Strohmayer Ádám – Türk Attila: *A honfoglalás kori tegezök egy új rekonstrukciója a karosi II/52. sír íjászfelszerelésének átdolgozása és keleti analógiák nyomán*
- 14.20–14.40 *Vita*
14.40–15.00 *Kávészünet*
- MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI SZEKCIÓ**
- 15.00–15.20 B. Szabó János: *Honfoglalás anatómia: Anonymus honfoglalás történetének egy eddig ismeretlen keleti párhuzama*
- 15.20–15.40 Fehér Bence: *Modern filológia teendők a magyar őstörténet középgörög forrásai körül*
- 15.40–16.00 Kápolnás Olivér: *A magyar eredetmonda szerkezetének mongol és mandzsu párhuzamai*
- 16.00–16.20 Sudár Balázs: *Madzsarok Anatóliában: kora újkori magyar bevándorlók vagy nomád törökök?*
- 16.20–16.40 *Vita*
16.40–17.00 *Kávészünet*
- KORA NÉPVÁNDORLÁS KORI SZEKCIÓ**
- 17.00–17.20 Szebenyi Tamás: *Megjegyzések a szamata Barbaricum pecsételt kerámiájához az újabb Pest megyei leletek kapcsán*
- 17.20–17.40 Masek Zsófia – Serlegi Gábor – Vágvolgyi Bence: *A jászalsószentgyörgyi késő szamata-hun kori halomsíros temető újraértékelése*
- 17.40–18.00 Piros Réka Ágnes – Mozgai Viktória – Bajnóczi Bernadett: *Hun kori lószerszámos leletegyüttesek roncsolásmentes archeometriai vizsgálatának új eredményei*
- 18.00–18.20 Mozgai Viktória – Horváth Eszter – Bajnóczi Bernadett: *Archeometriai vizsgálatok 5. századi gránát- és niellóberakásos aranyozott ezüst övcsatokon*
- 18.20–18.40 Prohászka Péter: *Aranyérmek későrómai és koranépvándorlás kori sírokban*
- 18.40–19.00 Rácz Rita: *Kronológiai kérdések, külkapcsolatok, viselet. Újabb megfigyelések a jutasi 196. sír és a langobard továbbélés kérdésében, a női viselet tükrében*
- 19.00–19.20 *Vita*
19.20–19.50 *Könyvbemutató*

2019. NOVEMBER 16. SZOMBAT

HONFOGLALÁS- ÉS KORA ÁRPÁD-KORI SZEKCIÓ 2.

- 9.00–9.20 Kenéz Árpád – Zágorhidi Czigány Bertalan – Türk Attila: *Tiszakürt–Sziki-földek 32. objektum honfoglalás kori sír. Adatok a 10. századi hurkos végű bronzdrótok értékeléséhez, valamint a lovaglőostorok és fémszerelkes faedények elkülönítéséhez a korszak hagyatékában*
- 9.20–9.40 Jancsik Balázs – Gulyás András – Strohmayer Ádám – Szigeti Judit – Türk Attila: *A Jászság honfoglalás kori régészeti kutatásának új eredményei. Adatok a 10. századi poncolt süvegcsúcsok és a csövecskés merevítésű tarsolyok elterjedéséhez*
- 9.40–10.00 Langer Dániel – Lőrinczy Gábor – Türk Attila: *Szeged-Szabadkai út, Négyhalom dűlő honfoglalás kori leletei. Adatok a 10. századi rozettás lószerszámveretek értékeléséhez és elterjedéséhez az új keleti analógiáik fényében*
- 10.00–10.20 Zágorhidi Czigány Bertalan – Tompa Balázs: *A 9–10. századi egyenes pengéjű szablyák és szablyamarkolatú kardok a Kárpát-medencében*
- 10.20–10.40 Takács Richárd – Pusztai Tamás: *A Hernád-völgy 10–11. századi településtörténetéhez*
- 10.40–11.00 *Vita*
- 11.00–11.30 *Kávészünet*
- 11.30–12.30 **METERKURZUS 2.** Szécsényi-Nagy Anna – Mende Balázs Gusztáv: *Mire jó az archeogenetika és hogyan használjuk?*
- 12.30–12.45 *Kérdések, vita*
- 12.45–13.30 *Ebéd*

ARCHEOGENETIKAI SZEKCIÓ

- 13.30–13.50 Csáky Veronika – Gerber Dániel – Koncz István – Csiky Gergely – Szeifert Bea – Egyed Balázs – Pamjav Horolma – Mende Balázs Gusztáv – Szécsényi-Nagy Anna – Vida Tivadar: *Az avar kori elit eredetének és rokoni szerveződésének paleogenetikai vizsgálata*
- 13.50–14.10 Németh Endre–Fehér Tibor: *Az apai vonalú N haplocsoport szerepe a mai magyarok, tatárok és baskiok genetikai kapcsolatrendszerében*
- 14.10–14.30 Gerber Dániel – Csáky Veronika – Mende Balázs Gusztáv – Szeifert Bea – Egyed Balázs – Szécsényi-Nagy Anna – Türk Attila: *Betekintés az Urál vidéki népességek első évezredbeli genetikai összetételébe*
- 14.30–14.50 Szeifert Bea – Csáky Veronika – Gerber Dániel – Egyed Balázs – Stégmár Balázs – Türk Attila – Mende Balázs Gusztáv – Szécsényi-Nagy Anna: *Korai magyarsággal kapcsolatba hozható oroszországi lelőhelyek csontanyagának archeogenetikai vizsgálata*
- 14.50–15.10 Maár Kitti – Neparáczki Endre – Maróti Zoltán – Kalmár Tibor – Nagy István – Latinovics Dóra – Kustár Ágnes – Pálfi György – Raskó István – Török Tibor: *Honfoglalás kori köznépi temetők anyai vonalainak jellemzése, archeogenetikai módszerekkel*
- 15.10–15.30 *Vita*
- 15.30–16.00 *Kávészünet*

KÉSEI NÉPVÁNDORLÁS KORI SZEKCIÓ

- 16.00–16.20 Szűcs Melinda: *Meroving kori lovas temetkezések a Dunántúlon*
- 16.20–16.40 Bede Ilona: *Lótemetkezés és temetési folyamat elemzése a tafonómiai elváltozások megközelítésével és a funkcionális anatómia segítségével*
- 16.40–17.00 Zbigniew Robak: *The Early Medieval stronghold Bojná-Valy – a seat of the elites or a garrison?*
- 17.00–17.20 Szűcsi Frigyes: *„Az ismeretlen ismerős”: Új eredmények a csákberény-orondpusztai avar kori temető kutatásából*
- 17.20–17.40 *Vita*
- 17.40–17.50 *Zárszó, Tomka Péter (Örökös Elnök)*

Posztterek

- Libor Csilla: *A gyermekek bioarchaeológiai kutatásának lehetőségei*
- Gulyás Gyöngyi – Gallina Zsolt – Türk Attila: *Újabb régészeti adatok a Duna-Tisza köze honfoglalás kori településtörténetéhez és a 10. századi bolgár–magyar kapcsolatok kérdéséhez egy tázlári sír kapcsán*

